

VÁMBÉRY RUSZTEM

**A HÁBORÚTÓL
A BÉKÉIG**

Budapest, 1938

IRÉN,

*akinek neve békét jelent és akinek szive
háborút jelent az emberi szenvedések ellen,
fogadja szokott jóindulatával ezt az írást.*

*Az ember régen fáj a földnek, –
amerre ő jár, szenny az út:
s a háborúk mindaddig ölnek,
míg majd nem lesznek háborúk.*

*G. K. Chesterton
(ford. Faludy György)*

ELŐSZÓ

– elolvasás céljára –

Kivéve az első és az utolsó fejezetet, amelyekben a könyvnek lényege foglaltatik, a többi – több-kevesebb kiegészítéssel – már megjelent írások gyűjteménye, de egyben illusztrációja a háborít és béke élettani tényezőinek. Olyan írások, amelyeknek időszerűségét, sajnós, nem kell megindokolnom.

Nem hinném, hogy akárki is ebben az országban, amely a háború áldozata lett, háborúra vágyakoznék. Már csak azért sem, mert senki se tudhatja, hogy egy kis állam, nagyobbaknak lévén szövetségese, mint győztes kerül-e ki abból a katasztrófából, amely, akárki győz is, az emberiségnek mindenképpen katasztrófája. Nem a katonaság szokott háborúra uszítani, mert annak vezetői – mindegy akár Mackensen, akár Graziani, akár Haig ismert nyilatkozataira utalok – tisztában vannak a háború szörnyűségeivel. Magyarországon pedig a honvédség már pusztá nevével is jelzi, hogy védelemre szánt szervezet, amely mögött nemcsak sok évszázad, harci dicsősége áll, hanem az az európaszerte ismert tény, hogy

szervezete egyenrangú értéket jelent tisztikarának és legénységének mintaszerű képzettségével. Épen ez teszi lehetővé, hogy a gyáva-ság vádjának kockázata nélkül mutassak rá azoknak a háborús uszítóknak kártékonyságára, akik szerkesztőségi lövészárkok vagy a hadiszállítói trezorok páncélos fedezéke mögöl, de mindenképen saját bőrük kockáztatása nélkül viselnek szellemi gázháborút a béke ellen. Igazán nehéz eldönteni, hogy ez az ordító militarizmus inkább veszélyezteti-e a világ békéjét, mint az a bégető pacifizmus, amely farkasokat elcsépett szólamokkal akar rábeszélni, hogy ájtatos zsolozsmákat morzsoljanak.

Angol regényekben, kártérítési keresetek megelőzése céljából, szokásos szerzői kijelentés, hogy a regény szereplőinek a névhaszná-lás ellenére sincs köze valamely élő személyhez, hanem pusztán a képzelet termékei. Ha nem is ily indító okból, mégis megállapítom, hogy ebben az írásban sem, az elmúlt háborúról, sem a még meg nem született békéről, sem arról a háborúról nincs szó, amelynek magvait az utolsó aratásából elvetették. Elvetették az emberi önzés, szenvedély és ostobaság termékeny talajába. Nem, csupán a háborúról társadalomtörténeti elvontságban szól ez a könyv, az okaiban és eredményeiben változó háborúról, de amely mint emberiségi tragédia, minél jobban változik, annál inkább ugyanaz marad.

V. R.

I.

A háború élettana

Valamikor régen, a görög hitrege *Aresz*-t, a római *Mars*-ot, a germán *Tiu*-t, mint a háború istenét tisztelte, míg a Kellog-egyezmény napjainkban, ha nem is épen nagy gyakorlati eredménnyel, a háborút gonosztettnek bélyegezte. Meg kell tehát állapítani, hogy a háború erkölcsi értékelése majdnem annyira megváltozott, mint maga a háború.

Lehet azon vitakozni, vajjon a háború szükséges, sőt hasznos társadalmi intézmény-e, mint ahogy Steinmetz harminc év előtt a háború filozófiájáról szóló munkájában bizonyítani próbálta, lehet, sőt talán könnyebb is bebizonyítani, hogy a háború sajátosan *emberi* ostobaság, amely a társadalom öngyilkosságát a kölcsönös pusztításba rejti, mint ahogy már Montaigne hirdette, de azt nem lehet kétségbevonni, hogy a háború mint „intézmény”, mindenkor megfelelt a társadalom szerkezetének, gazdasági fejlettségének és uralkodó eszméinek.

Mást jelentett a háború a törzsszervezet korszakában, mást az ókori államszervezet kiépítésében, ismét mások voltak a hűbéruraknak zsoldos haderővel folytatott rablóhadjáratai, mások a vallásháborúk és mások a kapitalista imperializmusoknak hódításai, aminthogy nyilván másnak ígérkezik a „totális” háború.

Utóbbi a hirdetőinek egyébként nem rokon-szenves ó-testamentomi hagyományokhoz tér vissza, amelyekben olvasható, hogy Jósua egy szálig kiirtotta az Ai törzset, Jehova pedig megneheztelt, mert az amélekiták megölésére Sámuel útján adott azt a parancsát, hogy „ne kedvezz, hanem megölded a férfiát, az aszszonyt, a gyermeket, a csecsszopókat és ökröket, a juhokat, a tevéket, a szamarakat” – nem betűszerint teljesítették. (1. Sámuel 15:3, 19)., amennyiben az ökröket és a többi állatot maguknak tartották meg.

Folyton változott a háború, csupán egy maradt állandó: a velejáró embertelen kegyetlenség. Ha azt olvassuk a tízfillérért világszemléletet és hátborzongatót áruló üzleti vállalkozásoknak, a sajtó nevével visszaélő, nyomtatványaikban, hogy minő válogatott kegyetlenségek jellemzik a spanyol polgárháborút vagy mily hidegvérrel gyilkolják le a japán kultúrának zászlóját hordozó repülőket a menekülő kínai polgári lakosságot, szinte azt hihetnők, hogy van háború, amelyben csak szelíden, finoman, fájdalommentesen tesséklik a másvilágra az arcátlanul védekező ellenséget és amely csak a művészet és technika szabályainak szigorú szemmeltartásával pusztítja el a műkincseket, lövi rommá az épületeketyhidákat és gyárat. Igaz, hogy a háborúnak „különös” és „legújabb” kegyetlensége miatt emelt panasz nem új. Már a K. e. 4-ik században, amikor először használták a katapultákat, Agezilaosz spártai király elkeseredetten kiáltotta: „Vége a harcosok dicsőségének!” Bayard lovag pedig a muskéták használatán annyira felháborodott, hogy elrendelte minden fogolynak könyörtelen lemészárlását, akinél ily szerszámot találtak.

Hasonló felháborodást váltott ki a mérges gázok használata a világháborúban és bár *Duff-Cooper*, angol hadügyminiszter, méltán kérdezte: miért emberségesebb néhány lat ólomot az ember gyomrába löni, mint egy szírpantás gázt az orra alá puffogatni, mégis előrelátható, hogy a legközelebbi háborúnak új gyilkoló és pusztító eszközein ugyanígy fel fog háborodni a szemforgató képmutatás, amely sehogy sem tud a lovagi tornának képzetétől szabadulni. Az a Clausewitztól származó meghatározás azonban, hogy a *háború kiszélesített párbaj*, mégsem egészen alaptalan.

Ha eltekintünk a háború szónak képleges használatától, amelyet ép úgy alkalmaznak a nemeknek, mint a társadalmi osztályoknak egymás ellen folytatott harcára, *háború az emberek szerves csoportjainak fegyveres összeütközését jelenti*. Minthogy idők során különböző volt a szervezet, mely a háborút viselte, természetesen más volt a háború s más annak célja is. Ebből azonban korántsem következik az a tudatosan terjesztett téves hiedelem, mintha a háború az emberi természetből szükségszerűen következne, vagy az a másik tévedés, hogy a primitív törzsek állandóan háborúskodtak. Elég bizonyítékkal igazolható, hogy békés hajlamaik annak a hódító civilizációnak estek áldozatul, amely aranyéhségét és rabszolgaszerező vágyait igyekezett a megtámadottak rovására kielégíteni. Így a Szaharától délre lakó népek a rabszolgakereskedés előtti időben békében éltek, Észak-Amerika indiánjai sem voltak harciasak, mielőtt a fehér ember az állatbőrökért cserébe adott rummal és fegyverrel nem tanította meg őket az utóbbiak használatára. Ceylon-nak veddáh

törzsei sohase viseltek egymás ellen háborút, sőt a grönlandiak – Nansen tanúsága szerint – oly kevéssé tudják megérteni s annyira megvetik a háborút, hogy szavuk sincs megjelölésére. Ha pedig igaz volna, hogy a háború az emberi természettel szükségszerűen együtt jár s ép ezért, mint mondani szokás, mindig voltak, tehát mindig lesznek háborúk, akkor nehezen tételezhető fel, hogy ez az „emberi” sajátosság csupán magasabb műveltségű népeknél volna található.

Épen a háborúk történetéből meríthető tanulság jogosít a feltevésre, hogy *az okok megszűnésével, amelyek a múltban háborúkat idéztek elő, megszűntek azoknak következményei is.* Attila hunjait, a mongol lovasokat Kínában, Dzsingisz Kán hadait Kelet- és Dél-Ázsiában, kincsek, ingóságok, rabszolgák, nők megszerzésének vágya mozgatta és bár a rablási hajlandóság számos utódaikban változatlan, a hadviselés mai technikája kizárja az ilyen fajta háborúkat. Ha nem is szűntek meg, de megváltoztak azok a háborúk, amelyek segítségével egész népeket telepítettek át új területekre, mint ahogy a Kr. e. 3. ezredben a sémiták árasztották el Mezopotámiát és Arábiát, a Kr. e. 2. ezredben az árja nyelvcsoporthoz tartozó népek hatoltak be hódítóan Indiába és Iránba, sőt állítólag Nyugat- és Dél-Európába. Ha szemeink előtt játszódott, és játszódik is le az olasz terjeszkedés Észak-Afrikában, a japáni Kínában, sőt küszöbön áll a német invázió a Súd-Ostraumba is, egyik sem jelenti az eredeti lakosság teljes kipusztítását, hanem – és ez sajnos már haladásnak számít – csak leigázását. Lényegileg megszűntek azok a háborúk, amelyeket fejedelmek és hűbérurak egyéni becsvágyból, sze-

mélyes uralmuk terjesztése érdekében viselkedtek, noha a diktátoroknak a presztízsük fenntartása végett indított hadjáratai sokban hasonlítanak ehhez a kihalt műfajhoz.

Új elem vegyült a háborús motívumokba: *a keresztény hit védelme* a mohammedánok ellen, amikor ezek a bizánci birodalmat meghódítják és Kelet-Indiába diadalmasan hatolnak be a 12. században. Azonban a kereszties hadjáratok már gazdasági célokat is szolgáltak. Csak a mai kornak cinizmusa kételkedhetik a hitben, mint akár a tömegeket, akár az egyháznak alávetett fejedelmeket mozgató erőben. Ugyanez az erő nyilvánult meg abban a hosszú ideig tartó harcias ellenállásban, amelyet Németalföld a spanyol vallási elnyomással szemben tanúsított és csak a harminc éves háborúban jelentkeznek a vallási háborúval kapcsolatos dinasztikus, sőt már a nemzeti törekvések is.

Magának a kereszténységnek a háborúval szemben elfoglalt álláspontja tudvalevőleg megváltozott. Noha még a niceai zsinat (325-ben) szerint, a keresztényeknek, akik abban hagyták a katonáskodást, de ahhoz „mint a kutya a hányadékához” visszatérnek, éveken át a vezeklők közt a helye, az egyház Nagy Konstantin után annyira módosította álláspontját, hogy Szt. Ágoston a háborúnak és Krisztus tanításának összeférhetőségét bizonyította.

Ebből a sajátos frigyből, amely a háború és a kereszténység között létrejött, született az! a furcsa fattyú, amelyet lovagi gondolkodásnak neveznek. Nem mintha már korábban nem találkoznánk szokásokkal, sőt szinte szertartásokkal, amelyek kétségkívül a háborúval együttjáró embertelenségeknek mérséklésére

irányultak, mégis a lovagkorhoz fűződik a már említett Clausewitz-féle definíciónak történelmi jelentősége. Lehetséges, hogy az Egyház a lovagrendek szervezetével a fegyveres erőt csak a vallás szolgálatába igyekezett állítani, lehet, hogy a hűbéresek magánháborúinak megszüntetésére irányuló próbálkozása nem járt oly sikerrel, mint később a világi fejedelmeké, de a lovagi etikának szentesítésével mégis csak korlátokat szabott a háborúk természetes féktelenségének.

Kétségtelen, hogy a háborúnak párbajkodexe az idők során elég változatosnak mutatkozott. Nagy Sándor egyik hadvezérének, aki azt tanácsolta, hogy Dáriust éjjel támadja meg, állítólag azt válaszolta: „inkább vereségemet akarom panaszolni, mintsem győzelmem miatt elpirulni”, ami azonban mégsem akadályozta meg, hogy éjjel törjön a gyanútlan illyrekre. Caesar és Pompejus kölcsönös lovagias megbecsüléssel viseltek egymás ellen háborút, de Marius és Sulla viszont a kölcsönös rágalomtól se riadtak vissza.

Talán naívsággal vádolható Fitzgerald angol tengernagy, aki Conan Doyle-nak, midőn ez 1911-ben a tengeralattjárók veszélyére hívta fel figyelmét, azt válaszolta: „nem hiszem, hogy civilizált nemzet fegyvertelen, védekezésre képtelen kereskedelmi hajókat megtorpedózhatna”, – mégse lehet kétségbevonni, hogy a lovagi intézmény, amelyet az Egyház istápolta, bár a harcias szellemet szolgálta is, mérséklően hatott a háború viselésének módszereire s kiindulópontja volt az u. n. nemzetközi háborús jog szabályainak, amelyeket először Hugo Grotius foglalt tudományos rendszerbe a 17. sz. elején. Ha, figyelemmel az 1874. évi brüsszeli és 1899. évi hágai nemzetközi

egyezményekre, talán jogosult volt is 1914-ben Martitz professzor megállapítása, hogy „a történelem a középkornak lovagi erkölcsével megállapított és¹ az állandó hadseregeknek hagyományaival továbbfejlesztett háborús szokások fokozódó nemesedéséről tanúskodik”, a világháború és még inkább a legújabb spanyol és kínai háborús események eléggé bebizonyították, hogy a „kiszélesített párhaj” lovagiassága a tragikumba és képmutatásba fulladt.

Gépfegyverek, gázhullámok, villamos drótakadályok, repülőgépekről hajított ekrazitbombák s tömegmészárlásnak egyéb személytelen technikai csodái, a képmutatásnak tűrhetetlen mértéke nélkül, ép oly, kevéssé férnek össze a lovagiasságnak a harcos személyéhez fűződő fogalmával, mint a „hősök” elnevezés az általános védkötelezettséggel. Semmi kétség, hogy a világháborúnak milliós hadseregeiben szép számmal akadtak hősök, de a tízmillió vértanút, akiknek túlnyomó része bizonyára nem vágyott hősi halálra, csak az keresztelheti hősöknek, aki a szóhoz fűződő romantikával a hátramaradottnak óhajt vigaszt nyújtani. Feltehetően ez a bántóan illogikus eufemizmus az oka, hogy sem a londoni Cenotaph-ot („üres sír”-t), sem az ismeretlen katonának párisi emlékművét nem keresztelték hősök emlékének, mert *hős, a szónak eredeti értelmében csak az lehet, aki minden kényszer nélkül jelentkezik hazájának védelmére és személyes bátorságával tűnik ki.* Bármily őszinte kegyelet koronázza is a háború áldozatainak emlékezetét, bátran állítható, hogy nem kivétel nélkül mindegyikükre illet az a fogalom meghatározás, amely a hős szóhoz fűződik. Milliós hadseregekben eltűnnek a hősök, mert a bátorságnak, mint egyéni tulajdonságnak

annyi fajtája és foka van, ahányféle az ember s a hős szót éppen a hozzáfűződő erkölcsi értéktől fosztja meg, aki a háború *mindem* áldozatát hősnek nevezi.

Vajjon a *háború valóban erények szülője-e*, az attól függ, hogy magát a háborút jó vagy rossz intézménynek tartjuk, mert kitartás, kölcsönös támogatás, találékonyság s még egy sereg más tulajdonság, amelyet a háborús erények gyűjtőneve alatt szokás összefoglalni, ha egy betörés végrehajtásában nyilvánulnak meg, nehezen tekinthetők erkölcsileg értékes tulajdonságoknak. Hasznosnak, az emberi társadalom érdekeit szolgáló intézménynek a háborút ma már többnyire azok se tartják, akik hivatásos képviselői, sőt épen a legkiválóbb hadvezérek (pl. Mackensen, Grazi ani, Haig) elítélő véleménye a legsúlyosabb.

Ép ily kevéssé vallja ma már józaneszű ember, hogy a háborúra azért van szükség, mert nélküle az állam, amelynek létehez a veszély és a harc elengedhetetlen, fenn nem állhatna. Ha ez igaz volna, akkor minden államszövetség (pl. az Egyesült Államok) aláásná az állam fogalmát. De a legképtelenebb argumentum, amelyre a háborúnak elméleti védelmezői támaszkodnak, hogy a háború „a történelem ítélőszéke”. Érthető, hogy a német eredetű hollandus Steinmetz 1907-ben ennek a tételnek egyik bizonyítékát az 1871-es győzelemben látta, de akkor vajjon minő „igazság” az, amelyet a történelem ítélőszéke Németországnak 1918-i vereségében kifejezett!

Állítólag a háború a kiválasztást is szolgálja. Kétségtelen. Csakhogy fordított irányban, mert a fiatal, ép és egészséges embereket pusztítja el, az öregeket és betegeket hagyja élet-

ben. Háziállatok tenyésztésénél az emberek – érthetetlen okból – eltérő elveket követnek.

Komolynak csak egyetlen érv tekinthető, amelyet már Treitschke használt, hogy „*a háború az isteni rendnek része... az állandó béke eszménye nemcsak lehetetlen, de erkölcstelen is*”. Ez legalább logikus érvelés, mert az isteni rendbe az embernek valóban nincs beleszólása. Legfeljebb az érthetetlen, hogy az „erkölcsös” háborút miért kellett az isteni bölcsességnek néhanapján erkölcstelen békével megszakítani? Mindenesetre logikusabb argumentum azonban, mint Fiske amerikai ellentengernagy állítása, hogy „*a háborúra azért van elengedhetetlen szükség, mert nélküle a tudomány és művészet, a technika és a sebészet fejlődése meg se indult volna*”. Valóban véges ésszel nehezen képzelhető, hogy házakat fel lehetne építeni, ha előbb rommá nem lövik őket és sebeket is ritkábban lehet a háborún kívül, mint a háborúban szerezni. Legfeljebb az szorul magyarázatra, hogy a technika és a sebészet csodás fejlődése miért váratott magára a 19. századig, holott, háborúkat már azelőtt is jó néhány ezer év óta viseltek.

Megkötyagosodott, hősködő újságíróktól eltekintve, ma már igazán kevesen akadnak, akik ne vallanak Tolstojnak egykoron különcködő véleményét, vagy ne osztanák Franklin Benjáminnak 1773. szeptember; 11.-én Quincyhez intézett levelében foglalt nézetét, hogy „*nincs jó háború és nincs rossz béke, mert a legrosszabb béke is többet ér a legjobb háborúnál*”. Nemcsak pacifisták nézete ez, hanem oly tábornokoké és hadvezéreké is, akiket a világháború megtanított gondolkodni. Csak egészen primitív és tudatlan emberek hiszik, hogy

a háború az emberi természettel szükségkép együttjár, minthogy az ember hajlamos a verekedésre. Falusi korcsmákban véleményeltérések valóban miniatúr háborúkkal szoktak végződni. Igaz, hogy inkább a Tisza partján, mint „a salzburgi csapszékben”, de még sohasem hallottam, hogy a London-i Royal Societyben vagy akár a Magy. Tudományos Akadémiában a tagok nézeteltéréseiket fejeik kölcsönös beverésével intézték volna el, holott ezek, ha tudósok is, mégis csak emberek, akiket érdekek és érzelmek mozgatnak.

Sajnos, amíg nem sikerül *a háború tényezőit kideríteni és megelőzni, minden békeszeretet csak plátói érzés marad.* Nagy gondolkodókban, akik lesújtó véleményt nyilvánítottak az erkölcsileg szabadalmazott tömeggyilkosságról, sohasem volt hiány. Már a történelem atyja, Herodotos is azt írta: „Senki sem oly értelmetlen, hogy a háborút előnyben részesítene a békével szemben, mert a békében a gyermekek temetik el atyjukat, a háborúban az atyák gyermekeiket.” János jelenéseinek négy apokalyptikus lovasa közt a háború a dögvésszel, éhséggel és hallálal együtt szerepel. Hume a háborúskodó nemzeteket porcelánüzletben bunkókkal verekedő részeges legényekhez hasonlította, Pascal szerint „az apagyilkosságot, a vérfertőzést, vagy a lopást valahol és valamikor erkölcsösnek tekinthették, de nincs nevetségesebb és mindenkor erköcs-telenebb gondolat, mint hogy a határon túl lakó embernek joga legyen engem megölni, mert az ő uralkodójának panasza van az én uralkodóm ellen.” Nagy Frigyes Voltairehez intézett levelében (1773. november 27.) önmagát „hóhérok és útonállók vezérének” gúnyolja, sőt még Napóleon is” barbár mester-

ségnek” bélyegezte a háborút. Nicolai nyomán még hosszú sorát idézhetném a gondolkodóknak és költőknek, államférfiaknak és hadvezéreknek, akik már jóval a Kellog egyezmény előtt, kipellengérezték a háborút, anélkül, hogy e lesújtó ítéleteknek a legcsekélyebb gyakorlati következményük lett volna.

Buckle bizonyítani igyekezik (*History of Civilisation* I. 146.), hogy az évszázadok távlatából tekintve *megrítkúlnak a háborúk*. Ez annyiban igaz, hogy a XIX. században évtizedek múltak el háborúk nélkül, amire a középkorban nem akadt példa, viszont az 1870 óta harcoló milliós hadseregek pusztításai nem hasonlíthatók az ó- és középkorban állandósított háborúknak „eredményeihez”, bár abban viszont Nicolainak van igaza (*Biologie des Kriegeres* 178.), hogy e tény csak az emberek szolidaritási körének kibővülését, nem pedig az emberi természet harciasságának fokozódását bizonyítja.

Mint akármilyen más, nem kívánatos társadalmi jelenség, a háború ellen is sikeres küzdelem csak a tényezők elhárításával folytatható. És minthogy a háború társadalmi tünet, nyilvánvaló, hogy magának a társadalomnak átalakulásával változnak az okok is, amelyek a háborút kiváltják. Még a harcos ösztön is, miként legutóbb Mannheim Károly mutatott rá, átalakul és az átalakulással szublimálódik.

Már csak ezért sem lehet a háború tényezőit azzal a megállapítással leegyszerűsíteni, hogy a háborúkat végeredményben mindig az uralkodó osztályok érdekei idézték elő. Bármily tetszetősen hangzik is a háború kóroktanában az ismert Faust idézet:

„Háború, kereskedelem és kalózkodás,
Háromság ez, szétbonthatatlanul.”

mégis nehezen lehetne a népvándorlási kor háborúinak magyarázatát a kereskedelmi piacokért folytatott kapitalista küzdelemben megtalálni. Ép így, bár kétségtelen, hogy a zsákmányolás vágya nagy szerepet játszott a mohammedánok ellen két évszázadon át folytatott kereszteshadjáratokban és még a 30 éves háborúban is, csak elfogult dogmatikusok vonhatják kétségbe a különböző ideológiáknak a háború tényezői között játszott fontos szerepét.

Minden kísérlet, hogy a társadalmak életjelenségeit – mert akármily paradoxon is, még a halált jelentő háború is életjelenség – egyetlen okkal magyarázzuk, csak csalóka szimplicizmus. Nagyban és egészen igaz, hogy a hűbéri államok föld- és népesség hódításáért, az abszolutista államok uralkodói dinasztikus érdekekért viseltek háborút, amint hogy az ipari kapitalizmus a nyersanyagok és a kereskedelmi piacok megszerzéséért folytatja, tekintet nélkül arra, hogy a háborúban, mint igazi nagyipari vállalkozásban a kockázat lényegesen nagyobb, mint a várható nyereség, még pedig nemcsak azért, mert a kockázatot az egész nép viseli, a nyereséget pedig csak kevesen vágják zsebre. Mégse felel meg a szabatos kritikai gondolkodásnak, ha a jelen kor háborúinak tényezőit a muníciógyárosok olthatatlan profitéhségére egyszerűsítenek le, amelyet a vereség ép úgy kielégít, mint a győzelem. Tanúk reá a Krupp és a Skoda-művek épúgy, mint a Schneider-Creusot és a Vickers cég. Nemcsak azért nem kielégítő ez a magyarázat, mert a háború in-

dításához épúgy szükség van rövidlátó miniszterekre, mint aminő Berchtold gróf vagy Sasonoff volt, habozó politikusokra, mint Sir Edward Grey, nagyzási hóbortban szenvedő uralkodókra, mint II. Vilmos, becsvágyó generálisokra, mint Ludendorff vagy Konrád, de szükség van ideológiákra is, amelyek a mindenható állami apparátus kényszergépezetét megolajozzák.

Nem marxista felfedezés, hogy *a valóságos, vagy vélt anyagi érdek a háborús dráma sex-appeal-es főszereplője*. Már Aristhophanes megkülönbözteti a háborúban érdekelt iparokat (Weber: Grundniss der Nationalökonomik, 624.) és már Rómában a lovagok (équité) egyidejűleg hadseregszállítók voltak s a középkori szóhasználat amely a katonai csapat és az üzlet vezetőjét egyaránt capitanonak nevezte, tükröződik az angol „captains of industry”, vagy a magyar „iparlovag” kifejezésnek furcsa összetételében. Bármily hatalmas mozgató erő is a gazdasági érdek, amelynek hasznélvezői, minden erkölcsi vagy érzelmi szempontot félretéve, tudatos tényezői a háborúnak, a háborút mégsem a municiógyárosok üzenik, – vagy mint újabban szokásos, kezdik meg hadüzenet nélkül, hanem az államot képviselő kormányok. És akármily hathatós szervezetnek bizonyult is az állam, a nemzetközi szervezetekkel ellentétben, a világháború kitörésekor, mégsem nélkülözheti az ideológiákat és érzelmeket, különben az osztrák hadvezetőség 1914 július 28-án nem szerzett volna lelkesítő vezetőket, akik a „vessen kutya Szerbia” hangulatos indulót intonálták a „spontán” tüntető tömegfelvonulásokban és az ententehatalmak sem költöttek volna szám láthatatlan milliókat hazafias propagandára.

Természetes, hogy az *eszmék és érzelmek helyenként és időnként ép úgy változnak, mint az anyagi érdekelttség*. Sőt még inkább. Hogy Elsass-Lotharingia háborús motívumul szolgált Francia- és Németország között, azt az albigensesek és hussziták talán épúgy megértették, mint ahogy megértették a világháború katonái, de hogy az emberek egymást a pápaságnak visszaéléseit ostromozó eretnokség miatt gyilkolják, mint ahogy a pápaság zsoldosai-val szemben a waldensesek, albigensesek, vagy katharenosok tették, azt a nemzeti becsület sérelmén felháborodók époly érthetetlennek találnák, mint ahogy valószínűleg az albigensesek sem sejtették, hogy küzdelmeik a provenceálok és az északi franciák nemzeti egységét készítik elő. Minden korban a *gondolat és érzésvilág, amelyen az államiság alapszik, a háborús ellipszis másik gyújtópontja*, s így a nemzeti állameszmének kifejlődése, vagyis a XIX. század eleje óta, semmi kétség, hogy a nacionalizmus a háborúnak szellemi tényezője, amely a gazdasági érdekekkel egyenrangú és kapcsolatos, sőt ennek rendszerint legfontosabb eszköze.

Ha a háború tényezőit a szociológiai boncolásztalra akarjuk kiteríteni, mindenekelőtt *óvakodnunk kell, hogy az eseményeket, amelyek a háborút kiváltják, összetévezzük a mozgató erőkkel*. Kétségtelen, hogy miként a 30 éves háborúnak „oka” nem az volt, hogy a protestáns rendek a császár követeit a Hradsin ablakán át az árokba hajították, a spanyol Örökösödési háború igazi motívuma sem abban állt, hogy Jenkins angol kapitány füléit a spanyolok levágták, ép úgy a világháború „oka” sem Ferenc Ferdinánd meggyilkolása, nem Berchtold gróf könnyelműsége, nem az

időelőtti orosz mozgósítás, nem a belga semlegesség megsértése s még egyéb, a felszínen látható történés volt, hanem a Drang nach dem Osten, mint a német imperialismusnak nyersanyagyszerző törekvése, az angol kapitalizmus versenye a délamerikai piacokért, az osztrák politika korlátoltsága, amely nem vett tudomást a dél-kelet európai széthúzó nemzeti törekvések robbantó erejéről, a nagybirtokosoknak rövidlátása, akik a szerb disznók útját úgy a tenger, mint Közép-Európa felé elzárták, a lappangó francia reváns-gondolat, amely Elsass visszaszerzésére irányult, a japán háborúban megrokkant orosz imperialismus és még a jó Isten tudja hány burkolt gazdasági érdek, amely a túlfűtött nemzeti érzéssel összefonódva gyújtóanyaga volt a világégésnek. Mindig valamely önmagában jelentéktelen esemény vagy jelentéktelen ember indítja el a háborút, amelynek elhárítására az első lépés sohasem a szemforgató pacifista prédikáció, hanem a gazdasági és lelki tényezőket leplező képmutatás felderítése, hogy ilyenek az *igazi* tényezők legyenek elháríthatók.

Gazdasági érdekek, mint a háború rugói mindig az elenyésző kisebbségnek érdekei, ha közvetve a munkásságnak is jut szerény rész a rablott gyarmatokból, ellenben az eszmei hatóokok a tömegekben testesülnek meg. Csak a tömegnek felfokozott érzelmei teszik lehetővé, hogy a nemzeti becsületnek, a nemzeti szimbólumoknak vagy egyéb nemzeti attributumoknak sérelme komoly okul szolgálhasson két népnek kölcsönös elpusztítására és a háborúval együtt járó tömérdek embertelen ségre.

Ezek az érzelmek nem maguktól támadnak. Felkorbácsolásukért a tudatosan, terv- és üzletszerűen folytatott *propaganda* felelős, ame-

lyet a nehézipar a világszerte uralma alatt álló sajtóban, a színház, a mozi, a rádió egyesült erővel folytatnak. Felvonulások, pattogó ütemű katonazene, tarka lobogók, vágató paripák és dübörgő tankok, amelyek parádékon és a mozivásznon gyönyörködtetik a jámbor bugrist, akarva vagy akaratlanul világszerte ép úgy ezt a célt szolgálják, mint a nacionalizmus kiélezése diplomáciai csatákban vagy más nemzetközi sportversenyeken, szóval mindaz, ami előmozdítja, hogy a derék adófizető polgár vagy a „kérgestenyérű” proletár valahogy el ne kezdjen gondolkodni és az emberiségnek infantilis korából benne rekedt érzelmi csökevényeket a bírálóknak ítélőszéke elé ne szólítsa. Hiába próbálják ezeket az érzéseket *a háborúnak kiátkozásával* elfojtani. Minő naivitás, ha Barnes pacifista írásában kérdi, hogy „ki tudja a csaták mézszárlásait leírni, ki tudja az ott uralkodó gonosz szenvedélyeket szemléltetni, mert ha van valami, amiben minden másnál jobban hasonlít a földi pokolhoz, az a háború”. Sokkal közelebb jutott a problémához Wilde Oszkár, aki megállapította, hogy amíg a háborút „csak” *istentelennek* tekintik, mindig meglesz a vonzóereje, majd ha *közönségesnek* fogják tekinteni, nem lesz többé népszerű. Kétségtelen, hogy a „nemzeti becsület” védelmére hirdetett háborúnak ugyanolyan vonzóereje van, mint az egyéni vagy inkább kaszinói becsület védelmét állítólag hathatósan szolgáló párbajnak. Mintahogy a párbajnak, úgy a háborúnak is megvannak a párbajszabályai a nemzetközi hadi jogban, amelyek arról nevezetesen, hogy állandóan semmibe veszik őket, mert a háború „párbajsegédei”, a semleges államok, óvakodnak, hogy testi épségük kockáztatásával a verekedők lovagiatlanságot

megakadályozzák.

Ha nem monomaniakus sovinsztáktól származnék az az elgondolás, amelyet híveik komolyan is vesznek, szinte örvendeni, kellene, hogy a „totális” háború terve leveti a lovagiaskodás álarcát, mert az egész lakosság kipusztítása, a nők és csecsemők ellen is használt mustárgáz, igazán alkalmas, hogy a háborúról lerántsa a fénylő lovagi páncélt, amelyet a középkorban öltött, amikor még Mátyás király állt ki vitézi tornára Holubárral és a hadvezérek nem másokat küldtek a hazáért meghalni. Jouer gros jeux, nagy játszmat játszani, így nevezték a francia lovagok a középkorban a háborút. De ők maguk a saját életükkel játszottak. Ép ezért, bármily csekély ereje van is a szónak a gázbombákkal és repülőkkal, páncéloshajókkal és tankokkal szemben, talán nem egészen haszontalan munka a háborúval és a háborús ideológiával vagy akár a pacifizmus-sal kapcsolatos képmutatást és logikai bakugrásokat leleplezni.

Ezt a célt szolgálják a következő cikkek, amelyek konkrét alkalomból íródtak, de amelyeknek közös iránya eszmei egységbe fűzi a látszólag össze nem tartozó írásokat. Mindez csak diagnózis, a terápiáról az utolsó fejezetben lesz szó.

II.

Háború és béke

Aki az 1938. év küszöbén más problémát is lát, mint azt, hogy a világot melyik táján és mikor fogja lángbaborítani a nagy tűzvész, amelynek gyűjtőanyagá vál megalomániás eszelősök és vásott öreg suhancok játszadoz-

nak, az vagy a tudatlan ember egocentrizmusában, vagy a tudósnak irigylésreméltó korlátoltságában szenved. Atomelmélet és földértékadó, mélytengeri fauna és szógyök-etimológia, szürrealizmus és rákkutatás egyaránt alkalmas, hogy az érdeklődő intellektust, saját adottságának irányában lekösse. De minden értelmi létnek végül is a lét az alapja. Se különös tudás, se nagyobb képzelőtehetség nem kell annak a prognózisnak a felismeréséhez, hogy a *dies irae dies illa* jóval többet veszélyeztet, mint a ma élő embereknek létét, mert semmiféle gázvédelemmel és légelhárító üteggel nem védhető meg az a kultúra, amelynek folytonosságát tudósok és művészek azzal vélik biztosíthatni, hogy a háborús atmoszférát kirekesztő eszmei gázmaszkokban munkálkodnak. Az emberi gondolatnak igazi művészei és a művészetnek komoly gondolkodói azonban nem tudnak és nem is akarnak az időtől és tértől menekülni, mert minden emberi gondolat és minden emberi művészet az emberből indul ki és a *humanum*-ba, torkol.

Nehezen képzelhető tehát az írásnak oly gondolkodó művésze, akit ne foglalkoztatna a fenyegető kataklizma megelőzésének lehetősége. Csak az út és a mód különböző. Ami az egyiknek a józan ész parancsa, az a másiknak örület. Nem azokról a jóhiszemű tudatlanokról vagy rosszhiszemű tudósokról van szó, akik, mint a láng körül az éjjeli pillék, a háború elvi elkerülhetetlenségének fasiszta dogmája körüli keringenek. Nem! azokról, akik nem hajlandók tudomásul venni, hogy, bár családok, törzsek és más érdekcsoportok valamikor épúgy háborúskodtak, mint ma az államok, mégis az ilyen háborúkat, hacsak polgárháborúvá nem szélesednek, a rendőrség

manapság csírájában fojtja el, tehát csupán a szuverenitás bálványimádata, a kapitalizmustól táplált nacionalista államrend akadályozza a háború zsarátnokának analóg elfojtását. Nem e tudatlanokról van szó, hanem az emberiségnek ama tökéletes elméiről, akiknek éleslátását éppen a béke biztosításának buzgalma zavarja meg a célravezető eszközök felismerésében. Nem a pacifizmus jámbor álmodozóiról van szó, akiknek ráimádkozással és szentírási idézetekkel alátámasztott ábrándképei a rideg valóság világításában szertefoszlanak, hanem a józan ész szimplistáiról, akiknek szeme a háború tényezőinek egyikére vagy másikára oly élesen van beállítva, hogy nem veszik észre a többit.

Ismeretes, hogy a nyugati kultúrának egyik legmélyebb s egyik legegységesebb gondolkodója: *Bertrand Russel* (most Earl Russel) a világháború alatt mint conscientious objector közel két évig börtönben ült, tehát a háború ellen folytatott elméleti küzdelmét gyakorlatilag is megalapozta. Arra sincs okunk, hogy a matematika bölcsészének logikai erejében kételkedjünk. Annál meglepőbb tehát, ha legújabb könyvében: *Which Way to Peace?* (Melyik a béke útja?), miután a kollektív biztonságot, a szövetségek rendszerét, az elszigetelést sorra vizsgálta, arra az eredményre jut, hogy a háború legbiztosabban az egyoldalú teljes leszereléssel kerülhető el. Érvelése a következő: „Ha mi tetemes költséggel előkészítjük az eszközöket, hogy sok más embert megöljünk, ezek bizonyosan ugyaníly előkészületeket fognak tenni a mi elpusztításunkra. Ők, ártatlanságuk érzetében, minket előkészületeink miatt gonoszoknak fognak tartani, mi pedig abban a meggyőződésben, hogy

csak védekezés volt az előkészület célja, őket fogjuk gonosznak tartani. Mindkét felet át fogja hatni a tudat, hogy a másik fél alattomos támadásra képes és ezáltal képessé válik arra, amivel ellenfelét meggyanúsítja. Ha azonban mi egyszerre csak kijelentjük, hogy az egész dolog bolondság (*folly*) volt és készek vagyunk védtelenek maradni, szerencsénkben bízva, ők, nem lévén többé félelemre okuk, megszűnnek gyűlölni s elvesztenek minden indítóokot, hogy megtámadjanak. Mindez bőségesen bizonyítható.”

Kétségtelenül. De épp így bizonyítható Russel érvelésének a fogyatékosága is. Valószínűtlennek látszik ugyanis, hogy Mussolini visszaparancsolta volna az olasz csapatokat Eritreából, ha a négus leszerel, vagy hogy a Harmadik Birodalom vas helyett ezentúl csak vajat vásárolna, ha Francia- és Oroszország, Bertrand Russel érvelésétől meghatva, egy szép napon hadifelszerelését megsemmisítené és hadseregét szélnek eresztené. Szinte közhellyé vált már, hogy a világháborút a két hatalmi csoport fegyverkezési versenyétől kiváltott kölcsönös bizalmatlanság robbantotta ki, sőt ugyané lélektani tényezőnek volt szerepe már a német-francia háborúban is. *Si vis pacem, para bellum* – valóban hazug paradoxon. Ha viszont igaz lenne, akkor a népvándorlásbeli háborúkat épp oly nehéz volna megmagyarázni, mint a rabszolgákért, zsákmányokért, gyarmatrablásért folytatott háborúknak végtelen sorát, amelyekben a gyánútlan ellenfélnek halvány sejtelme sem volt, hogy meg fogják támadni.

Hiába hívja fel tehát Russel „az emberiség minden barátját”, hogy ne vegyen részt a civilizált államok közt folytatott háborúban,

hogy minden befolyással igyekezzék saját hazájának hadbaszállását megakadályozni, sőt másokat is beszéljen rá ily nemleges és tevékeny magatartásra. Gyakorlati eredménye ily buzdításnak még akkor sem lehetne, ha a tömegemberek sorában nagyobb számmal akadnának a pacifizmus vértanuságára pályázók. Bár Bulwer Lytton szerint *nem lennének hősök, ha nem volnának mártírok*, a háborús hősiesség mindeztől jobban vonzotta az embereket, mint a békés. De ettől eltekintve sem járhatnának az ily egyéni akciók, akármilyen tömegesek is, a kívánt eredménnyel. Ugyanis a háborút kiváltó tényezők közt sohasem az „ellenség” gyűlölete a *diabolus rotae*, az ördögmotolla mozgatója, hanem a háborúban akár érdekeikkel, akár érzelmeikkel ható okokként szereplőknek részint tudatos, részint ösztönös összeműködése, amely mindig megtalálja a módot, hogy sovíniszta uszítással felébressze a vállalkozásának „nemzeti” jellegéhez szükségelt gyűlöletet. Eléggé szemléltető oktatásban részesült „az emberiség minden Daráin a a szervezett államhatalom mindenhatóságából, semhogy az akármily nagyszámú egyének szervezetlen, passzív ellenállásától többet várhatna, mint amennyit anno 1914 a legerősebb szervezeteknek: a katolikus Egyháznak és a nemzetközi szociáldemokráciának elérnie sikerült.

Ezzel korántsem akarom kétségbevonni, hogy a háború, mint a kezdetleges társadalomnak sajnos, még mindig nagyon is virulens csökevénye ellen ne lehetne s ne kellene minden erővel és tehetségünkkel küzdeni. Különösen napjainkban, amikor államjogi elméletté sűrűsödött az a gyakorlat, hogy az egyén élete és szabadsága csupán az Állam-Istennek rendelt

áldozat, amellyel ennek az istenségnek önválasztott papjai, bölcs belátásuk szerint, szabadon rendelkezhetnek. Csupán a küzdelem eszközeire és módjaira nézve lehetnek véleményeltérések, mert csak egészen primitív elméssel hitethető el az ostobaság, hogy az ember, más, „alacsonyabb” állatfajoktól eltérően, másképp nem érhet el sikert a létért folytatott küzdelemben, mintha egymást kipusztítja. Hogy a háború nem a társadalom fogalmával összefüggő szükségszerűség, azt a „civilizálatlan” népek egész sora bizonyítja, akik a háborút oly értelmetlennek és visszataszítónak tartják, hogy nyelvükben nincs is szó a háború megjelölésére. Ha pedig a háború sem az ember, sem a társadalom fogalmából nem következik, úgy, miként már reámutattam (v. ö. 16. oldal) logikusan csak azoknak a tényezőknek a felderítésével és kiküszöbölésével lehet ellenküzdeni, amelyek ezt a nem kívánatos társadalmi tünetényt előidézik. Passzív egyéni ellenállás vagy a fegyverkezés „csökkentése”, sőt a leszerelés is csupán a betegség tüneti kezelése, amiből viszont alig lehet *a contrario* arra következtetni, hogy a felfegyverkezés szükségkép a békét szolgálja. Minthogy a háborút az „automatikusan elsülő” fegyverek csak képlegesen, de valójában azok indítják meg, akiknek a kezében a fegyver van, illetőleg, akik a fegyverekkel és fegyveresekkel rendelkeznek, nem mindegy, vajjon abban az országban, amely fegyverkezik, háborús tényezők diagnosztizálhatók-e, viszont a békére hajlamos állam a leszereléssel nem csupán *locus minoris resistentiae*-vé, vagyis könnyű prédává válik-e a fegyverkező állam számára?

Szinte érthetetlen, hogy oly éleselméjű gon-

dolkodónak, mint aminő *Márai Sándor*, ez a különbség elkerülhette a figyelmét. Természetesen nem csupán az ő figyelmét kerülte el. De ha mégsem a Harmadik Birodalom publicistáival, hanem vele szállok vitába, ennek nemcsak az a negatívum az oka, hogy azokkal, akik a véleménykülömbiséget internáló táborokban gyógyítják, nem lehet vitatkozni, hanem az a pozitív nagyrabecsülés is, amelyet írásai minden kultúremlerből kiváltak. Azok táborában, akik írásművészetét azért tisztelik, mert a Nyugat gondolatvilágát a magyar nyelv sajátos redőibe burkolva oly kristálytisztán fejezi ki, mert nyelve egyéni, anélkül, hogy egyénisége modorosságban nyilvánulna, mert pallérozott gondolatai logikájának egyszerűségével leplezik lélektani megfigyelésének mélységét, szóval azok közt, akik Márai Sándort az élő magyar publicisták legjavához számítják, csupán egy vagyok a sok közül. De éppen ez az értékítélet kötelez az őszinteségre. *Noblesse oblige* – az íróé kötelezi a kritikust is. Sőt a nézeteltérést legkevesébbé azokkal szemben szabad tisztázatlanul hagyni, akikkel egyébként egyetértünk s annál inkább kötelező a vita, minél többre tartjuk azt, aki a téves véleményt vallja.

Abban a reflexióban, amelyet Márai a pacifizmus ritka tehetségű s még ritkább jellemű vértanujáról: *Carl von Ossietzky*-ről Nobel-díjazása alkalmából írt, Ossietzky-t idézőjelenben nevezi „pacifistá”-nak, Minthogy pedig Maráinak nem csak gondolata és kifejezése szabatos, hanem helyesírása is, nem túlmerész az idézőjelenből levonható következtetés, hogy Ossietzky, szerinte, nem is igazi pacifista. Elismeri, hogy eszményekért harcolt, hogy a demokrácia minden barátja – akik közé fel-

tehetően Márai is tartozik – örül, mert „egy szellemi ember” kiszabadult az internáló táborból, de örömébe ürom is vegyül. Márai szerint ugyanis „el kell ismerni, hogy Ossietzky pacifizmusában van valami tébolyodott. Egy német, aki azt kívánja, hogy hazája az állig felfegyverzett Európában fegyvertelen maradjon, nem lehet teljesen épeszű”. Sőt voltaképen nem is esett rajta oly nagy sérelem, amikor internálták, mert „éppen úgy ki is végezheték volna bírói ítélet alapján, hűtlenségért, vagy a népfelség megsértéséért”.

Semmi kétség, hogy ez megtörténhetett volna, mert a „népfelség megsértéséért” nemcsak bírói ítélet alapján, hanem anélkül is kivégeztek egynéhány embert, de viszont egyrészt nehéz megérteni, hogy miben nyilvánul a népfelség ott, ahol a felséges nép csak Heilkiáltásra nyithatja ki a száját, másrészt nehezen képzelhető, hogy ez a kivégzés törvényes lett volna. Ugyanis abban a büntető kódexben, amely Ossietzky internálásakor hatályban volt, a halállal büntetendő *Hochverrat*-nak legszorgosabb kutatással is csak egy esetét találtam – a császárnak, vagy a szövetséges fejedelmek valamelyikének meggyilkolását (80. §) –, ellenben a fegyverkezés ellen folytatott irodalmi küzdelem, sem a felségsértés, sem a hűtlenség (Landesverrat), sem a katonai titkok elárulásának tény álláclékat nem meríti ki, tehát nem is büntetendő cselekmény. Igaz, hogy manapság, amikor a törvényt magyarázat hűtlenné vált a törvényhez és az igazsághoz, sok minden számít hűtlenségnek. De a *Weltbühne* volt szerkesztőjének költői értelemben vett hűtlensége, amely miatt ugyan Márai szerint még „halálos ellenfelei sem merték azzal megvádolni, hogy entente-

bérenc”, föltehetően mégsem eshetik súlyosabban latba, mint az a hűtlenség, amely miatt a Harmadik Birodalom vezérét a Kapp-puccs alkalmával elítélték. Hacsak nem a militarizmus szemszögéből nézve, hacsak nem az „igazságot tévő háború acélfürdője”, a lövészárkok gondtalan vidámsága után vágyakozó társadalomszemléletnek ítéletében. Hogy azonban az *Egy Polgár Vallomásai*-nak szerzője ennek a szemléletnek lehetne szócsöve, az oly bántó föltevés, amelyet, mint Márai Sándornak őszinte tisztelője, e célra nyert külön megbízással nélkül is, vissza kell utasítanom.

Sajnos nincs módomban letagadni, hogy Márai szerint „Ossietzky pacifizmusában van valami tébolyodott”, sőt Márai ezt a tébolyodottságot annyira szembeszökőnek tartja, hogy szerinte még szenvedő alanya is kénytelen ennek tudatára ébredni. Csak így érthető, ha Márai azzal, végzi el me futtatását: „Örülünk, hogy kiszabadult, de nem fogunk csodálkozni, ha mélyen hallgat a jövőben”. Vajjon miért? Kiszabadult bolondok nem szoktak hallgatni. Annak bolondsága pedig, aki tudatában van elmebetegségének s ebből „okosan” levonja a tüzes kályha meg nem ölelésének következményét, legalább is gyanús. Ez esetben ugyanis vágyj épelméjű lett, vagy megalkuvó szédelgő, aki sohase volt tébolyodott. De ez utóbbit éppen Márai tagadja, az előbbi pedig a koncentrációs tábornak pszichiátriai gyógyhatását bizonyítaná, ami alig áll összhangzásban a vértanuk lelki betegségére vonatkozó gyakorlati tapasztalatokkal.

Van természetesen egy harmadik eshetőség is, éppen az, amelyet Márai kétségbevon, nevezetesen, hogy még egy német is teljesen ép-eszű lehet, bárha „azt kívánja, hogy hazája

az állig felfegyverzett Európában fegyvertelen maradjon”. Másszóval, szerinte idézőjel nélkül pacifista csak az, aki a fel nem fegyverkezett államok felfegyverkezését kívánja, mert a békét a fegyverkező államok biztosítják. Látnivaló, hogy Márai pacifizmusa némileg eltér Bertrand Russel-étől, amely viszont majdnem oly közel áll Jézuséhoz (Máté XXVI. 52.), mint Máraié ahhoz a háborús pacifizmushoz, amelyet Mussolini és Hitler szokott hirdetni. Mindkettőnek: a pacifizmusnak és a „pacifizmusnak”, bármennyire eltérőek is, közös fogyatékosága, hogy logikájuk légtérben mozog. *Nem mindegy ugyanis, hogy ki az, aki fegyverkezik, s ki az, aki nem fegyverkezik.* Ha Nagy-Britannia ma Bertrand Russel tanácsát követné, legalább is annyira veszélyeztetné a békét, mint amennyire a diktatúrák biztosíthatnák, ha kormányzati rendszerük egyáltalában megengedné a fel nem fegyverkezés luxusát. Márai egész helyesen – talán tudatosan, talán költői intuícióval – mondja, hogy „egy német, aki azt kívánja, hogy hazája az állig felfegyverzett Európában fegyvertelen maradjon, nem lehet teljesen épeszű.” Nem egy dánról, hanem egy németről mondja, mert noha Dánia valóban fegyvertelen, az mégsem állítható, hogy a dánok többsége, amely ezt a fegyvertelenséget helyesli, az eszelős Hamlet királyfinak egyeneságú leszármazottja volna. Pedig Dánia és a német birodalom közt, bárha a lakosság számában lényegesen különböznek, van némi hasonlóság is: egyiknek sincs oka, hogy támadástól tartson és pedig az utóbbinak még kevésbé, mint az előbbinek, mert a versaillesi békében elrendelt népszavazás Észak-Schleswignek egy részét Dániának juttatta és a né-

met imperializmus önmagával kerülne ellentétbe, ha az 1864-ben: a „kard jogán” megszerzett területről éppúgy lemondana, mint ahogy a boldogult locarnoi egyezményben lemondott Elzászról.

Midőn Márai kétségbevonja annak a németnek ép elméjét, aki belenyugszik, hogy hazája az állig felfegyverzett Európában ne fegyverkezzék, logikusan csak két eshetőségre gondolhat: vagy arra, hogy a német birodalmat akarja valamelyik „állig felfegyverzett” hatalom megtámadni, vagy arra, hogy a német birodalom mint „egyenjogú” fél tehesse meg ugyanezt. Nem hinném, hogy bárki, aki az egyenjogú fegyverkezés hiányát siratta, komolyan venné az előbbi lehetőséget. Talán Franciaország vagy Csehszlovákia, Belgium vagy Hollandia vágyik német területre? Aki erre igennel felel, még a pápánál is katolikusabb, sőt a náciknál is nácibb, mert ilyen bolondot még a német sajtó se mond. Ha a Harmadik Birodalomnak szomszédai támadásától kellene tartani, akkor nem az utóbbiak építenének védőövet határaikon; ha akármily támadási szándékuk lenne, ürügyet bőven találhattak volna a versaillesi békehatározmányok egyoldalú megszegésében s föltehetően nem várnának addig, amíg Németországban minden élelmiszer hadieszközzé alakul át.

Képmutatás és kertelés nélkül tehát a fegyverkezési „egyenjogúság” csupán szégyenlős bevallása a vendetta vágyának. Másszóval, hogy újabb háborúval próbálják fokozni a katasztrófát, amelyet az előbbi okozott. *Jog és igazság ugyanis az erőszakból, amely minden 'jognak és igazságnak az ellenkezője, a legritkább esetben szokott születni.* Sőt még okosság és méltányosság is csak akkor, ha nem

militarista nép kényszeríti a békét a legyőzöttre, miként az, teszem, a dél afrikai háború után történt. Annak, aki a tömeggyilkosságért nem mint emberi és nemzeti eszményért – „leben heisst töten”. – lelkesedik (ilyesmivel pedig Márait igazán nem merem meggyanúsítani), a fel- vagy lefegyverzésben nem maga a tény, hanem csupán az lehet döntő, hogy minő célból történik. IV. Henrik király *hotspur*-jével, a fiatal Percyvel szólva: „Mindig tiszták a fegyverek, midőn használatukban a szándék jogos.” Si duo faciunt idem, non est idem. Ez az oka, hogy *a lefegyverzett demokráciák époly kevésbé alkalmasak a béke védelmezésére, mint a lefegyverzett diktatúrák*. Még ha eltekintenénk is attól, hogy I. Frigyes Vilmos uralkodása, tehát több mint kétszáz év óta következetes dresszurával tartották vigyázz-állásban és szoktatták ja Stechschrift szépségéhez a tömegfegyelemre amúgy is hajlamos poroszokat, a legjobb akarattal sem lehet eltekinteni a diktatúrának attól az immanens sajátosságától, hogy nemcsak szükségszerűen militarista, de másképp, mint háborúval vagy polgárháborúval nem likvidálható. Nem a diktátor, de az intézmény bűne, hogy gazdasági katasztrófájának zsákutcájából csak háborún át tud kibújni.

Vajjon egy ország militarista-e vagy sem, az nem a katonaság számától és hadifelszerelésétől függ. Ha Nagy-Britanniában ma meghonosítanák az általános védkötelezettséget, a tisztek szolgálatuk befejezése után, este, éppágy civilbe öltöznének, mint ahogy azt ma tesszik s ha a Harmadik Birodalom ma feloszlantná hadseregét, ez aligha akadályozná meg a hivatalnokot vagy iparost, hogy polgári

munkájának befejezése után valamilyen formaruhát öltön. Militarista az az állam, amelyben a lakosság nagy része abban találja örömét, hogy kommandóra engedelmességek s e készségének jelvényekkel is jelét adhassa, s ahol ahelyett, hogy a katonaság lenne az államban, az állam van a katonaságban. Aminek következtében a parancsot osztó tisztikar s nem az öntudatos polgárság a főhatalomnak igazi letéteményese. Lehet, hogy hóbort, de *Sir Philipp Gibbs* szerint az európai béke biztosításának egyetlen módja, hogy a lakosság számával arányosan maximált rendőrségen kívül, senki se viselhesen uniformist.

Nyilvánvaló azonban, hogy nem minden nép militarista, amelyet a diktatúra járma fojtogat. Ellenben a diktatúra kénytelen a kényszerű militarizmus következményét a harcias szellem ápolásában levonni. Még akkor is, ha pillanatnyilag nem kíván háborúskodni, mert a militarizmusra szüksége van, hogy több-kevesebb joggal feltételezett belső ellenségét fékentartsa. Minden diktatúra szükségképpen önző s a hatalomban önmagát szereti. *W. Hazlitt*, a 18. század okos esszéírója, a Tányérnyalókról és Zsarnokokról szóló tanulmányában (*On the Connection between Toad Eaters and Tyrants*) megállapítja, hogy „*a szabadság szeretete mások szeretete, a hatalom szeretete a magunk szeretete*”. Amikor tehát a diktatúra felfegyverkezik, az önzés fegyverkezik fel s így talán mégsem lehet oly határozottsággal állítani, hogy Ossietzky elmebeteg volt, amikor az európai béke érdekében kívánatosnak találta, hogy Németország fegyvertelen maradjon. Azt ugyanis feltehetően Márai sem hiszi, hogy a Harmadik

Birodalomnak azóta egyoldalúan végrehajtott felfegyverkezése Európa békéjének biztosítását hathatósan előmozdította. De végre is az igazi német nem Európára, hanem saját hazájára gondol, sőt az is valószínű, hogy a győztes entente-szoldateszka a versaillesi szerződésnek a fegyverkezést korlátozó rendelkezésével nem német érdekeket akart szolgálni. Valójában a tagadás ördögi szellemének szava erre az esetre is vonatkozott. Mefisztó legtöbbször

„ein Teil von jener Kraft,
die stets das Böse will und stets das Gute
schafft”.

(„Egy darab oly erő,
mely csak a rosszra tör s csak jót idéz
elő”.)

Ha ugyanis sikerülhetett volna a weimari köztársaságban a porosz militarista gondolatvilágot átalakítani – megengedem, hogy sem a győztes hatalmaknak, sem a republikánusok nélküli új köztársaságnak magatartása nem kecsegtetett e tekintetben sok reménnyel –, ha sikerült volna az improduktív német militarizmusnak energiáit a termelés szolgálatába állítani, ha a német szorgalom, kitartás és drill tankok és bombavető gépek, hadihajók és messzehordó ágyúk konstrukciója helyett a német földművelés és ipar szolgálatába állhatott volna, akkor ma nem kellene a német népet arról meggyőzni, hogy a vas táplálabb a vajnál. Igaz, hogy Göring 1936 márc. 27-i beszédében lényegileg csak ugyanazt mondotta, mint Baldwin 1936 márc. 11-i beszédében, hogy fegyverek nélkül époly kevésbé lehet a békét megvédeni, mint nyomatékos erkölcsi vagy anyagi befolyást kifejteni. De az utóbbi

nyilván épúgy elfelejtette, hogy a németek megtorló háborúja ellen nincs hathatósabb védelem a német lefegyverzésnél, mint ahogy az előbbi megfélemedezett arról, hogy Németország a Young-tervtől, reparációktól, Ruhr-megszállástól a felfegyverkezés *előtt* szabadult s amikor Stresemann az 1929. évi hágai konferencián a német javaslatok számára megszerezte a hitelezők hozzájárulását, nem tankok és bombavetőek támogatták, hanem a kultúrált államok békevágya. Viszont a Harmadik Birodalomnak a felfegyverkezéssel elért „erkölcsi” sikerei: a versaillesi és locarnói szerződés kettészakítása vagy a rajnai demilitarizált zóna megszállása nem mondhatni, hogy meglazították volna azt a gazdasági hurkot, amely a szűkös táplálkozást nemzeti erénnyé nemesítette.

Mindez nem szól Maráinak elmekórtani diagnózisa mellett, amelyet Ossietzky szellemi állapotáról felállít. Hacsak nem abban az értelemben, amelyben *Thomas Moore* veti fel a kérdést:

Ask, who is Avise! You '11 find the self-
same man

A sage in France, a madman in Japan.

(„Kérded, hogy ki bölcs! Hisz egy s ugyanaz Japánban bolond, Frankhonban ravasz.”)

Ha Márai úgy értette kritikai észrevételét, hogy csak bolond lehet, aki igazán remélte, hogy pacifista cikkeivel megakadályozhatja azt a katasztrófát, amelyet a felfegyverező német nacionalista imperializmus Európa számára előkészít, akkor valóban inkább neki, mint Ossietzkynek van igaza. Sajnos, a probléma nem oly egyszerű, mint akár a fel-

akár a lefegyverkezés apostolai hiszik. Találónak látszik *Sir Stafford Cripps* véleménye (The Struggle for Peace, 1936. 113), amely szerint minden békepolitikának első lépése, hogy a kormányt annyi hatalommal ruházzák fel a békéért folytatott küzdelemben, mint amennyivel a háborúban rendelkezik. Ez természetesen még akkor sem jelentene egyoldalú lefegyverzést, ha minden kormány pacifista volna, de jelentené a fegyverkezés ellenőrzését ennek nagytőkés vagy imperialista kihasználóival szemben, föltéve, hogy a kormány maga nem áll a háború kizsákmányolóinak szolgálatában. Másszóval *a termelési eszközök urainak és szolgáinak a gazdasági, tehát a politikai hatalomért folytatott küzdelme minden komoly béketörekvésnek az alapja*, mert a világháború tanúsága szerint hiába akarjuk „megmenteni a demokráciát”, ha nem tudjuk a demokráciát arra használni, hogy a népet megmentjük a háborútól. Csúpan oly államoknak gazdasági együttműködése nyújthat biztonságot úgy a nagytőkés rendszerben, mint a nacionalista ideológiában gyökerező háborús tényezők ellen, amelyeknek kormánya e tényezők funkciójával tisztában van, azoknak nem rabja, tehát nem terjeszti azt a hitet sem, hogy az Istennek az emberekbe oltott kifürkészhetetlen bölcsessége követel időnként hekatombákat, mert „az istenek szomjúhoznak”.

Ebből látszik, ha ugyan ez már nem tűnt volna ki oly szemléltetően a mandzsúriai és abesszin „kultúrhadjáratból” vagy a spanyol „nemzeti” akcióból – kultúra és nemzet ugyanis a nagytőke szótárában a kapitalizmus szinonimója –, hogy a nemzetek szövetsége még pacifista szenteltvíznek sem vál-

hat be. *Attlee* őrnagy mondotta, hogy a nemzetek szövetségében a tagokra az anyagi hozzájáruláson kívül minimális erkölcsi tagdíjat is ki kellene vetni. Fasiszta államok, diktatúrák, a nagytőke exozitúrájaként szereplő kormányok, amelyek demokrácia hiányában még a lehetőségét is nélkülözik a békeakarataknak, nem alkalmasabbak a béke biztosítására, mint a kecske a káposztaörzésre. De ebből egyszersmind nyilvánvaló, hogy miként az angol közmondás szerint, *charity begins at home*, a nemzetközi béke ügye is végső vonatkozásban mint az egyes államok belügye kezdődik. Ha *Ossietzky* igazán azt hitte, hogy cikkei egymagukban alkalmas eszközök annak a Németországnak lelki átformálására, amely – megengedem, a győztes hatalmak hathatós közreműködésével – a weimari köztársaságból nem is annyira a nácik, mint inkább *Krupp* és *Stinnes* birodalmává fejlődött, akkor igaza van *Maráinak*, hogy nem lehet egészen épelméjű. De abba bele kell nyugodnunk, hogy próféták és vértanúk ritkán oly okosak, mint a legkiválóbb publicisták.

Sajnos, bármily rosszul esik, le kell vonnom a mondottakból azt a következtetést is, hogy a béke biztosításának egyedül sikeres módja: a háborúból hasznot remélő tényezőknek kiküszöbölése és a háborúellenes nevelés sokkalj hosszabb¹ időt igényel, mintsem, hogy a szemeink előtt készülő háború, hacsak a jó Isten a hozzá bizalommal imádkozó pacifisták kedvéért csodát nem művel, elkerülhető lenne. Akkor sem, ha akármily rendületlenül hiszünk is a háború elkerülhetőségében, sőt még akkor sem, ha élelmes lapkiadók *Karácsony* és *Újév* táján, amikor a kispolgár szíve o'y szabályszerűen ellágyul, mint a hívő zsi-

dóé hosszúnappkor, szükségesnek találják a példányszám emelésére megállapítani, hogy Európa, sőt a Világ Békéje már meg van mentve, mert Anglia és Itália egy húszsoros úri nyilatkozatot írtak alá. A Világ Békéje talán, mert a Fiastyúknak és a Göncöl szeke-
rének valóban több esze van, semhogy össze-
ütközésükkel megzavarnák a szférák örök
egyetemének összhangját.

III.

A diktatúrák békéje

„Azoknak, akik elég esztelenül azt mondják, hogy az emberiség ne haladjon, Isten azzal felel, hogy megremegteti alattuk a földet.” Victor Hugo e szavai, amelyekkel 1850-ben a tanításnak szabadságáért tartott parlamenti beszédét befejezte, költői formában hirdetik a történelemnek ősi tanulságát, hogy Torquemada elől mindig Robespierre-hez menekülnek az emberek. Voltak már gondolatáramlatok, amelyeket nyomtalanul nyelt: el a feledés, de kevés akadt, amelyet az üldözés propagandája ne segített volna diadalra. Semmivel sem adja az uralkodó politikai hatalom gyengeségének szembeszökőbb bizonyítékát, mint ha erőszakkal próbál a neki nem rokonszenves gondolatok terjedésének gátat vetni. Akármily korlátoltak, vagy csökönyösen elvakultak is az európai diktatúrák urai, szinte elképzelhetetlen, hogy erről az elemi igazságról ne volna tudomásuk. Rövidlátásuknak egyedüli magyarázata, hogy államférfiúi mesterségüknek csupán percemberkéi, akik nem törődnek sem a maguk, sem orszá-

guk jövőjével, hanem a Lorenzo Magnifico életbölcsezetének hódolnak:

„Kik nem vígak, meglakolnak,
Bármilyen szép az ifjúság is,
Mit tudod, mit hoz a holnap!”

Vígan folyik tehát a diktatúrák dáridója, vígan építik az égig a gazdasági válaszfalakat, vígan hirdetik az öncélúságot, vígan vetnek börtönbe embereket, eszméket és víg katonamarsokkal készülnek a diktatúrák utolsó, öngyilkos menedékére: a háborúra.

Történelmi tapasztalat szerint forradalmakból, vesztett háborúkból született már alkotmányos demokrácia, de noha nem volt még diktátor, aki ne hirdette volna, hogy uralma csak átmenet az alkotmányosság helyreállítására, egyik sem bizonyult még oly hosszúéletűnek, hogy hirdetett programját valóra váltsa. Noha minden diktatúra szükségszerűen háborúba vagy polgárháborúba torkoll, haszonélvezői vagy monomániákusai sohasem hajlandók a történelemnek szibillai könyveibe pillantani. Annyira nem államférfiak, hogy a *gouverner c'est prévoir* (a kormányzás az előrelátásban áll) szabályából még saját sorsukat se látják előre.

Súlyosabb beszámítás alá esik, ha ugyanabban a fogyatékoságban a demokráciák államférfiai szenvednek, ha Ramsay Mac Donald a maga angyali naívságában, amelyért Gaál Franci vagy Dolly Haas is megirigyelhetné, Mussolinivei és Hitlerrel óhajtott szövetséget kötni az európai béke biztosítására.

* Öt évvel később, az időközben szerzett tapasztalatok ellenére, ugyanezt akarta megkísérteni konzervatív utóda.

Nem mintha ezek az urak háborút akranának, hisz ők csak öncélú nemzeti egységre törek-szenek. De a háborút soha, senki se „akarja”, hanem csupán megteremti az okokat és föl-tételeket, amelyekből a végzet szikrája kilob-bantja a pokol tüzét. Megteremti a nemzeti önhittség fölfokozásával, az erőszak hitének legyezgetésével, a militarista gondolatnak terjesztésével, a nemzetközi pacifizmus el-tiprásával, a bírálatnak bilincsbevetésével, az ellenvéleményt nem tűrő fegyelemmel, a befejezett tényeknek *vi, clam vei precario* megteremtésével, szóval a diktatúráknak összes tartozékaival, amelyeknek mivoltát ma Európának a Rajnától keletre és az Alpesektől délre eső része saját bőrén tapasztalja. Minden diktátor! nap-nap után áradozik a békesze-retettől, az egyik tízéves békét akar, a másik örök békét hirdet, de mialatt mindegyik a má-siktól várja a lefegyverzést, eszeveszett ver-seny folyik, hogy ki előzze meg a többit a fegyverek és mérges gázok gyártásában, vagy a nemzeti jelszavakba burkolt háborús uszít-ásban.

Ezekkel a békeprófétákkal akarta (1933. IV. 16.) MacDonald biztosítani a világbékét! Állítólag az angol miniszterelnök járatos volt a bibliában, tehát emlékeznie kellett Jeremiás próféta szavaira (XIV. 13.): „Ímé, a Próféták mondják nékik: Fegyvert nem láttok, éh-ség nem lészen rajtatok, hanem állhatatos békességet adok néktek itt e helyen! És monda az Úr nékem: Hazugságot prófétál-nak a Próféták az én nevemben: nem küldöt-tem őket és nem parancsoltam nékik hazug-látást és jövendölést; hijábavaló dolgot és az ő szíveknek csalárdságát jövendölik néktek”. Nacionalista diktatúrák, még ha komolyan

akarnák, se lehetnek a béke zálogai, mert a megszervezett erőszak, amelyen létük alapszik, és a nemzeti önzés, amellyel a diktátorok saját hatalmi önzésüket leplezik, állandó kihívást jelentenek a velük ellentétben álló nemzetekkel szemben. Ha a diktátorok valóban békére törekednének, szándékuk becsületességét azzal kellene bizonyítaniuk, hogy leszereplik, ha nem is a hadseregüket, hanem a militarista szellemet, a harcias gondolkodást és nevelést, amely sokkal komolyabb forrása a háborús veszedelemnek, mint a municióhalmozás, vagy a hadihajók nagy tonnatartalma.

Senki sem kételkedhetik az angol vagy a francia nép békeszeretetének őszinteségében. Ez a békeszeretet azonban, sajnos, kissé megkésett. Amikor a világháború katasztrófájának tüzeben a legyőzött államok fiatal demokráciája fönixmadárként megszületett, senki sem sietett támogatására. Sőt ellenkezőleg, a győztes hatalmak, a bolsevizmus iránt érzett páni rettegésükben és attól a primitív hittől fűtve, hogy a fasiszta diktatúra a bolsevizmusnak szuverén orvossága, mindent elkövettek, hogy a fiatal demokráciák föl ne cseperedhessenek. Kivéve az Anschluss-veszély elhárítása miatt (mint utóbb kiderült nem sok eredménnyel) dédelgetett Ausztriát, a győztes kapitalista nagyhatalmak hathatós segédkezet nyújtottak a reakciónak, lekicsinyelték és kigúnyolták az erőtion demokráciák vergődését a békeszerződésekből származó gazdasági katasztrófában, sőt nehezen palástolt örömmel szemlélték a militarizálódást, amely a „jobbrafordulásal” együttjárt. Most pedig, amikor észbekapnak s érzik, hogy a diktatúrák bármely

pillanatban lángba boríthatják Európát, amely lángokból pusztulásnál, anarchiánál vagy káosznál egyéb aligha születhetik, a diktatúrákkal akarnák megkötni azt a békeszövetséget, amelyet a versaillesi bölcsek a demokráciákkal megkötni elmulasztottak.

Egyszerű matematikai igazság, hogy összeadni csak egyneműeket lehet. Ha MacDonald jelszava, amelynek formáját nyilván szocialista emlékeiből merítette: „*Világ diktátorai egyesüljete!*” – eredményes lehetne is, a nacionalista diktatúrák internacionáléjából a demokráciák mégis hiába próbálnák a békének fából vaskarikáját összekovácsolni. Amikor Ferenc császár, Sándor cár és Frigyes Vilmos a keresztény fejedelmekkel – akik közül csak a Pápa és az angol régens maradt ki – a Szent Szövetséget megkötötték, ebben a reakciós szakszervezetben volt logika, bár a népek végül a júliusi forradalommal és 1848-al válaszoltak is a fejedelmek „békéjét” biztosító koalícióra, Ellenben a diktatúrák és a demokráciák békeszövetkezése époly fogalmi képtelenség, mint az ecet és az olaj összekeverése és ha egy féltucat diktátort sikerülne is a békekonferencia asztalához ültetni, ezzel a háborús veszedelem époly kevéssé hárítható el, mint ahogy részeg emberekkel nem lehet az alkoholizmus leküzdésében, vagy eunuch okkal a népszanorodás előmozdításában eredményes megállapodásra jutni.

Nem mintha a diktátor vérengző ember volna. Állítólag az egyik vegetáriánus és bornemissza, sőt Mussolini vagy Pilsudski, marcona külsejük ellenére, gyermekkel játszani szerető, szelíd egyéniségek. Nem is bennük van a hiba, hanem a kormány-

forma rendszerében. Semmilyen diktatúra, a legkevésbé a nacionalista diktatúra nem lehet békeszerető. „*Gegen Demokraten helfen nur Soldaten*” – énekelték a 48-as forradalom leverése után és az erőszakra alapított állami „rend” fönntartásához elengedhetetlen militarizmusnak a háború ép úgy funkcionális szükségszerűsége, mint az életnek a vérkeringés. Minthogy pedig a beteges hiúságig fölfokozott nacionalista, önérzet az egyetlen „szellemi” élvezet, amellyel a militarista diktatúra rabszolgatömegeit egyéb életörömök hiányaiért kárpótolhatja, a fölhúzott kakasú puska néhanapján a diktátor akarata ellenére is elsül, ha az egyik államfenségnek „szent önzése” vagy szimbóluma a másikéval kerül összeütközésbe.

Csak egészen gyermekded lelkületű újságolvasók meríthettek tehát békereményt Mussolini és MacDonald szeretkezéséből. Csupán az európai helyzetnek kétségbeesését palástoló fontoskodó nagyképűség bizakodhatik abban, hogy az angol miniszterelnök személyes bájainak sikerülhet a Vezért a béke lovagjává varázsolni, hogy Göring és Balbo derűs találkozása biztosítja a világ nyugalalmát, hogy eltűnik a háborús veszély, ha MacDonald és Herriot egy hajón utaznak Roosevelthez week-endezni, hogy a nagyhatalmak istenbékéjét siker koronázza, ha (1933!) Dollfusa megjelenik a Pápanál és Papén kijelenti, hogy Mussolini nagy államférfiú. Kiirthatatlan bálványimádatukban a jámbor alattvalók, akik a közvéleménygyárosoktól napi tíz fillérért nemcsak meggyőződést és szórakozást, hanem még optimizmust is vásárolnak, valóban elhiszik, hogy ha MacDonald barátságos beszélgetést folytat Hitlerrel és a

Ducéval, vagy rámosolyog Daladier-ra és Paul-Boncour-ra, akkor revideálják a békeszerződéseket és a diktatúrák viharfelhői szép csendesen eloszlanak az égbolton. Csak gondolat-túnya nyárspolgárok nem veszik észre, hogy a fasiszta parancsuralom, amelyet nem ok nélkül kereszteltek a *profitariátus* diktatúrájának s amely a főakadálya annak, hogy a világ sorsa jobbra forduljon, politikai dicshimnuszokkal és államférfíúi sakkfigurák húsvéti utazgatásaival el nem tüntethető.*)

Szinte azt kell hinnünk, hogy a nácivallás a maga elvakultságában őszintébb és becsületesebb, mint a vele paktáló demokráciák. Ha Jünger, a mozgalom egyik szellemi vezére azt írja, hogy a nacionalizmusnak atyja a háború, eszménye a hatalmas gyárrá változtatott állam, amely futószalagon termeli a hadseregeket, ez legalább világos és érthető beszéd. Ha ellenben demokrata államférfiak Deák Ferencnek arról az elemi bölcsességéről sem hajlandók tudomást venni, amellyel vonakodott az abszolutista Ausztriával a kiegyezést megkötni, míg az alkotmányos államformát nem ölt, akkor nem tudjuk, hogy bölcsességükben vagy őszinteségükben kételkedjünk-e. Igaz, hogy minden népnek saját erejéből és saját kárán kell kigyógyulnia a sovíniszta pszichózisból, amelyben a diktatúra gyökeredzik, de annyit legalább elvárhatnánk a demokráciák vezető politikusaitól, hogy ne kerteljenek, hanem ahelyett, hogy gazdasági egyezményekről, revízióról és békepaktumokról fecsegnének, akadjon köztük,

* Azóta már öt év telt el, Tisztelt olvasó: kinek volt igaza?

aki nyíltan és őszintén rámutat, hogy *a nacionalista diktatúrák pusztá léte a legfőbb, sőt egyetlen akadálya a népek megértésének, boldogulásának és békéjének.*

Száz éve annak, hogy Anastasius Grün megírta az „Öt húsvét”-ot, amelynek legendájában Jézus leszáll az olajfák hegyére, hogy meglássa, mi lett Zion büszke várából. Amikor ötödször száll alá, már örök béke honol a földön, virágoskertté vált a Golgota, amelyben boldogan játszó gyermekek ásás közben szokatlan alakú vasdarabra akadnak. Megmutatják szüleiknek s a falu véneinek, de senki sem ismer rá – a kardra, amelyet apjuk ekévé formál, hogy jobban szánthassa az élet termőföldjét.

Úgy látszik, nemcsak az Ember Fiát, de az emberiséget is előbb újból keresztre kell feszíteni, hogy valamikor, a távol jövő ködében ne ismerje többé a kardot s így megérje a föltámadást,

IV.

A Megváltó és a megváltók

Háborúk készítették elő, imperialista diktatúrák érlelték meg és a népvándorlás tömegeivel behatoló barbár kultúrák hajtották végre az ezeréves római birodalomnak összeomlását, mint föltartóztatlan társadalmi folyamatot. Ennek a folyamatnak gazdasági mozgató oka tudvalevően a Sulla és Marius ideje óta fölhalmozódott nagybirtok volt, amely földönfutó proletárrá kergette a parasztot. Háromszáz évnél hosszabb ideig tartott az ókori imperialista kapitalizmus bom-

lása, más szóval a mai gazdasági világválsággal analóg jelenség. Amikor a római birodalom pusztulásával együtt ennek erkölcsi föl-
 építménye is darabokra hullott, a megriadt, iránytű nélkül tévelygő emberiség mohón fogadta magába az új hitet, amely a földi nyomorúság helyett mennyei boldogságot ígért. Ismeretes, hogy a szegények legszegényebbjai voltak a kereszténység úttörői, amelynek tanítását a szimbólumokra támaszkodó néphit Jézusnak, a minden idők legnagyobb forradalmárjának, a lelkeket megváltó személyében testesítette meg.

Krisztus tanításainak alap gondolata a földi salaktól megtisztult lélek halhatatlansága. Birodalma, amint monda, nem e világról való és amikor a Hegyi Beszédben tanítványainak „a parancsolatoknak igaz értelmeket magyarázza”, amikor azt hirdeti, hogy „én vagyok az út, az igazság és az élet”, parancsai követésének jutalmát a „bőséges mennyekben” ígéri. Csodatételek előzik meg jöttét és tanítását, betegeket gyógyít, gyalogszerrel jár a háborgó tengeren, öt kenyérral táplál ötezer embert, sőt még a pénzváltókat is kikergette a templomból. Nem kelt hiú reményeket a földi jólétről, „mert támad egy nemzetség más nemzetség ellen, egy ország más ország ellen és minden helyen lesznek földindulások és lesznek éhenhalások és háborúságok” (Márk 13, 8), de megvigasztalja híveit: „mikor látjátok, hogy ezek meglesznek, tudjátok, hogy közel vagyon az Istennek országa”. Végül pedig nem külön testőrséggel, hanem vértanúhalálai tett bizonyosságot saját megváltói hivatottságába vetett hitéről. Így élt már közel kétezer év előtt, a primitív zsidó nép hagyományában a Megváltó képzete.

Manapság a megváltók nem jászolban születnek, nem az isteni szózatot vivő galambtól, hanem önmagukból merítik az ihletet, nem „hirdetik az alázatosságot és a földi javak megvetését és nem annyira csodatételekkel, mint inkább rendőrséggel és hadsereggel támasztják alá az irántuk táplált hitet. Nem tekinthető véletlennek, hogy több államban tábornokok vállalták a megváltói hivatást s hogy egy sereg más országban is a már levitézett megváltók generálisok voltak, sőt a miniszterelnökök, kevés kivétellel, mindenütt úgy viselkednek, ha nem is viselnek éppen katonai formaruhát, mintha tábornokok volnának.

Amikor Clemenceau a világháború idején a hadműveletek legfőbb irányítását magához ragadta, állítólag azzal indokolta e lépését, hogy „a háború komoly dolog, azt nem lehet a katonákra bízni”. Igaz ugyan, hogy viszont komolytalan a mai állapotot (1932) békének nevezni, de a helyzet Európa-szerte sokkal komolyabb, semhogy ily tréfával, vagy pusztán rendfőntartással elintézhető lenne. Tábornokok lehetnek tehetségesek, lehetnek tehetségtelenek – mindkettőre akad példa –, de hogy hivatásuknál fogva különösen alkalmasak volnának a világmegváltói szerepre, azt még a legtehetségesebb kollégájuknak: Bonaparte tábornoknak példája se bizonyította. Tapasztalás szerint sokkal hajlamosabbak arra, hogy a világot militarizálják, mintsem, hogy önmagukat civilizálják. Egy szakban tanúsított kiválóság még nem okvetlenül képesít egy másik szakban a vezető szerepre. Abból, ha valaki egy temetkezési vállalatnak hozzáértő igazgatója, még nem következik, hogy egy élettani intézetnek működését is

sikeresen tudja irányítani.

Katonák, minél magasabb rangúak, annal inkább megszokták, hogy parancsszóval oldják meg a reájuk bízott föladatokat. Ellenben a gazdasági és politikai káosz, sajnos, nem szokott a parancsszónak engedelmeskedni. Azt olvastuk nemrég, hogy „uniformisba kell öltöztetni a magyar közéletet”, ami természetesen képlegesen volt értendő, mert hisz a munkások és napszámosok százezreinek nemcsak formaruhára, de sokkal kevésbé költséges gúnyára se telik. El kell tűnniök a társadalmi osztályok válaszfalainak, világnézeti azonosságban kell egyesülnie munkáltatónak és munkásnak, papnak és rendőrnek egyaránt. Csakhogy a társadalom nem kaszárnya s így a legerélyesebb napiparancs sem mutatkozik alkalmasnak, hogy a gazdasági eredetű osztálytagozódást eltüntesse, a vámfalakat ledöntse, vagy a tőkét arra indítsa, hogy a profitszerzés helyett az áldozatkészségben versenyezzen. Még a parancsot osztó tábornokok legbecsületesebb meggyőződése sem elegendő, hogy a munkanélküliséget, az árzuhanásokat, a pénzügyi összeroppanást, a racionalizálást és a halálosan beteg kapitalista rendszernek egyéb végzetes tüneteit okaikban orvosolja. Gazdasági és politikai vonatkozásban egyaránt sokkal bonyolultabb a világválság, semhogy az egyszerű megoldásokhoz szokott tábornokok sikerrel vállalkozhatnának a megváltói hivatásra.

Épp oly kevésbé mutatkozik alkalmasnak az önkéntes megváltóknak egy másik kategóriája: a közgazdasági Coué doktoroké, akik nem parancs, hanem tanács alakjában mérik bölcsességüket. Egyik külföldi hetilapban láthatók most a közgazdaság ismert, hivatá-

sos nemzetközi nyilatkozóinak óhajításai: a háborús adósságok rendezése, tervgazdaság, a termelés fölszabadítása a politikától, a valuták stabilizációja, a kereskedelmi akadályok lebontása, az ember legyen ismét úrrá a gép fölött és így tovább, az ismert nóta szerint. Természetesen minden nyilatkozat reménysugárba torkol és már látni véli a szivárvány egy csücskét, amely a gazdasági özönvíz örök elmúlását jelképezi, mert ilyenkor, karácsony táján optimistának illik lenni. De, ha netalán azt kérdeznők: kinek erejével és miként képzelik a világgazdasági válság gyógyulásához elengedhetetlen rendszabályoknak megvalósítását, egyszerre kukáknak tettetik magukat. Erről Sir Arthur Salter vagy Gustav Cassel épp úgy hallgat, mint Sztérenyi vagy Hantos urak. Ők csak tudós konziliáriusok, de nem gyakorló orvosok. Sejtik ugyan, hogy az államon belül a feudalizált bürokratikus uralom önző erőszaka, az államok közt az eszeveszett nacionalizmus a legfőbb, sőt egyetlen akadálya a gazdasági orvosság bevételeének, mégis úgy tesznek, mint az egyszeri férj, aki a felesége udvarlótját kereste a hálósobában, de az „itt sincs” kiáltással csapta be az almáriom ajtaját, ahonnan a huszártiszt revolverét szegezte feleje. Kapitalista közgazdáktól igazán nem lehet követelni, hogy ujjat húzzanak a kapitalizmust eddig oly hüen kiszolgáló nacionalizmussal. Elmondják a Hegyi Beszédet, de a keresztre feszítettést inkább átengedik másoknak.

Látnivaló tehát, hogy lényeges különbség van a világválság megváltóinak két csoportja közt: az egyik, a generálisok és a diktátorok csoportja, nem tudja vagy nem akarja tudni.

hogy mit tegyen, de ezt azután kellő eréllyel végre is hajtja, a másik, a közgazdáké, tudja ugyan, hogy mi a teendő, csak éppen arról nem akar tudni, hogy miként lehetne tanácsainak érvényt szerezni. Ha csak túlvilági lelki üdvösségünk forogna kockán, úgy nyugodtan megvárhatnék, amíg a generálisok és a közgazdák egymásra találhatnak. Félő azonban, hogy a közel harminc millió munkanélküli (1932-ben) hamarabb elpusztul, mintsem szenvedéseik jutalmául az örök fényesség kapui előttük kitarulnának.

Bármily paradoxonnak hangzik is, a kapitalizmusnak, ha egyáltalán reméli, hogy túléli a világháborúban végrehajtott öngyilkosságát, még sokkal nagyobb szüksége van, hogy leküzdje az erőszak uralmát és a nacionalizmus tobzódását, mint a szocializmusnak, amelynek nemzetenként kell győznie, hogy nemzetközivé lehessen. De a nacionalizmustól, amely ma épp oly akadály a kapitalizmus talpraállásának, mint a szocializmus győzelmének és senki másnak érdekét nem szolgálja, mint a jelszavain élőködökét, csak a népek önerejükkel válthatják meg magukat. Lehet, sőt valószínű, hogy csupán kudarcok, csalódások és katasztrófák tövises útján jutnak el a megváltáshoz, de a demokráciának nincs más alternatívája, amely megkímélné attól, hogy saját kárán okuljon. Marx igazsága, hogy a proletárság csak önmaga lehet saját megváltója, igazsága az összes társadalmi osztályoknak egyaránt.

Abból a kusza fogalomzavarból, amelybe politikusok hatalmi tülekedése, a polgári sajtó és) a szolgálalkú tudomány félrevezető tanítása döntötte a kultúremberiség nagy részét, nincs más szabadulás, mint amelynek több

tudás és józanabb belátás nyit utat. Mint ahogy a Pápától csak a jobban informált Pá-pához lehetett föllebbezni, úgy a népszuverenitás tévedéseit is csak az élesebben látó népfelség hozhatja helyre. Amíg a népeknek cselekvő vagy tűrő közreműködése lehetővé teszi, hogy „szociális tábornokok” szerepeljenek mint megváltók, hogy a fasizmus a szervezetnek szocialista formáit használhassa a kapitalizmus kendőzésére, viszont a bolsevizmus a kapitalizmustól kölcsönvett erőszaknak eszközével próbálkozzék a szocializmus megvalósítására, szóval, amíg az emberek nagy része reménytelen ellentmondásokban tévelyeg, addig a Megváltó és a megváltás legfőbb mint karácsonyi vezércikktema, szerepelhet. Senki sem elég bölcs és senki sem elég hatalmas, hogy megválthassa azokat, akik képtelenek önmagukat megváltani. Faust búcsúszavai szerint:

„Ez szent hitem, amelynek élek,
a bölcsesség, mely mindent betetéz:
csak azé a szabadság és az élet,
ki érettök naponként vívni kész.”

Még a túlvilági boldogságot is csak a cselekvő hitnek ígérte a lelkek megváltója. Csak bámész csodavárók hihetik, hogy boldogság és jólét teremhet a földi életben, amíg a lelkek önmagukat saját erejükből meg nem váltják a háborús örökségként visszamaradt erőszaknak és ostobaságnak fojtó légköréből.

V.

Végre !

Végre ismét van (1933.), vagy talán volt rendes háború. Nem kell abban a szép, de

egyelőre csak képzeleti reményben kéjelegünk, amelyet nem rég egy katonai szaktudós oly csábítóan rajzolt meg, hogy kétszáz repülőgép Budapestet félóra alatt eltüntetheti a föld színéről. Aminek kapcsán egyik napi kultúrforrásunk sem tartotta szükségesnek, hogy a harcias szellem hasznosságáról elmélkedjék, bár a magyar törvény tudvalevőleg csupán a hadsereg, nem pedig a háború elleni izgatást tilalmazza. Most pedig, hogy két kiskorú dél-amerikai állam annak rendje és módja szerint megkezdte a páros viaskodás lovagias emberpusztítását a „liberális” közvéleménygyárosok riasztó *headline*-ekben elégitik ki kispolgári közönségük szenzációhajhását.

„Nichts Besseres weiss ich mir an Sonn-
und Feiertagen,
Als einer Gespräch von Krieg und .
Kriegsgeschrei,
Wenn hinten, weit, in der Türkei,
Die Völker aufeinander schlagen.”

(„Ünnepnapon csak kedvesb, mint akármí,
Így harcról, háborúról diskurálni,
Ha messze, Isten háta megett,
Török, tatárral összeveszett.” Dóczi ford.

mondja az egyik polgár Faust-ban és a modern nyomdatechnikának valóban előkelő kötelessége, hogy az Erdélyi-esetnek a „Béluciban” és „vacakban” kimerülő egyhangúságát bolíviai és paraguay-i legfrissebb headlinekkel elevenítse fel. De a fett és koprressz címek alatt olvashatók a bolíviai és a paraguay-i hadügyminisztériumok jelentései is, amelyek szerint „La Paz-ban leírhatatlan a háborús lelkesedés, 30.000 főnyi tömeg tünte-

tett a háború mellett... az egész országban aagy a harci kedv, Assuncionban pedig a nép izgatottan követelte a háborút... tetőfokra há-
gott a harcias lelkesedés.” Mindez pedig egy megjegyzés, egy észrevétel nélkül. Igaz, hogy a napi események krónikásai nem történet-
írók, s így bizonyára nem emlékeznek azokra a szép cikkekre, amelyek anno 1914 harci lel-
kesedést zengtek.

Nem tudjuk, hogy a la paz-i harcikedv-
gyárosok hány *bolivianos*, az assuncion-i há-
borús dobverők hány *papír dollár* jutalomban
részesültek, de ingyen a lelkesedést se Bolí-
viában, se Paraguayban nem mérik. Legalább
is nem valószínű ama jóval apróbb betűkkel
közölt hírnek figyelembevételével, amely sze-
rint az összeütközést a régóta vitás Gran Cha-
co területén nemrég felfedezett érctelepek és
petróleumforrások váltották ki. Ha újságíró
volnék, felhasználnám a nyomdának összes be-
tűtípusait, miként az Upton Sinclair hasoncí-
mű regénye nyomán készült film hirdetései-
ben történt, hogy on, Oil, Oil crescendójából
kibontakozzék az északamerikai petróleum-
tröszt ama nagyszerű hazafias lelkesedése,
amelyet a bolíviai sajtópropaganda a la paz-i
proletártömeg torkából fakaszt. De, édes Iste-
nem, a Standard Oil Company-val nem jó ki-
kezdeni, még akkor sem, ha az ember csak sze-
rényen fizetett budapesti tintnkuli, mert Al-
lah kezei hosszúak és sohsem lehessék tudni

Ehelyett kevésbé veszélyes, ha kaján
gúnymosollyal merengünk a Nemzetek Szö-
vetségének táviratozó tehetetlenségén. Sir
Eric Drummond és Briand amúgy sem nép-
szerűek errefelé és az egész Népszövetség csak
afféle „Auf dem Dache sitzt ein Greis, der

sicht nicht zu helfen weiss.” („Fönn a tetön egy agg ül, bénán, tehetetlenül”) Megelégedéssel konstatáljuk, hogy a Société des Nations csak olyan fából vaskarika, amelynek fentartásához csupán úripasszióból járulunk hozzá évi csekély 110.000 aranyfrankokkal.

Hogy miért szorítkozhatik a Nemzetek Szövetsége csupán „jámbor tanácsokra”, ezzel talán kár is volna foglalkozni. Mert különben nyomban kiderülne, hogy ennek oka a világparlament előkelő diplomáciai jellegében rejlik, amely alkalmas ugyan arra, hogy benne Apponyi szépen csiszolt francia körmondatokkal gyönyörködtesse hallgatóságát, de amelynek, minthogy tiszteli a tagállamok szuverenitását, nincs és mai szervezetében nem is lehet végrehajtó hatalma akaratának kikényszerítésére. Szuverenitás pedig semmi egyéb, mint a nemzeti állam főnhatóságának nemzetközi elismerése. Nyilván azért, hogy a nemzeti kormányok a nemzeti eszmének főnséget politikailag is csillogtathassák, tekintet nélkül arra, hogy a független állameszme mögött a Standard Oil Co. profitéhsége húzódik meg. Petróleummal ugyanis tudvalevőleg nemcsak motorokat lehet fűteni, hanem a nemzeti lelkesedést is.

Ha majd egyszer az egyes népek rájönnek arra, hogy az emberélet és az államszuverenitás még olajvalutában sem összemérhető értékek, akkor nyomban elhárulna minden akadály az elől, hogy a népszövetségnek végrehajtó hatalmat adjanak kiskorú államok fékentartására. Hogy Bolivia és Paraguay hallgat-e a Pápa vagy a Pánamerikai Unió tanácsára, az a békehireszteléseknek e pillanatában sem lehet ugyan tudni, de addig, amíg

csak 120 vagy akár ugyanannyi ezer, ember élet pusztul el az olajjal szagtalanított harcmezőn, a Nemzetek Szövetsége tisztelni fogja szuverenitásukat (és sajtónk tovább fog sópáncodni a világparlament tehetetlenségén. Ha egyszer emberek helyett majd részvények fognak elvérezni a csatatéren, akkor majd több remény nyílik, hogy a szuverenitás tiszteletének rovására is feltétlenül érvényesüljön az ember milliók óriási többségének békére irányuló akarata.

*

Öt év telt az előző sorok megjelenése óta. Azóta kiderült, hogy Bolivia és Paraguay époló kevéssé hallgatott a Pápa, mint a Pánamerikai Unió tanácsára s az 1933-ban kitört háború csak 1935-ben ért véget a petróleumtröszt győzelmével. Ez a háború véget ért, de mi minden kezdődött azóta: Mandzsukuo, Abesszínia, Spanyolország, Kína... Szinte szakadatlan és kimeríthetetlen őrzöngési lebetősége a betütípusoknak, amelyekkel a „közvéleménynek” megbízás nélküli ügyvivője, aki cukrosbácsiként csábítja magához az ártatlan olvasókat, kéjeleg az embertelenségek, a kegyetlenségek és pusztítások szingazdag leírásában és hátborzongató fejléceiben. Persze igazán kegyetlenek mindig a „vörösök”, a demokráciák, a kínaiak, akik szemérmetlen vakmerőséggel mernek védekezni az olasz vagy japán fasiszta kultúrának áldásos hódítása ellen s elég elvetemültek, hogy e célra még Francia-, sőt Szovjetoroszországtól is elfogadják fegyvereket és muníciót.

De a fő természetesen mégis csak az embervértől csöpögő címfelírás, mert a körüti bugris erre bukik, mint a medve a lépesmészre. Hála

érte az olasz és japán gyarmatosító kultúrtörkévéseknek s a spanyol nagybirtok ellenszenvének, amelyet a földreform ellen táplált, derék „liberális” és „hazafias” lapjainknak, ma igazán nem kell, mint hajdan Siegfriednek a tűzokádó sárkány birodalmába barangolnia, hogy megtanulják a borzongást. Még csak imádkozniok se kell, hogy „jó Isten, add meg nekünk mindennapi szörnyűségünket, az elégetett vagy megcsontított hullákat, a gázbombákkal megfullasztott nőket és gyermekeket, a romokká zúzott műemlékeket és templomokat.” Nem, mindezt házhoz szállítja a Reuter ügynökség vagy az United Press s a tintakulinak mindössze az a gondja, hogy morálgázmentes fedezékében még el nem használt jelzőket eszeljen ki, amelyek a rikkancsok munkáját megkönnyítik.

Senki sem kifogásolhatja természetesen, ha az újságíró eleven írásmódjával alkalmazkodik a tömegolvasó selejtes ízléséhez, mert mint Sauerwein legutóbb széplelkű nyíltsággal beismerte, az újságírás nem hivatás, nem foglalkozás, nem apostoli küldetés, hanem szórakoztatás, másszóval, amit nem ismert be, a hírlaptőke üzlete, de vajjon ártana-e ennek; az üzleti érdeknek, ha a hátborzongató fejleceken és émelyítő részletleírásokon kívül néhány szót pazarolna azoknak a jellemzésére is, akik e szörnyűségeket elkövették! Amikor egy gyilkosságról, egy gyűjtogatásról vagy betörésről esik szó, a közvéleménynek öntudatos szócsöve sohasem takarékoskodik az erkölcsi értékítéletekkel és alaposan meg szokta mondani véleményét a gonosztevőnek. Vajjon mi lehet az oka, hogy ha ugyané cselekmények a kapitalista, nacionalista, vagy imperialista „eszményt” szolgálják, az ékesszavú íródeák-

nak hirtelenében torkán akad a szó? Pedig egyébként a sajtó nem szokta véleményét véka alá rejtteni. Eszem ágában sincs azzal meggyanúsítani, hogy a hadiszerszállítók, municiógyárosok és a hazafiság egyelj élősdijeinek érzékenységét óhajtja kímélni, de mulasztása vagy, mondjuk, feledékenységéé mégis azzal a következménnyel jár, hogy a gyanútlan olvasó az összes borzalmakért és szörnyűségekért nem a hadviselőket, nem a háborúnak emberi tényezőit tartja felelősnek, hanem esetleg azt hiszi, hogy a jó Isten kifürkészhetetlen bölcsessége a háborúval az eredendő bűnt sújtja Ádám és Éva szerencsétlen utódaiban.

VI.

Mennydörgő pacifizmus

„Türhetetlen – panaszkolta nemrég (1929.) egy költői lelkű országgyűlési képviselő –, mennyire elharapódzott újabban a háború elleni uszítás.” Igaza van és szinte meglepő, hogy még nem akadt körültekintő kodifikátorunk között egy sem, aki néhány évi fegyházbüntetéssel elvenné a kedvét a háború ellen békétlenkedő békefanatikusoknak. Igazán nem járja, hogy Barbusse, Remarque, Markovics Rodion, Renn, Zweig és a többi puskakerülő firkász nem akarja belátni, hogy az emberiség acélfürdője mily szépen jövedelmez a fürdőigazgatóknak és a részvényeseknek, hanem a külszín után indulva, csak a vért, szennyet, az állati kegyetlenséget és az emberi kínszenvedést látja meg a kényszerhősiesség és a fenegyerekeskedés lelki kulisszái mögött. Még szerencse, hogy a békére uszítókkal szemben

akadnak hősies újságírók és politikusok, akik viszont a háborúra uszítanak. Csak az a baj, hogy kevesebb érveléssel és tehetséggel, bár úgy látszik, több eredménnyel. Minthogy pedig a társadalmi erők egyenlőtlen küzdelmében az államnak kötelessége, hogy hatalmi szóval a kiegyenlítő igazságot helyreállítsa, valóban ideje volna már ;” A háború elleni uszítás hatályosabb megtorlásáról” szóló törvényjavaslat betérjesztésének.

Könnyű volt az angol MacDonalddnak, vagy az amerikai Hoovernek békéről csevegni. Ők ugyanis már megnyerték a világháborút. Nekik nincs szükségük háborúra, hogy igazuk legyen, nekünk pedig van. Mi is pacifisták vagyunk, mi is szeretnénk az örök béke verőfényes lugasában andalogni, de, miként az ékesszavú nemzeti praeceptor oly velős rövidséggel kifejezte: *first Justice, then Peace* – előbb legyen igazság, azután béke. Ebből a fogypatékosabb értelmiségi! állampolgár is megértheti, hogy mi addig nem engedhetjük meg magunknak a háború elleni uszítás fényűzését, amíg a rajtunk esett sérelmet jóvá nem teszik. Mert mi ugyan azt kívánjuk, hogy az igazságtalanságot a nemzetek areopágja békés úton orvosolja, de arra az esetre, ha jogos kívánságunk nem teljesülne, tarsolyunkban mégis szárazon kell tartani a puskaport. *Trust in God and keep your powder dry* („bizzál Istenben és tarsd szárazon puskaporodat.) – miként már Cromwell puritán egyszerűséggel mondotta. Magyarországnak, senkitől nem kifogásolható, sőt jogász szemében indokolásra sem szoruló hivatalos álláspontja méltán reméli, hogy a békeszerződésnek méltánytalan ságai minden háborús kockázat nélkül nyer-

nek orvoslást. De a hírlap tőkének fontosabb a példányszám, amelyet kezdetleges érzésekre támaszkodó uszítással jobban lehet fokozni, mint a háború és a jog összeférhetlenségének hangoztatásával.

Ez az oka, hogy mi nem tűrhetjük el a háború elleni uszítást. Már csak azért sem, mert nincs rá szükségünk. Miként *Anatole France trublion*-jai („zavartokozók”) mondották: „nekünk nincsenek háborús érzelmeink, mi is a békét akarjuk, de az a csendes, nyugalmas béke, amely kegyelmeteket kielégíti, sérti „a mi szívünk büszkeségét. Ha mi leszünk az urak, mi más békét csinálunk, rettenetes, sarkantyús, lovas békét. Békénk vad, kíméletlen, szörnyű, fenyegető, szikrázó, mennydörgő és villámló, rémesebb a legrémesebb háborúnál és iszonyatával megdermeszti a mindenséget.” Hogy ez a mennydörgő pacifizmus valóban alkalmasabb-e a békének a megalapozására, mint amilyen alkalmatlannak a világháború előtt a *si vis pacem para bellum* jelszava bizonyult, az egyelőre nem aktuális kérdés. Mi sem jellemzi jobban ezt a mennydörgő pacifizmust, hogy Jupiter tonans-ai kivétel taélkül civil sarzsit viselnek. Komoly katonákban, így a mi hadseregünk vezetőiben is, sokkal erősebb a felelősségérzés, sokkal jobban él a háború szörnyűségeinek tudata, semhogy – akármily önfeláldozóan készek is életüket a kötelesség teljesítésében feláldozni – a háborús nyelvelest helyeselnék. Ez az oka, hogy a háborús uszítás kivétel nélkül a politika és a sajtó kávéházi Konrádjaitól származik. Nekik mindig olcsóbb az emberélet, mint amennyire a Mackensenek, Grazianik, Fochok vagy Haigek becsülték.

Ha akármilyen háborúból megszülethetne

az igazság, akkor talán a béke ellen uszító költői lelkű képviselőnek komolyan szólva is igaz lenne. Jog és igazság azonban nem terem a csatatéren, akár a legyőzöttek, akár a győztesek vére öntözi a talajt. Minden, háború igazságosnak indul, mert még nem volt oly hadviselő, aki azt állította volna, hogy igazságtalan ügy védelmében fogott fegyvert. De semmiféle háború nem végződhetik igazságosan, mert a jog, tehát a jogot megvalósító igazság fogalma is elválaszthatatlan egységben áll a békével. Tudvalevő, hogy a perben álló felek egyike sem szolgáltatathat igazságot és a háborúnak, mint az igazságosság eszközének, csak addig volt értelme, amíg az Olimposz istenei leszálltak a földre, hogy személyes beavatkozásukkal esetleg a gyöngébb fél igazságát juttassák diadalra. Amióta azonban Nagy Frigyes rájött, hogy Isten az erősebb batallionok oldalán áll, a háború, mint istenítélet, elvesztette értelmét. Minthogy pedig mindkét fél saját fegyveres igazságának védelmére mégis az Istent szokta invokálni, bármelyiknek vereségéből csupán az következik, hogy az Isten a győztesnek adott igazat. Akármily naiv is azonban a kezdetleges intenítéleti elgondolás, mégis kifejezi a jognak fogalmi alaptételét, hogy az igazságnak csupán az érdekeltek fölött álló bíró szerezhet érvényt.

Aki tehát valóban igazságot akar, annak eleve le kell mondania a háborúról. Ezért logikus gondolat, ha *Cyrano de Bergerac* Histoire comique-jában a holdkirálykisasszony kérdi, hogy az emberek, akik azt hiszik, hogy az igazság a háborúban az ő oldalukon van, miért nem fordulnak döntőbíróhoz? Amíg nincs olyan, az államok fölött álló szervezet, amelyet bírónak tisztelnek, szó se lehet róla,

hogy az államok közt az igazság érvényesüljön. Mintegy félszázad előtt (1863) írta meg *Lassalle* híressé vált nyílt levelét, amelyben panaszolja, hogy bár a jognak a hatalom fölött kellene állnia, a valóságban a hatalom áll a jog fölött, ami mindenkor és addig tart, amíg a jog a maga részéről is elegendő hatalmat gyűjtött, hogy a jogtalanság hatalmát összezúzza, amire a reakciós *Kreuzzeitung* megjegyezte: „der revolutionäre Jude hat mit richtigem Instinkt den Nagel auf den Kopf getroffen” („a forradalmár zsidó helyes ösztönnel fején találta a szöveget”). Erre a Bismarcknak tulajdonított mondásra: *Macht geht vor Recht*, szoktak hivatkozni azok, akik a háborút az igazságtalanság jóvátételének eszközévé próbálják magasztalni. Pedig a hivatkozás háromszorosan téves. Először, mert Bismarck sohasem mondotta, másodszor azért, mert a történelmi valóság még nem erkölcsi szabály, harmadszor, mert a jognak éppen az a hivatása, hogy a hatalmat korlátozza. Ha a fegyveres erő hatalmi fényéből igazság származhatna, akkor semmi szükség nem volna a jogra. Igaz ugyan, hogy az államon belül a jog a hatalomnak önkorlátozása, de ily önkorlátozásnak hasonmását az államok közötti viszonyt szabályozó nemzetközi jogban egyelőre még nem találjuk meg. Cicero említi, hogy Nagy Sándor egy ízben tengeri rablókat vont felelősségre, mire az egyik rabló ilykép mentegetődzött: „Én csupán ugyanazt cselekedtem, amit te, de, mert nincs hajóhadam, hanem csupán egy kis hajóm van, tengeri rablónak hívnak, téged pedig imperátornak.” Jogbölcészeti professzorok felháborodással szokták visszautasítani e párhuzamot, amiben igazuk is van, de nem azért, mert a hódító im-

perátorokat erőscbb erkölcsi háttér támasztja alá, mint a tengeri rablókat, hanem mert egyelőre, sajnos, nincs oly bírói hatalom, amely a rabló imperátorok fölött ítélkezne

Fiat applicatio. Amíg nincs bíróság, addig nincs jog és nincs igazság sem. Aminek bizonyossága, hogy a nemzetközi jog még mindig csupán színtelen visszfénye a jognak. Aki nemzetközi viszonylatban igazságra törekszik, annak előbb kell a békét követelnie, előbb kell az igazságot szolgáltató fórumot megteremtienie s csak azután nyerhet igazságot. Tehát first Peace then Justice. Mert a fordított sorrend, amely az igazság követelését a háborús fenyegetés reservatio mentalis-ába burkolja, abból a téves feltevésből indul ki hogy a fegyveres bosszú esetleges sikere már önmagában igazságot jelent. Ha ez igaz volna, akkor egyformán igazságos volna az 1871-iki frankfurti, mint az 1919-iki versaillesi béke és egyaránt igazságos az Elzász-Lotharingia fölött gyakorolt német, mint a francia uralom. Aki tehát háborúról beszél, az ne fecsegen egy szuszra igazságról. Aki ellenben igazságot *nkar*, annak a háború ellen kell „uszítania”, akármily kevésbé rokonszenves ez az uszítás a boldogult Tisza óbester epigon közkatonájának.

VII.

A békebontó Wells

Ami sok, az már sok. Ez a H. Gr. Wells nem nyughat. Régebben ártatlan fantasztikus történeteket írt az időgépről, meg az ellopott

bacillusról. Aztán szocialistáskodott társadalmi regényekben és utópiákban. Még ez is megjárja; de most, hogy a gyanútlan kiadók segítségével világhírré cseperedett, van arculatja és előadást mert tartani a Világ Egyesült Államairól. Hozzá még Berlinben, volt dicső szövetségesünknek, II. Vilmosnak székvárosában és ott is pont a birodalmi gyűlés termében (Nb. 1929-ben, amikor is mentségére szolgál, hogy a birodalmi gyűlésben elhangzó szavak nem voltak oly *gyűjtő* hatásúak, mint néhány évvel később.)

Amit pedig mondott, az igazán hajmeresztő. Hogy a nacionalizmus a béke leghatalmasabb ellensége, hogy a jövő nemzedéket kozmopolita szellemben kell nevelni, hogy az egyetemes világállamban Franciaország, Anglia és Németország úgy összetartozna, mint Westfália, Brandenburg és Pommeránia és még sok effajta szörnyűséget. De meg is kapta a magáét. Nem Berlinben, mert az a nyámnyám német akkor még minden bolondságot lenyelt, hanem itt Budapesten, nem is holmi zűglapban, hanem a magas kormány félhivatalosában. Keményen megmondta véleményét ennek az önmagáról megfélelkezett ál-apostolnak, hogy holta napjáig is attól fog koldulni. Azt mondja a B. H., hogy ha ezek a gyöpösfejű németek fontolóra tudták volna venni Wells szavait, belátták volna ideáljának „*békeromboló erejét*”, megértették volna, hogy terve „harcias felszólítás a világforradalomra minden ellen, ami még ma szentségszámba megy”. Úgy bizony. Mert tessék csak elképzelni, hogy micsoda rettentő baj származna abból, ha nem volnának szuverén államok, amelyek egymásnak háborút üzenhetnek. Ha a tudós vegyészek nem törhetnék azon fejüket, hogy

lehet egy féltucat gázbombával Budapest lakosságát félóra alatt kiirtani. Ha az anyákat nem izgathatná kellemesen a tudat, hogy gyermekeiket a hősi halálnak szülik. Ha az emberek verejtékes keresetük egy részét nem fektethetnék gyümölcsöző hadiszerekbe. Ha nem folytatódhatna a sokszázados német-francia vendetta, ha a győztesekből nem válhatnának ismét legyőzöttek és legyőzöttekből ismét győztesek és természetesen így tovább az emberi kornak végső határáig, amikor majd a kihülő Nap még a félhivatalos újságírónak harcra pezsdülő vérét is lehűti. Ha nem okos és előrelátó generálisoktól, isteni bölcsességgel ihletett parancsuralkodóktól, nem a nehézipar osztalékától, hanem korlátolt agyú szobatudósoktól függne a népek sorsa. Ha.» de ki győzné felsorolni mindazokat a rémes lehetőségeket, amelyek a szuverenitások megszűntével „békeromboló” erejüket kifejténék.

De ez még nem is a legnagyobb szerencsétlenség, amellyel a hebehurgyán oktondi Wells ideálja fenyeget. Világforradalmával le akarja rombolni mindazt, ami „még ma szentségszámba megy”. Csak ábrándozó elmaradt álomlovagok képzelik, hogy szent az emberélet, szent a gondolat, szent a szeretet, vagy szent az öröm, Szó sincs róla. Ha Beethoven ma érettebb fővel, vagyis a B. H. cikkének elolvasása után szerezné a IX. szimfóniát, bizonyára nem az emberi életörömet zenésítené meg, hanem a vámvizsgálat és a vízumkényszer ihletné dallamát. Schiller verse pedig valószínűleg így kezdődne: *Freude, schöner Zollbeamter* és a kórusban így folytatódna: *Seid getrennt ihr Millionen*. Egyéb szentségeket is káromol H. Gr. Wells-nek istentelen terve. Képzeltető e szentebb érzés, mint amellyel

Mussolini hős gyermekei a németet *porco tedesco-nak* szidják, vagy a német a lengyelt *schmutziger Polack-nak* kereszteli. Akiből nem halt ki minden áhítat a nagy emberi értékek iránt, elborzad a gondolattól, hogy a gyerekeket az iskolában ne mindazoknak a népeknek a lepocskondiázására tanítsák, amelyekkel királyaik, hadvezéreik és nagytőkéseik jóvoltából hadat viseltek,

És mi lesz a káromkodással, amely magába sűríti az elkeseredett nacionalizmust, mint a kagyló csavaröble a tenger zúgását! Nem kell aggódni. Ha Wells utópiája valóra válna, – mert a jövő a múlt szemszögéből mindig utópia, – akkor is jogunk lesz a fűzfán fűtyülő rézangyalt emlegetni, a francia akkor is *nom d'un nom-ra* fogja lehelni mérgét, sőt az sem valószínű, hogy a szuverenitásokra fel nem osztott világállamban a szerb kanász növénydekeit a zamatos j... helyett színtelen eszperantó fohászzkodással noszogatná.

Nem fenyegeti komolyabb veszedelem a legnagyobb nemzeti értékeket: az irodalmat és a művészetet sem. Mert teszem V. Károly, német-római császár birodalmában” amelynek egyes részei nélkülözték a szuverenitást, Miguel de Cervantes mégis csak spanyolul és spanyolosan, Grimmelshausen, a *Simplieissimus* szerzője, vagy Luther Márton mégis csak németül és németesen írt. Hasonlóképp Wells világállamán belül is, aligha kellene attól tartani, hogy Anatole France írná meg Ibsen drámáit, vagy hogy Kipling a *Barrack Room Ballads* helyett Ady Endrének az *Illés Szekerén-jével* lepné meg az emberiséget, vagy Thomas Mann tollából jelenne meg Mikszáth *Noszty-fiú-ja*. Sajnos, még attól se kellene aggódnunk, hogy Pékár Dodó főhadnagya el-

veszteni nemzeti jellegét, hogy Császár Elemer F. T. Vischerré németesedne, vagy hogy Szekfü Gyula Macaulay-vé angolosodna.

Szóval, nincs okunk, hogy szentségeink vagy ál-szentségeink nemzeti sajátosságainak elhomályosodásától tartsunk, még: akkor se, ha négy tucat miniszterelnök helyett csak egy Bethlen Istvánnal kellene a világnak beérnie. Hiszen belátom, hogy komoly csapást jelentene, ha 20.000 parlamenti képviselő helyett esai 500 arathatna szónoki babérokat és a karcagi Lloyd George-nak walesi névrokonával kellene versenyeznie. Abba is nehéz volna belenyugodni, hogy a magyar nagybirtok oly belterjesen gazdálkodjék, mint a dán paraszt vagy, hogy a magyar proletár egy órai munkájával másfél kiló helyett öt kiló kenyeret kereshessen, mint amerikai szaktársa és az is bizonyára szerencsétlenség volna, ha a balkán államok közigazgatását megfertőzné a nyugateurópai ragály, de mindezek a veszedelmek mégse indokolják, hogy a kozmopolita szellem a bélpoklossággal egyenlő megítélésben részesüljön. Hiszen Montesquieu, aki pedig elég jó családból származott, azt írta, hogy minden igazi bölcs kozmopolita, Diderot és Voltaire, sőt Lessing és Goethe is kozmopolitáknak vallották magukat. Ha tehát H. G. Wells-nek kijár is a megérdemelt megrovás, elég volna őt ezekhez az obskúrus firkászokhoz hasonlítani. Igaz, hogy Lessing és Goethe korában a nemzeti államok még nem alakultak ki, de végre is H. G. Wells fantáziával megáldott költő, akinek jogában áll elképzelni, hogy mint már volt, úgy ismét lesz oly idő, amikor az emberek állami együttélésének más lesz az alapja, mint a nemzeti gondolat. Hogy a félhivatalos nem rendelkezik ilyen merész képzelőtehetség-

gel azért valóban nem érdemel szemrehányást. Aki még azt se bírja elképzelni (1929-ben), hogy Magyarországnak más miniszterelnöke is lehessen, mint Bethlen István, attól nehezen várható, hogy a világ rendjének eshetőleg változásába beletörődjön.

VIII.

„The gentlee art of lying

(*A hazugság nemes művészete*)

Ismeretes, hogy Deák Ferenc állítólag abba az egyetlen szabályba tömörítette a sajtójogot, hogy: hazudni nem szabad. Ezt a tilalmat azonban a haza bölcse is föltehetően csak a béke idejére értette, mert *nem volt még háború, amelynek nem az igazmondás lett volna az első hősi halottja*. Igazán kényeskedő követelés is volna, hogy az a háborús erkölcs, amely az emberölést, fosztogatást és gyujtogatást szentesíti, éppen csak a hazugságtól hőköljön vissza. Sőt nemcsak a háborúnak, hanem a diplomáciának is legitim eszközei közé tartozik. Olyannyira, hogy Ignatieff, a cár törökországi nagykövete, szinte büszkén viselte a *Menteur Pacha* gúnynevet, sőt már a 18. századbeli angol definíció szerint a *diplomat is a gentleman sent abroad to lie for the benefit of his country*, la diplomata olyan úriember, akit azért küldenek külföldre, hogy hazája érdekében hazudjon.

Mondani sem kell tehát, hogy a háborús diplomáciának hatványozott joga van a hazugságra, így nyilván e diplomácia szolgálá-

tában álló sajtónak is. De az talán mégis visszaélés a háborúnak e kivételes jogával, ha a sajtó ezt a diplomata privilégiumot nem is a saját hazája érdekében, hanem, mint baráti szívességet, egy *más* ország javára gyakorolja. Ez az írás nem foglalkozik politikával, tehát ép oly kevésbé foglalkozik az olasz orientáció helyeslésével vagy helytelenítésével, mint ahogy nem bírálja azt a polygám külpolitikát sem, amely egyidejűleg vall szerelmet diktatúráknak és demokráciáknak, de azt a tisztára sajtópolitika kérdést mégsem hallgathatja el: vajjon mi az oka, hogy a magyar sajtónak ordító fejlécekkel érvelő és fölvilágosító része szemérmetlenebbül távolodott el az igazságtól az olasz-abesszin háborúban Itália, vagy a felkelő Franco tábornok érdekében, mint amennyire akkor távolodott el, amikor vitéz csapataink a nem kevésbé vitéz olasz csapatokkal a Doberdón és az Isonzónál álltak szemben!

Ez természetes csak költői kérdés. Ellenben egészen prózai az a fölhaborodás, amelyet e hazugságok minősége mindenkiből kivált, aki a magyar olvasóközönség átlagos értelmi színvonalat nemzetgyalázó módon alá nem értékeli. Még ha elfogadjuk is a baráti szívességet, mint a hazugság jogcímét, ebből a feltevésből aligha lehet azt a további következtetést levonni, hogy a baráti fegyverek diadala érdekében a saját népünk intelligenciáját szabad lebecsülni.

Nem hihető ugyan, hogy e rikító valótlan-ságok egy félig-meddig értelmesen gondolkodj kereskedősegédet vagy kubikos napszámost tévedésbe ejtenének, de azoktól a sajtótermékektől, amelyek nap-nap után dicsőítik a „kedves előfizető” és a „nyájas olvasó” értelmisé-

gét, mégis elvárható lenne, hogy ha a központi irányítás részéről megkívánt mértéken felül, szorgalmi feladatokat végeznek a háborús híradásban, ezekre legalább annyi gondot és szellemi munkát fordítsanak, mint az előfizetési felhívásokra. Elvégre a magyar olvasóközönség sem alsóbbrendű az osztráknál, amelynek olaszbarát sajtójából a legjobb igyekezettel sem lehetett volna a kiáltó valótlanságoknak, ostobaságoknak és uszító ízléstelenségeknek oly csokrát összegyűjteni, amely különösen a „liberális” gázmaszkba rejtőző lapok közleményeiben illatozott.

Ha a háborúban hazudni nem is bűn, ennél több: hiba az olyan képtelen túlzás, az oly célzatos színezés, az oly önellentmondó „magyarázat”, amely épp úgy sértő az olvasóra, akitől elvárják, hogy elhiszi, mint amily értéktelen Olaszországnak, amelynek baráti szolgálat címén talán még sem illik ártani. Igaz, hogy ügyesen hazudni művészet s a világháború túlrövid ideig tartott, semhogy a toll munkásai elég gyakorlatot szerezhettek volna. Nyilván ezért kell előkészíteni a következő háború szellemi atmoszféráját. Bár a költő születik, de a mestert mégis csak a gyakorlat termeli.

IX.

A forgósél

Beaufort angol admirális több mint száz év előtt a szélnek tizenhárom fokozatát különböztette meg. Egész sereg megjelölését ismerjük a tropikus viharoknak: az orkánt, a ciklont, a taifunt, a hurrikánt, de mind e szemléltetően

félelmes szavak csak halovány kifejezői a pusztításnak, amelyet a szellemi szabadságnak termőföldjén a háborúnak ma is változatlan erővel tomboló lelki vihara végzett. Ez a forgószél seperte el (1933-ban) a Forgószélet is a Kamaraszínház deszkáiról, de a pozdoriájává zúzott szabadságjogok törmelékei között talál különösebben meg se ütköznénk ezen a viszonylag jelentéktelen eseményén, ha kísérő körülményei nem volnának oly szomorúan jellemzők.

Pacifista színdarabról volt szó, amely a magyar úri középosztály háborús tragédiáját szemlélteti. Amiből nyilván következni látszik, hogy a háború nem célszerű intézmény a társadalmi jólét öregbítésére. Ha nincs is még törvény, amely a békére irányuló effajta uszítást tiltaná, sőt a hivatalos tényezők nem mulasztanak el egy ünnepnapot sem, hogy békeszeretetükről ne áradozzanak, azért a pacifizmus mégis gyanús dolog és az ilyen bevallott irány darabnak az a veszedelmes következménye lehet, hogy a nézők a hivatalos békeszeretet még netalán komolyan találják venni. Nem csoda tehát, hogy az ötvenkilencedik előadás után – gut Ding braucht Weil, – a hatóságoknak, persze nem X rendőrkapitány vagy Y rendőrtanácsos úrnak, hanem annak a személytelen valaminek, amit a német műelv *hohe Obrigkeitt-iiak* nevez, „némi aggodalmait” támadtak.

Ha a jámbor polgárnak támadnak aggodalmait, úgy vagy elfojtja, vagy eloszlatja azokat, de a hatóság, melyet, Faguet megállapítása szerint, a felelősségtől való rettegés jellemez, e két lehetőség közül csak a harmadikat választhatja. Így is történt, amennyiben „a darabot lázítás szempontjából nézte meg

egy belügyminiszteri bizottság, de akkor értesítették a színházat, hogy nincs semmi kifogásuk a darab előadása ellen”. Ily magas döntés ellen ugyan nehezen képzelhető appelláta, kivéve, ha a legfelső fórum maga veszi revízió alá saját döntését. Bár ez nem is történt meg, a döntő fórum mégis megfellebbezte saját határozatát a legeslegfelső fórumhoz: az általános gyávasághoz, midőn azt a „tanácsot adta az igazgatóságnak, hogy jobb lenne inkább levenni a műsorról a darabot”. Emlékszünk ugyan az „eltanácsolásra”, mint tíz év előtt hatályos jogintézményre, de akkoriban garázda diákok s nem a hatóságok gyakorolták, amelyeknek végre is nincs okuk tanácsolni, amikor rendelkezhetnek.

Azaz dehogy is nincs, ha valahol a messze távolban olyan forgószél támad, amelynek hullámrezgését a hivatalnoki lélek oly pontosan regisztrálja, mint a szeizmográf a japáni földrengést. Itt semmi sem változott ugyan, a darab ép oly jó vagy rossz, mint eddig volt, sőt nem tehető fel, hogy a hatvanadik előadás közönsége a „lázadásra” hajlamosabb lett volna, mint az ötvenkilencediké. Berlinben azonban történt valami. Kigyulladt a birodalmi gyűlés palotája s az ennek nyomán keletkezett forgószél nemcsak a kommunistákat vágta földhöz, hanem a szociáldemokratákat és a polgári pacifistákat is. Ha pedig Berlinben Renn-t és gonosz társait lecsukják, akkor Budapesten igazán nem stílszerű a Forgószél előadása. Tenni kell valamit, de a felelősséget ezért ép oly kevéssé lehet vállalni, mint a cselekvés elmulasztásáért. Így született meg az ötvenszázalékos lélektani kompromisszum a betiltás logikátlansága és a színigazgatói gyávaságra alapított számítás közt. Az a re-

akciós forgószelel, amely előbb sub titulo háború, utóbb sub titulo forradalmak, közel húsz év óta végigsepert a lelkeken, joggal feltehetően oly lelki beállítottságot teremtett, amelyben a hatósági tanács és hatósági parancs közt nincs lényeges különbség. Nem is meglepő tehát, hogy a számítás bevált, az igazgatói bátorság nem bizonyult nagyobbnak a hatóságinál s mint ahogy a világháborúban sokan haltak hősi halált, mert nem volt merszük gyávaóságukat bevallani, a táblás darab lekerült a műsorról.

De mortuis nil nisi bene. Ennek tulajdonítható, hogy a hősi halott színműről szóló nekrológban, amelyet egyik hazafias napilap közölt, szó esik az elhunyt érdemeiről is. Igaz ugyan, hogy a darabban „nyüzsgő a sok pacifista kiszólás”, pedig az ilyen hősi halotthoz jobban illenének a nyüzsgő militarista kiszólások, sőt az is igaz, hogy „a szerző a maga különleges alkalmazkodó faji felfogása és ügyeskedése alapján” írta meg a keresztény középosztály mai tragédiáját, pedig nyilván nem ildomos dolog az erre már fajtájánál fogva illetéktelen szerzőtől, hogy egy egész színdarabban meri megcáfolni a fajeíméletnek az asszimilációképtelenségről szóló dogmáját, mégis, ha már a darab is, a színház is alkalmazkodott, ezt a készségét valamivel illik jutalmazni. Erre a posthumus elismerésre különösen az a jelenet kínálkozik, amelyben „a volt huszártiszt inasnak áll be ahhoz a hadi milliomoshoz, aki valamikor kint a fronton csizmapucoló puccerje volt. A procc és parvenü hadiszállító (– ejnye, hát a milliomos hadiszállítók mint puccerek frontszolgálatot is teljesítettek! –) nem ismeri fel volt gazdáját, pimaszkodik vele, bütykös lábai alá zsámolyt

tétet a volt huszártiszttel s az egyik jelenet annyira kihozza sodrából az úri inast, hogy kutyakorbácsot ránt elő és nyílt színen végigveri vele a pöffeszkedő és rothadtlelkű parvenüt. Ennek a jelenetnek mindig elementáris hatása volt, „mert a közönség megérezte, hogy *a született úr jogos felháborodása tört ki a szolgának született lélekkel szemben.*”

Ha a „rothadtlelkű, pöffeszkedő, procc, parvenü” nem is éppen rokonszenves jelensége a kapitalista társadalmi rendnek, a kutyakorbácsolási jelenettől kiváltott lelkesedésben, sem könnyű osztozni. Egy lecsúszott huszártisztre, aki inasnak szegődik, nem dehonesztalóbb, ha zsámolyt kénytelen gazdája elé rakni, mint a felcsúszott hadimilliomosra, ha a huszártiszt csizmáját kénytelen pucolni. Voltakép rosszabb helyzetben az utóbbi van, mert az inas felmondhat, a tisztiszolgának pedig ez sem áll módjában. Ilyen összehasonlítást azonban csak naiv szociológusok tehetnek, akik azt hiszik, hogy a társadalmi osztályok és az egyéni sorok osztoznak gazdasági adottságuknak társadalmi reflexhelyeztében. Pedig, mint az idézetekből kitűnik, nyilvánvaló, hogy van egy másik elmélet is, amely szerint az emberek egy része sarkantyúval a lábán, a másik nyereggel a hátán jön a világra. Bütyke természetesen csak a nyereggel születettnek van, mert ilyesmi a nyalka huszártiszti csizmához igazán nem illik. Ebből viszont következik, hogy úri lélek csak úri testben, szolgálélek csak szolgatestben húzódhatik meg, mert különben fölbillenne a harmónia prestabilita. Ha azonban az Úr zsámolyánál valóban résztint úri, résztint szolgának születendő lelkek nyüzsögnek, – mert ha az úr a pokolban is úr, miért ne lehetne az a menyországban is, –

akkor nehezen érthető, hogy az így biturkált lelkek miért inkarnalodnak csak éppen erre mifelénk s néhány más országban ily változatlan szabályszerűséggel? Másrészt pedig érdekes volna megtudni, honnan szerzik be lélekszükségletüket azok az államok, mint pl. az Északamerikai Unió, Norvégia, Ausztrália, stb., amelyekben az öröktől fogva úrilelkek nem különíthetők el ily csalhatalan szabatos-sággal az öröktől fogva szolgállektől.

Szinte úgy látszik, mintha valami rejtett kapcsolat volna a lelkeknek ezen indokolatlan demokráciája és a közt a fránya pacifizmus közt. Minthogy pedig egy szájból nem lehet egyszerre hideget és meleget fűjni, nem lehet egy lelekzetre pacifizmust prédikálni és az úri ideológiára lelkesíteni, mert sohase lehessék tudni, hogy a gyanútlan közönség melyiket fogadja be, kár volt a Forgószelel eltanácsolással addig várni, amíg a porosz sivatag forgószele elsöpörte. Hiába, azzal a szabadsággal nem jó tréfálni, mert a szellemi szabadság végtelen síkjain szoktak azok a forgószelek is keletkezni, amelyek, ha egyszer megindulnak, nem kímélik az úri lélek ideológiáját, sőt annak hirdetőit sem.

X.

Pacifizmsmentes pályázat

Régen, évtizedekkel a világháború előtt történt, hogy *egy* német nagyipari vállalat tízezer márkát ajánlott föl a lipcsei egyetemnek pályadíjúl oly munka megírására, amely a kapitalizmus igazát igazolja a szocializmussal

szemben. Becsületére válik a lipcsei Alma Mater-nek, hogy kereken visszautasította a nagylelkű adományt, mondván, hogy a kötött marsrutájú kutatás ellentétben áll a tudomány fogalmával, már pedig az egyetemnek nem lehet hivatása, hogy cégérét tudománytalan propagandairatnak kölcsönözze. Politikai pártokat azonban nem kötelezik az előítéletmentes kutatásnak illemszabályai s így rendjén van, ha a német nemzeti néppárt ezermárkás pályadíjat tűz ki a militarizmusról szóló munka megírására. Még abban sincs hiba, hogy csak „német származású nemzeti diákok” vehetnek részt a pályázatban, mert a propagandára nyilván azok a pályázók a legalkalmasabbak, akiknek az előítélet már a „vérében” van. Legfeljebb az eshetik kifogás alá, hogy az így megírandó munkától a téma „tudományos kidolgozását” várják, s azt kívánják, hogy a munka „a frázissal és a tömegpsychozissal szemben az igazságnak álljon szolgálatában”. Mert mi történik akkor, ha az igazságot kereső pályázó netán épen arra jön rá, hogy a militarizmus, amely az államot kaszárnyastílusban igyekszik fölépíteni s katonai érzéssel kívánja telíteni a polgári társadalmat is, nem egyéb tömegpsychozissnál? Nicolai, a világháború alatt, a háború élettanáról írt bátor könyvében a militarizmus lényegét abban a hitben foglalja össze, hogy az állatias erőszakkal folytatott harc hathatósabb, mint a szavakkal és meggyőződéssel folytatott emberi küzdelem. Ezzel szemben a kultúrtörténetem azt igazolja, hogy végül mindig a gondolat győzött a nyers erőszak fölött és épen napjainkban az erőszak politikájának látszólagos sikere, amelyről a különféle diktatúrák tanúskodnak a legszembeszökőbbben bizonyítja, hogy e moz-

galmak pillanatnyi eredményességüket nem annyira az erőszaknak, mint az erőszakba vetett tömeghitnek, tehát alapjában szellemi erőnek köszönhetik.

Egész logikus tehát, ha a militarizmus apostolai az erőszak *hitét* igyekezzenek terjeszteni, de logikátlan, ha ehhez a *tudományt* hívják segítségül. Mert az igazságot érzelmi előítéllettől mentesen kereső tudománynak nincs módjában, hogy az. erőszak hitét alátámassza, az a szolgalelkű tudomány pedig, amely kenyéradó gazdájának parancsára kitekeri az igazság nyakát, csak önmagát prostituálja, anélkül, hogy a militarizmusnak segítséget nyújthatna. Ha az erőszak valóban hathatósabb fegyver, mint a gondolat, akkor vajjon mi a csodának van szüksége elméleti igazolásra? Ezt legfeljebb azzal az észjárással lehet megmagyarázni, amellyel a fasizmus parlamentari többségre törekszik, hogy – kikiáltassa a diktatúrát. De minden ily kísérletre, amely erkölcsi alapot keres az erkölcstelenységhez, már megadta a választ a múlt századbeli osztrák humorista: Saphir, amikor Rothschild báró sopánkodására, hogy ő is oly szellemes szeretne lenni, mint Saphir, azt válaszolta: – „Hát még mit?! Nem báró úr; az Isten nem barátja a pleonazmusoknak.” Nem, a militarizmusnak nincs köze a tudományhoz, hacsak nem a mechanikához, amely a tankokat és a kémiához, amely a mérges gázokat tanítja.

Nem kevesebbet óhajt a pályatétel, mint azt, hogy a pályázó rongyos ezer márkáért „tudományosan” igazolja a militarizmus „erkölcsi jogosultságát, állami szükségszerűségét és határait”. Igaz, hogy a Kellog egyezményt megelőzően elfogadott erkölcs szerint a háború

nem erkölcstelen, de a mai napig sem sikerült megtalálni a feleletet William Lloyd Garrison naiv kérdésére, hogy „voltaképp minimálisan hány emberre van szükség az ötödik parancsolatnak erkölcsileg megengedett megszegéséhez!” Ahol az erőszak féktelensége kezdődik, ott minden morál véget ér. Ez az oka, hogy a háború nagy teoretikusainak, mint pl, Moltke-nak vagy Clausewitz-nak, eszük ágába se jutott, hogy militarizmusnak erkölcsi igazolást keressenek. Csak az epigonok, az ordító militaristák, nem pedig a háborúval szakszerűen foglalkozó katonák tartják szükségesnek, hogy jelszavukat tudományos tartalommal töltsék meg. Nem kételkedünk, hogy a pályázat eredményes lesz s a bírálók személye teljes biztosítékul szolgál, hogy a nacionalista párt várakozásait jobban fogja kielégíteni, mint a társadalmi tudományét. Csak egy szépséghibája van a pályázati felhívásnak, hogy t. i. a pályaműveket a pártnak a berlini Friedrich Ebertstrasse-ban lévő székhelyére kell küldeni. De a pályázat lejártáig (1933. IX. 1.) talán sikerül ezt az utcát is Adolf Hitlerstrasse-ra átkeresztelni.

Olvasóim épülésére szószerint közlöm a Karl Helfferich-Preis fölhívását, amely ha *document inhumain* is, mégis kortörténeti dokumentum:

„A német nemzeti néppárt a militarizmus témájának tudományos kidolgozására ezer márka pályadíjat tűz ki.

A pályázatban minden német származású nemzeti diák és diáknő résztvehet.

A pályázat feladata, hogy a népek életé-, aiek a militarizmus fogalmával kapcsolatos szükségessége alapjaiban és kihatásaiban

megvizsgáltassék. A nép harciassága – harci-
 joga, harcikéessége és készsége – jelentő-
 ségében, amellyel a népek s minden egyes nép
 számára bír, a militarizmusnak az állam ter-
 mészetében rejlő feltételezettsége, erkölcsi jo-
 gosultsága, nemzeti szükségszerűsége és hatá-
 rai legyenek a tudományos vizsgálat tárgyai.
 A téma szolgáljon alkalmul a jelenkor egyik
 legfontosabb kérdésének taglalására s arra,
 hogy a militarizmus jelszavas jellegétől fel-
 szabaduljon; fiatal egyetemi hallgatókat buz-
 dítson, hogy Helfferichnek megvesztegetne-
 tétlen, mindig csak az igazságot szolgáló esz-
 közeivel vegyék fel a harcot a frázis és a tö-
 megpsychosis ellen.

A pályamunkát 1933 nov 1-ig kell bekü-
 deni. Pályabírák: v. Borisz ny. őrnagy, v.
 Gallwitz tüzérségi tábornok, Prof. Lic. Me-
 yer, dr. Weisemann tanulmányi tanácsos, az
 országgyűlés tagja.”

*

És ezek után merje még valaki azt állítani,
 hogy háborúban hallgatnak a múzsák.

XI.

A háború destrukciója

Ki ne emlékezne *Andersen*-nek, gyermekko-
 runk édesszavú mentorának egyik remekére:
 a „Képeskönyvre képek nélkül”, amelyben
 emberi teljesítmények nagyságát a szavak
 romantikus színeivel varázsolta elénk. Mikor
 Hans Andersen 1875-ben elköltözött az örök
 álmok halhatatlanságába, reményteli világot
 hagyott hátra. Andersen európai mesevilágán

ma a kétségbeesésnek reménytelensége vált nrrá. Nem is meglepő tehát, ha két magyar történelmi mesemondó: *Márai* Sándor és *Dormándi* László, nemcsak címben és tartalom-ban, de tanulságban is, Andersen munkájának fordítottjával ajándékozott meg bennünket. Ők is képeskönyvet írtak, de képekben – szöveg nélkül. Hétszáz fénykép, az utolsó, végzetes tizenhat év története. Hétszáz kép, az emberi teljesítmények rettenetes gyarlóságáról. Hétszáz kép, amelynek címlapján egymásba mosódik Vilmos császárnak vezérkarával tanácskozó alakja és a Poincaré oldalán Párizsba bevonuló Wilson, hátlapján pedig az ökölbesorított kézzel szónokló Mussolini emlékedik ki a fiatalság tömegéből.

Isten ments, hogy kritikát írjak a beszédes könyvről. Még talán Maráinak zseniális szatírájára se volt szükség, amely a képek aláírásában megnyilvánul, hogy kifejezze a kegyetlen karrikatúrát, az akaratlan, groteszkséget, a jelszavak és a tények egymást gyilkoló ellentétét, amely a tizenhat évnek *danse macabre*-ében kiáltóbban szólal meg, mint Dürernek Haláltánc-ában. Hétszáz kép közül mindössze ötven beszél a háborúról, „ahogyan elképzelték” és „ahogy a valóságban volt”. Közük „a mindent megfontoltam” iszonyt ébresztő áldozatai, a pusztulás orgiái; a „nun danket Alle Gott!” illusztrációja: a cilinderes berlini nyárspolgárok hangosan derűs zenekara Antwerpen bevétele után és ugyané fölírassal a katonai temető sok ezernyi néma sírkeresztje; a „bis zum letzten Hauch von Mann und Köss” következményei a gáztámadásban, a tűzszórók füsthullámaiban és egyéb szörnyűségeiben. A szerzők „1914-1930, seize années d'histoire” („a történelem tizenhat éve”)

címmel adták ki könyvüket, de a szordinós cím mindvégig a háború vigyorgásává torzul a „békének” képeiben is, amelyeket stílusosan» gázmaszkokban gyakorlatozó serdülő fiatal-ság és egy rohamsisakos század fotográfiái zárnak le.

„Ha diktátor lennék...” címmel a new-yorki *Nation* cikksorozatot készül közölni a kultúrvilág vezető elméinek egész sorától. Nem tudom, eljut-e Máraiék munkája a cikk-írók közt szereplő Harold Laski-hoz vagy Lowes Dickinson-hoz, de ha eljut, bizonyára bennük is felébred a gondolat, hogy ezt a könyvet, mint diktátorok, kötelező tankönyv-vé tegyék Európa összes középiskolaiban. Azt tetszik mondani, ugyebár, hogy e képek célza-tosan destruktívak. Igaz, hogy MacDonald-ot kardosan, angol udvari díszruhában, „egy szo-cialista” aláírással mutatja be, Bethlen Istvánt vadászaton, sőt ép oly kevésbé tiszteli a há-ború utáni Amerikát, amelynek képsorozatát Al Capone nyitja meg, aki floridai yachtján horgászik, mint a pietiletkát, amelynek tech-nikai csodái mellett ott díszlik a volgamenti, éhségtől csonttá-bőrré aszott anya fiával. Té-vedés azonban, mintha, akár a történelmi ese-mények kiválasztása, akár a képek beállítása célzatos lenne. Célzatosak csupán az esemé-nyek, amelyek az emberiség legnagyobb gon-nosztettét kiváltották és amik abból következ-tek. Ha valaha, úgy 1914-től 1930-ig, (sőt az-óta még inkább) igazolódott be Herakleitos igazsága: „a háború mindennek atyja”. Cél-zatot ebben a nagyszerűen tárgyilagos törté-nelmi tankönyvben csak azok ismerhetnek föl, akik célzatos makacssággal sikkasztják el a világháborút s ragaszkodnak ahhoz a fikció-hoz, hogy minden baj, szenvedés, nyomorúság

és gonoszság a forradalommal kezdődött, fimelyet azok a lelkiismeretlen izgatók idéztek elő, akik a háborút időelőtt clestruálták. Holott, miként a húszmillió munkanélküli bizonyítja, (azóta a hadiipar apasztotta le e számot – a legközelebbi háborúig), a gazdasági jólét biztosítására szükséges lett volna, hogy a háború húszmillió áldozatának száma legalább is megduplázódjon. Ha a világháború. Isten segítségével, még 4-5 évig tart, ma bizonyára, zavartalan boldogság honolna a földtekén.

Akiből nem pusztult ki minden logika, annak tehát be kell látnia, hogy csak egy újabb háború segíthet a devizahiányon, a passzív fizetési mérlegen, a koplalók millióin, szóval az egész gazdasági és erkölcsi katasztrófán, amelyet a háborúnak könnyelműen elhamarkodott befejezése okozott. Máraiék munkája, amely a háború destrukciójának szolgálatában áll, ebből a szemszögből nézve, valóban közveszélyes. Még talán veszélyesebb, mint a jövő év (1932.) februárjára összehívott leszelési konferencia.

Igaz, hogy van egy másik szemszög is: az érzelgős, petyhüdt, korszerűtlen pacifistaké, akik komolyan veszik az ötödik Parancsolatot és Jézus ama közveszélyes tanítását, amelyért példás büntetésben részesült a keresztfán. Ezek a félrevezetett álmodozók, istenverte korlátoltságukban nem akarják belátni hogy a golyószórók, tank-ok és gázbombák meggyőző erővel bizonyítják valamely államnak igazságát, holott nyilvánvaló, hogy az igazság átütő ereje egyenes arányban áll a shrapnell-ek átütő erejével, – sőt arra a képtelen állításra vetemednek, hogy nincs olyan

szép acéltröszt, vagy olyan csinos védvám, amely egyetlen emberi étellel fölérne.

Nem csoda tehát, ha e furcsa szerzet a háborút destruáló igyekezetében nem éri be azal, hogy a nemzetköziség országútjának nacionalista utonállói fegyverzetük egy részéről lemondjanak, hanem azt óhajtánák, hogy a háború gáztettét megbélyegző propaganda a háború megvetésének és undorának érzésével töltse el a lelkeket, a tudat alatt továbbélő hősi motívummá], a mozivásznakon megjelenített nagyszerű fölvonulásokkal, az indulók lelkesítő ütemeivel szembeállítsa a tudatot, hogy a háború, győzőknek és legyőzötteknek egyaránt, csak embertelen szenvedést, nyomort és pusztulást okozhat. Azok a források, amelyekből az emberek milliói ma eszmei szükségleteiket kielégítik, elsősorban a napisajtó, a rádió és a mozi, részben hallgatással, részben kifejezett uszítással, a háborús propagandát szolgálják, mert ellenkező esetben nem közölnék megjegyzés nélkül az erőszak protagonistáinak és kolomposainak szélesre taposott szólalatait, nem ismételnék csámcsogva a hősködének leglaposabb szavatait, nem kacérkodnának szüntelenül a háborúnak idegcsiklandozó lehetőségével és nem fitogtatnák korlátolt kárörömüket a legfrissebb japán-kínai mérszárláson.

Érthető tehát, ha mi a Mars-tól, Hadúr-tól és a háború egyéb isteneitől elrugaszkodott békebarátok a Máraiék képeskönyvét a kortörténet jelentős eseményének értékeltük. Főképpen azért is, mert még az analfabétákat is fölvilágosítja a háború igazi arculatáról. Már pedig tapasztalás szerint azok, akik ma még a háborúért igazán lelkesedni tudnak, többnyire az analfabéták sorából kerülnek ki.

XII.

Uszítás gázmaszkban

Hazugság, mondja Cicero a *De Officiis*-ben, a róka tulajdonsága, erőszak az oroszláné; mindkettő ellenkezik a társadalom érdekével, de a hazugság a megvetendőbb. Ezért primitív népek rendszerint súlyosabban ítélik el a csellel, álnoksággal vagy hazugsággal elkövetett, mint a nyílt erőszakkal végrehajtott gonosztetteket. Nyilván, mert a hazugság a gyávaságnak a jele s így a hazug gonosztevő kétszeresen rászolgált a társadalom ítéletére. Ez az oka, hogy a skandináv népek ősi joga szerint a gyilkosság vagy a rablás megbocsátható ugyan, de aki titokban követte el, az *nithinger*, vagyis gyűlöletreméltó férfi. Akármennyire változtak is azóta az erkölcsi értékítéletek, szégyenszemre be kell vallanunk, hogy a primitívnek lebecsült álláspont logikusabb volt, mert sohasem mutatkozott gyávanak az erőszak hirdetésében. Aki hős volt, az nem csak ellenségének lemészárlásával bizonyította, de bizonyára büszkén vallotta is a harciasság erényét. Olyan következetlenségbe se Homérosz, se a Frithjof monda hősei nem keveredtek volna, hogy letagadják háborús hajlandóságukat és Janus istenben, is volt annyi szemérem, hogy sohasem mutatta egyszerre mindkét arcát.

Csak a modern kor tollforgató hőseinek kétes előjoga, hogy hősiességüket akkor is letagadják, amikor hősnek lenni dicsőség és pacifistának lenni szégyen. Eszük ágában sincs, hogy a háború dicshimnuszát zengjék, amelyet, „titkon érző lelkük óhajtva sejt”, egy szó nem sok, de annyival se mondják, hogy „huj-

huj-hajrá, üssük agyon a rácot meg a mócot”, csak éppen elvi okokból nem hisznek a béke lehetőségében, mert ők jó fiúk ugyan, de ahogy már Tell Vilmos megmondta: *

„Es kann der Frömmste nicht in Frieden
bleiben,
wenn es dem bösen Nachbar nicht gefällt.“

Isten ments, hogy háborúra uszítanak, ők csupán a béke lehetőségének hite ellen uszítanak. Természetesen az ellen se nyíltan, őszintén és becsületesen, hanem a realpolitika hirdetésének subája alatt.

Szabályszerű időközökben jelennek meg képzeletcsiklandozó híradások és cikkek, amelyek több-kevesebb tudományos nagyképűséggel számolnak be a jövő gázháborújáról. Hogy milyen szörnyű lesz az, amikor a rettenetes gázrajtaütések milliósámra fogják pusztítani a városok békés polgári lakosságát, hogy miképpen készítik elő külföldi államokban a polgári gázvédelmet, hogy Lengyelországban gázálcokkal és gáztankönyvekkel láttak el százezer elemista tanulót (persze a gimnazisták nyugodtan megfulladhatnak!), hogy bár „London szinte védhetetlen a légi- és gáztámadásokkal szemben”, mégis ennek az ijesztő megállapításnak hatása alatt „London iskoláiban már megkezdték a gázvédelem oktatását”, sőt még Moszkvában is, ahol pedig minden oly méregdrága, „mindenki mérsékelt áron kaphat gázmaszkokat”. Persze mi se maradunk el a „nyugati kultúrnépektől”, nálunk is egyszerre négy pályadíjat tűztek ki az aerokémiai harc ellen szükséges védekezésről. Amikor pedig mindezt szajkómódra ismétlik, a polgárok tíz- és tizenhatfilléres tanítómestereinek egy pillanatra se jut eszébe, hogy a gáztámadások ellen talán sikeresebben lehet

védekezni, ha a „békés polgári milliokat” a gázmaszkok használatán felül egyébről is felvilágosítanak, így, teszem, arról, hogy a gyilkos gázokkal nem gonosz földöntúli hatalmak szándékoznak őket megfojtani, sőt még csak nem is egy másik ország „békés polgári milliói”, hanem csekélyszámú érdekcsoportok, amelyek csak addig tízhetik gyilkos játékaikat, amíg a „békés polgári milliók” fejükre nem koppintanak. Sikeresnek ígérkeznék a gázveszedelem elhárításában annak a veszedelemnek az elhárítása is, amellyel a háború legyőzhetetlen ördögének állandó falrafestése jár, midőn a „békés polgárok millióit” úgy tünteti fel, mintha azok semmi egyebet nem tehetnének a mérges gázok kivédésére, mint hogy sürgősen jutányos gázmaszkokat vásároljanak. Sajnos a kezdeményezés nem oly kis államokon mulhatik, mint a miénk. Sőt, minthogy Magyarország nem tartozik az agresszív országok közé, azt kell sajnálnunk, hogy légvédelmi szabályaink mennyire elmaradtak az események mögött.

De abban a tanácsban, amely külföldön gázmaszkok vásárlására irányul, a hangsúly nyilván a vásárláson nyugszik. Tessék csak elképzelni a fantasztikus üzletet, amely a gázálarc mögött meghúzódik. Nincs vérbeli kapitalista, akit kéjesen ne borzongatna meg oly árucikknek a gondolata, amelyet minden élő embernek, akár csecsemő vagy aggastyán, akár polgár vagy proletár, akár keresztény vagy buddhista, sőt zsidó, meg kell vennie, ha életben akar maradni. Ezzel az üzleti eszmével igazán csak a levegőnek megadóztatása versenyezhet. Nem is szólva azokról a lehetőségekről, amelyekkel a technika folytonos haladása kecsegtet. Tudvalevőleg a gázmaszkok csak már is-

mert gázok ellen nyújtanak védelmet s ha az ellenséges vegyészek új gázokat találnak fel, a meglévő álarcokat el kell hajítani és ismét új gázmaszkokra lesz szükség. Micsoda nagy-szerű szindikátusokat, gigászi holding company-kat lehet alapítani és akármily meggyőzően bizonyítja is Norman Angel, hogy rossz üzlet a háború, kétszer is fel kell kötni a kimondhatatlanját, ha azt akarná bebizonyítani, hogy békében is rossz üzlet, akár a gázmaszkgyárosok, akár a sajtótőke számára, amely militarista gázmaszkban védekezik a pacifista fojtógázok ellen. Ilyen együgyűséget igazán csak olyasvalaki állíthat, aki nincs tisztában a gázmaszkgyáraktól és a pacifista szervezetektől várható pausáléknak szembe-szökő különbségével.

Nemcsak a militarizmus, hanem a pacifizmus gázmaszkja is hasznosan szolgálhatja a háborús uszítás gyáva hőseit. Csak jámbor olvasók nem veszik észre, hogy ilyenkor is a szemforgató képmutatás vigyorog ki a békeszeretet álarca alól. Krokodilkönnyek árja ömlött a genfi népszövetségi kongresszusról szóló jelentésekben, amelyek nehezen rejtett kárörömmel számoltak be Briand és Henderson kudarcáról (1930.) Szétfoszlott a „szép álom”, mondogatják, komédia a megegyezésről és lefegyverzésről beszélni, amikor egy szikrától minden pillanatban felrobbanhat Európa puskaporos hordója. Hogy a békét tudvalévőleg nehezebb megteremteni, mint a háborút, hogy Briand páneurópai javaslata és és Hendersonnak lefegyverzési indítványa egyaránt bizonyítéka a két vezető kultúrnemzet békeakarátának, hogy csak gyermeki esen naiv kedélyek képzelhetnek el oly csodát, amely a gazdasági válságoktól gyötört Euró-

pát máról holnapra a béke paradicsomává varázsolhatná, hogy a leszerelésnek és Páneurópának sorrendi vitája még nem jelenti a békevágy komolyságának cáfolatát és a genfi tanácskozásnak más hasonló tanulságairól nem esik szó. Még kevésbé arról, hogy lia a felhalmozott gyújtóanyag felrobbanását igazán csak a békeszerződések *előzetes* revíziója hárríthatja el, mily módon érhető el békés úton a revízió, amikor szerintük még a status quo békéjének biztosítása sem lehetséges! Ha a világháború győztes hatalmainak békeakarata valójában csupán képmutató színjáték, amely csak „az álmodozók és ábrándozók” elkábítására alkalmas, akkor ugyan micsoda eszközökkel lesznek ezek a hatalmasok kapacitálhatok, hogy komolyan akarják a békeszerződések sürgős revízióját?

„Oszkár tudja, de nem mondja”, mert a pacifizmus gázmaszkjában bujkáló harcias tintakuli ravasz diplomata és tisztában van vele, hogy nem illik az európai zavarosra spekuláló háborús hátsógondolatot elárulni. Dehogy is lelkesedik a háborért, csak éppen fölényes bölcsességgel fejezi ki kárörömét a béke kudarcán és reábizza a nyájas olvasóra, hogy az elmfuttatásból maga jusson el a következtetés finish-éhez. Mert, ugyebár, kétszer kettő négy: ha a békeremény csak „szép álom”, úgy nincs más hátra, minthogy vígan készüljünk a háborúra. Amivel korántsem azt mondom, hogy ne készüljünk. Igaz, hogy a háborús készülődés, a harci szellem ébresztése, a világháború tapasztalatai szerint, leghathatósabb tényezője a háborúnak és aki a béketörekvések elkerülhetetlen csődjét hirdeti, ezzel beszegődik a háborús uszítók sorába, de a mérges gázok terjesztője ily gyanúsítással szemben nyu-

godtan hivatkozhatik pacifista gázmaszkjára. Lehetne ugyan a genfi tanácskozásokból más következtetéseket is levonni. Egyebek közt, hogy az európai demokráciában még bizonyos fogyatékoság észlelhető, s ép e hiány akadályozza a népmilliók túlnyomó tömegeiben élő békevággy érvényesülését, vagy lehetne nyíltan hirdetni, hogy jöjjön a vízözön, amely az újabb háború után menthetetlenül elborítaná az európai kultúrát, sőt arra is reá lehetne mutatni, hogy minden nyílt vagy rejtett háborús törekvés menthetetlenül a diktatúra útját egyengeti. Ily nyílt állásfoglaláshoz azonban némi bátorságra és őszinteségre volna szükség. Sokkal kényelmesebb gázmaszkban harcolni anélkül, hogy a hős a két álláspont akármelyikének a kockázatát vállalná. Csak a *gironde* szokott ugyanis oly oktan lenni, hogy nyíltan hadakozzék két front felé. Ők, a gázmaszk hősei, tudják ugyan, hogy aki manapság a béke lehetetlenségét bizonyítja, sőt az is, aki nem aktív pacifista, a háborút szolgálja, de nem bolondok, hogy ezt el is árulják. Mert a talmudban meg van írva, hogy csak a képmutatók, hazugok, rágalmazók és csúfolódók nem juthatnak be a paradicsomba – egyetlen kivétel a béke érdekében mondott hazugság (Hershon: Treasures of the Talmud 69.) –, de ők, ha talmudisták is, egyrészt nem vágyakoznak a paradicsomba, másrészt pillanatnyi földi jólétüket sikeresebben látják biztosíthatónak ha a háború érdekében nem mondják meg az igazat.

XIII.

Az egyedül üdvözítő szappan

Még a görög mitológiában minden foglalkozásnak megvolt a külön szimbolikus istene. Hermész az üzleté, Athéné a bölcsességé, Árész a háborúé, s ha néhanapján a halhatatlanok az egymás *sex appeal*-jenek nem is tudtak ellenállni, az illegális viszony nem terjedt ki a hatáskörök összezavarására, Üzletből nem csináltak háborút, háborúból nem csináltak üzletet *Pállasz Athéné, ha egyik-másik kedvelt héroszának védelmére kelt is, végül – mint az a logikus görögökhöz illik – mégis a bölcsesség s egyben a béke istennője volt az, aki legyőzte a háborút. Ma, az egyisten hit korában, a hatáskörök végzetesen összekeveredtek s így nem csoda, hogy még békében is a háború istene győzi le úgy a bölcsességet, mint Dikét-t, az igazságosságot. Ugyane konfúzió az oka, hogy a politikában is üzleti elvek érvényesülnek, aminek világos példája a propaganda: az üzleti hirdetés bevált lélektan szabályainak alkalmazása a gondolatok harcában. Talán nem is túlzás, hogy Bertrand Russel szerint (Sceptical Essays 161.), ép úgy, mint ahogy a *Pears soap* szavak pusztá hirdetése számtalan embert ösztönöz e szappan vá sárlására, ha e hirdetés a *Labour Party* szavakkal volna pótolható, az emberek milliói szavaznának a munkáspártra. Ennek a föltevésnek alaposságát eléggé támogatja a tapasztalati tény, hogy az érzelmet és az értelmet elválasztó határvonal koránsem éles, viszont a hivatalos nevelés az emberek óriási többségét megtanítja ugyan olvasni, de nem tanítja meg arra, hogy az érvek mérlegelése alapján al-*

kossa meg véleményét. De bizonyította a föltevés helyességét az a siker is, amelyet az angol munkáspárt hivatalos lapja: a Daily Herald valóban elért, „amióta az üzleti vállalkozás eszközeit vette igénybe.

Ez az oka, hogy még a modern demokráciákban is hiányzik az ellentétes propagandák *fair play*-je, játékszabályainak tiszteletben tartása, mert a vagyon és a hatalom túlsúlya dönti el a küzdelem súlyát, nem is szólva azokról az áldemokráciákról, amelyekben csak egyfajta politikai szappant szabad hirdetni.. Ha B. Russel példázata szerint egy kiskereskedőnek azt mondanók: „Nézd csak, versenytársad az utca túlsó felén elszedi vevőidet; nem gondolod hogy jó volna, ha kiálmál az utca közepére és megpróbálnád lelőni, mielőtt ő lő le téged?” – a kiskereskedő valószínűleg bolondnak tartana bennünket. De ha a kormány ugyanezt mondja kellő nyomatékkal és katonabandával, a kiskereskedőkben kigyullad a lelkesedés tüze s nagyon csodálkoznak, ha utóbb azt tapasztalják, hogy az üzletmenet leromlott. Előrelátó kormányok azonban gondoskodnak róla, hogy saját propagandájukkal szemben kétségek ne támadhassanak, aminek tudvalevőleg legbiztosabb módja, ha az ellentétes propaganda nem is juthat szóhoz. Olyan kormányok, amelyek hatalmukat a véleményelentétek eredőjéből merítik, erre a radikális eljárásra rendszerint nem kaphatók, de hogy esetleg mégis kaphatók, azt a Remarque-film esete szemléltetően bizonyította.

Választási eredmények ismételten igazolták, hogy Németország és Ausztria lakosságának többsége háborúellenes (1931.), tehát e film, amely ép úgy, mint a regény, a háborúellenes propaganda szolgálatába áll, még csak nem is

sértette a nép többségének érzelmeit. Amennyiben a két állam kormánya alkotmányos, csupán a többség véleményét képviselheti s amennyiben a politikai hatalom kezében van, nem is lehetett oka, hogy a nácik és a Heimwehr kisebbségi terrorjának engedjen. De még az ellenkezőt föltéve is, a propanganda szabadsága természetesen megkövetelte volna, hogy ne állja útját a kisebbségi vélemény hirdetésének. Aminthogy a Remarque-film előauasa sem zárta volna ki, hogy a háborúért lelkesedők ellen-filmmel válaszoljanak. Em-lékszünk még arra a remekműre, amellyel a német hadvezetőség a háborús; lelkesedés és lelkesítés mézes hónapjaiban ajándékozta meg a mozilátogató közönséget. Nálunk is előad-ták, *Lüttich bevétele* volt a címe. Istentiszte-lettel kezdődött, hurrah-hurrah-val és puskaro-pogással folytatódott, végül pedig a négy-szögbe igazodott csapatok, díszruhában és fé-nyesre pucolt fegyverekkel énekelték el a *Nun danket alle Gott* kezdetű fohászt. Ha a nácik valóban meg vannak győződve arról, hogy áll-láspontjukat nemcsak gummibotok és revolve-rek, hanem az emberi lélek mélyén rejtőző ér-zelmi okok is támogatják, vajjon mi okuk le-het, hogy a Remarque-film betiltását követel-jék, ahelyett, hogy a Lüttich-film előadását követelnék! Miért hátrálnak meg éppen a hő-sök az egyenlő fegyverekkel vívott küzdelem elől?

Erre a kérdésre nem lehet egyszerűen azzal válaszolni hogy az erőszak kótyagos hitének lovagjai a középkort képviselik. Meg kell vé-denünk a középkort az inszinuációtól, hogy elzárkózott volna a szellemi fegyverek harcá-tól. Rostand Cyranója és Shaw Johanná-já-nak kardinálisa egyaránt tanúi annak a szel-

lemi becsületességnek, amely a kor uralkodó eszméinek keretében, az erőszakot stílszerűen kombinálta a gondolatnak meggyőző erejével. Mert a középkori kisebbségek nem szenvedtek oly alsobrendűségi komplexusban, amelyet erőszakkal igyekeztek volna kompenzálni és a középkor logikája nem állt oly gyöngye lábon, mint a fasisztáké és bolsevistáké, akik az erőszakot, mint alapeszmét, az erőszakkal, mint érveléssel igazolják.

Bár a logika nem erős oldala az erőszak vallásának, mert különben a terror nem érte volna be a Remarque-film betiltásával, hanem ugyanoly jogon a regénynek, sőt minden más pacifista irodalmi propagandának betiltását is követelnie kellett volna, ezt a kisiklást mégis menti a hátsógondolat, hogy a film veszélyesebb propagandaeszköz, mint a nyomtatott betű, mert az analfabétákra, tehát arra az osztályra is hat, amelynek megnyerésére a náci-korszakban számítanak. Ha azonban a Remarque-terror igazi okaira akarunk tapintani, mélyebben kell szántanunk. Le kell szállni az üvöltő dervisek hazafias szívéből a hazafias zsebig, amelynek megtöltéséről az Ufa-koncern főrézsvényese, Hugenberg szokott gondoskodni. Abban az interpellációban ugyanis, amellyel a nemzetiszocialista frakció „a Németországnak vagy volt háborús szövetségeseinek jó hírnevét veszélyeztető külföldi filmgyártmányok betiltását” követelte, nemcsak a Remarque-filmről volt szó, hanem a Potemkin-ről, a „zehn Tage, die die Welt erschütterten”-ről is. Igaz ugyan, hogy a cári Oroszország, amelynek „jó hírnevét” a Potemkin-film veszélyezteti a napóleoni háborúk óta nem volt se Németország, se Ausztria fegyvertársa, de a film kétségkívül alkalmas arra, hogy a limonádé-hazafiságban émelygő Hugenberg-

filmek üzleti sikerét veszélyeztesse.

Ennek pedig a fele se tréfa, mert az üzlet az üzlet, akár szappan, akár film vagy hazafiság a tárgya. Nincs olyan bolond szappangyáros, ki beérné a saját szappanának hirdetésével, ha módjában áll a versenytárs szappanának hirdetését megakadályozni. Minden szappannak és minden hazafiságnak, akármilyen kevesen használják is, életcélja, hogy egyedül üdvöztőnek ismerjék el és a verseny tisztességes szabályainak tiszteletbentartásáról nem a szappangyárosok szoktak gondoskodni, hanem minden esetben a szuverén államhatalom. Ennek a szuverenitásnak pedig próbaköve, hogy nem hunyáskodik meg sem külső, sem belső hatalom előtt. Amikor a XVII. század elején V. Pál Pápa tiltakozott a velencei köztársaság joga ellen, hogy a flagrns erkölcstelenségért kanonokot letartóztassa és Velence nem törődött a tiltakozással, a Pápa kiátkozta a doge-t, meg a tizek tanácsát. De a velencei kormány azt válaszolta, hogy kormányhatalma nem az Egyháztól ered s végül mégis a Pápa volt kénytelen engedni. Ekkor ért véget a Pápának, mint a királyok királyának birodalma, s ekkor született meg a nemzeti szuverenitás. Ha a dogé parányi köztársasága ellen tudott állni az isteni küldetésre hivatkozó Pápának, úgy a német és osztrák köztársaságok kormányai is megvédehték volna a propaganda jogát ama problematikus főpapok ellen, akik legjobb esetben is csac ördögi küldetésre hivatkozhatnak. Megvédehték volna, ha a nemzeti nagytőke, amelynek a „demokrata” kormányok ép úgy uszályhordozói, mint a nemzeti szocialisták, nem szimatolta volna meg az üzletet s nem állt volna nyomban a háború belzebúbjának üvöltő dervisei mellé.

Pedig a német és az osztrák büntetőkódex is csak a törvény a tulajdon vagy a hadsereg ellen irányuló izgatást tilalmazza és a nyelv sajátosságos logikája szerint is csak háborúra, nem pedig békére lehet „uszítani”. Ugy látzik azonban hogy néha az üzleti érdek tilalma erősebb, mint a törvényé és a gummibot logikája erősebb, mint az anyanyelvé. Hogy „a nemzetközi béke megvalósítására” alakult népszövetség keljen a békepropaganda védelmére, azt több okból nem lehet elvárni. Már csak azért sem foglalkozhatik ilyen lappáliákkal, mert minden idejét lefoglalja annak a leszerelési konferenciának előkészítése, amely rövid egy év múlva (1932-ben!) hivatva lesz, hogy a hadseregek létszámát leszállítsa vagy esetleg – felemelje, de ezen felül sokkal jobban tiszteli a tagállamoknak szertartás szerűen körülbástyázott szuverenitását, semhogy belügyeikbe beleszólhatna. Nem, az államok többségének semmi jussa nincs, hogy a szuverenitást megsértse, erre csak az »államon belül fennálló kisebbségnek van joga. Föltéve természetesen, hogy a szükséges fegyverekkel rendelkezik s az üzleti érdek is megkívánja.

XIV.

Agyonüttni – az is jó

Quid novi ex Africa? – Mi hír Afrikából? – ma is (1935. okt.) épúgy reggeli köszöntése az európai kultúra roncsaiért aggódóknak, mint a pún háborúk idején Rómában. Azzal a különbséggel, hogy a római világbirodalom megalapításának idejében a hódító háborúkat

nem volt szokás sem jogi érvekkel alátámasztani, sem a „magasabb” erkölcs védelmének ürügyével menteni. Scipió Africanus nem kultúra terjesztésének címén foglalta el Karthágót. Sem a római, sem a brit gyarmatbirodalom politikusai nem hivatkoztak Itália vagy Anglia túlnépesedésére, mint hódítási jogcímre s nem igyekeztek e „jogcímet” azzal fokozni, hogy az anyaországban az anyákat szorgalmasabb szülésre bíztatták. Más szóval a *l'é* fogott szekéren csak újabb időben lehet logikusan utazni. Amikor a hódítás már befejeződött, sem Róma, sem Anglia nem kényszerítette a gyarmatlakókat, hogy római vagy angol neveket vegyenek fel, mint ahogy ez a meghódított Dél-tirol német részében történt. Sőt ellenkezőleg, a brit imperializmus lehetőleg igyekszik a gyarmatok szokásait, erkölcsait és nemzeti sajátosságait konzerválni. A római világbirodalom bukásának egyik oka pedig tudvalevően éppen az volt, hogy nem sikerült a gyarmataiból áthozott keleti kultúrákat magába hasonlítania.

Tehát Nagy-Britanniának önző tiltakozását Abesszínia meghódítása ellen mégse lehet azzal az érveléssel elintézni, amelyet egy újságíró nemrég *Pro Italia* című cikkében használt, hogy ha Anglia már összerabolta a földgömb egyharmadát, miért ne cselekedhetne ugyanígy Olaszország is? Arról nem is szólva, hogy Anglia, noha *Turgot* szerint a gyarmat olyan, mint a gyümölcs, csak addig tapad a fához, amíg meg nem érik, gyarmatlakóinak minél több szabadságot biztosít, amivel az olasz politikai hatalom ezidőszerinti kezelőit még az anyaországban sem szabad meggyanúsítani.

Ez a különbség mit sem változtat az alapvető problémán: honnan meríti az egyik vagy

másik ország a jogot – és itt egész mindegy, vajjon a demokratikus Nagy-Britanniáról, vagy a fasiszta Olaszországról van-e szó –, hogy „keresztény”, „nyugati” vagy „magasabb” kultúráját valamely „elmaradt” kultúrájú, országra vagy népre annak meghódításával kényszerítse rá! Vajjon melyik kódexben van az a jogszabály, amelyből Olaszország Abesszínia leigázására még a Pápai szerint is „jogos” igényét származtatja! Mert bár kétségtelenül vannak fejlettebb és fejletlenebb kultúrák, az az állam, amely a másikat, annak barbár volta címén, meghódítani készül, aligha lehet a kultúra barbárságának elfogulatlan, tárgyilagos bírálója. Ha az Olaszországgal szemben állítólag udvariatlan Jéze professzor elég humorérzékkel rendelkezik, úgy az abesszin rabszolgatelepekről az olasz emlékirathoz becsatolt fényképekre válaszul becsatolhatta volna a Lipari szigetek fotográfiáját. Ha tehát elvben megengedhető, vagy a nyugateurópai kultúrközösség szemszögéből éppenséggel helyeselhető, hogy a „magasabb” kultúrájú európai állam a kezdetleges kultúrájú afrikai vagy ázsiai országot meghódíthassa, úgy még indokolásra szorul, miért éppen Olaszország s miért nem pl. a jóval nagyobb népsűrűségű s kultúrában bizonyára nem Itália mögött álló Belgium vagy Németalföld hivatott ennek az emberbaráti feladatnak az elvégzésére! Kultúrák értékelése ezenfelül mindig viszonylagos. Amennyiben tehát a magasabb kultúra jogcím az alacsonyabb kultúrájú állam elfoglalására, akkor Nagy-Britanniának esetleg eszébe juthatna, hogy a Harmadik Birodalmat azal indokolással szállja meg, hogy a szellemi rabság, amelyet az ott uralkodó hatalom ki-

kényszerít, nem sokban különbözik a primitív népek erkölceitől és a koncentrációs táborok módszerei sokban emlékeztetnek a Halle császár birodalmában divatozó rabszolgatáborokra.

Nyilvánvaló, hogy azt: melyik állam kultúrája ad okot a másiknak a beavatkozásra, elfogulatlanul csak a kettő fölött álló erkölcsi és hatalmi szervezet döntheti el. Ilyen szervezet látszólag rendelkezésre áll a Népszövetségben, amely azonban ezidőszerinti alakításban képtelen ennek a hivatásnak az ellátására, mert nem a népeknek, hanem az állami szuverenitásoknak szövetsége, tehát, akár akarja, akár nem, tisztelni kénytelen a szuverenitásokat. Számára a szuverenitások egyenrangúak, legalább is, ha kultúrájukról és erkölcsükről van szó, mert egyébként, így teszem a Népszövetségnek önkormányzatában, az állandó tanácstagság intézményében egész jól tud különböztetni a nagyobb és a kisebb terület szuverenitása közt. Ezt a szervezett képmutatást, amely egyidejűleg tiszteli, meg nem is tiszteli az államok felségjogát, csak annak a sajtónak segítségével lehet ideig-óráig fenntartani, amely éppoly nagyképűséggel végzi a mindennapi *ko-tau-t* a szuverenitások képviselőinek fontoskodó szertartásai előtt, mint aminővel ezek állandóan „megmentik” a világbékét.

Már Dante éleslátása felismerte a *De Monarchia*-ban, hogy a világbéke igazi akadály a különböző független és felelőtlen szuverenitások anarchiája. Minden béketörekvés tehát jámbor utópia marad, amíg az. államok közársaságának nem sikerül a központi törvényhozó és végrehajtó hatalmat megteremteni. Ennek legfőbb, sőt egyetlen akadály a nacio-

nalista szuverenitás fétise, amelyre viszont azoknak a gazdasági hatalmasságoknak van szüksége, kik *sub titulo* nemzeti önrendelkezés s aj at önző céljaik érdekében rendelkeznek. Amíg a tagállamokban az osztályok, klikkek és érdekcsoportok uralmát nem váltja fel a gazdasági demokrácián, tehát egyenletesebb s így igazságosabb jövedelemelosztáson alapuló politikai demokrácia, addig hiú remény, hogy a Népszövetségből oly erkölcsi areopág alakulhasson, amelynek joga és hatalma is van meghatározni: melyik állam hivatott a másíknak civilizálására.

Ezt egyoldalúan Európának, Ignotus-szal szólva, „egyik legműveltebb népe” még akkor se dönthetné el, ha ezt a legműveltebb népet fizikai erőszak nem fosztotta volna meg véleménynyilvánításának eszközeitől. Eszem ágában sincs – amivel ugyancsak Ignotus vádolja a baloldalt – ezt a valóban magas kultúrájú, népet „férőhelyétől elütni”, a „műveltség terjedését kontreminálni” és „az életnek útjában állni” de a műveltség terjedését nem a pacifizmus, hanem a háború szokta kontreminálni, az életnek útjában nem a béke, hanem a halál szokott állni, amely most készül aratásra az abesszin fennsíkon. Azt a bizonyos „férőhelyet” pedig kár emlegetni, nemcsak azért, mert a *birth control* talán mégis kevésbé kultúrelles, mint a háború, a meg nem születésben mégis kevesebb lévén a kegyetlenség, mint életerős, fiatal emberek legyilkolásában, hanem azért se, mert mint azt olasz Eritrea bizonyítja, ahol közel fémillió bennszülött lakosságra az abesszin hódítás idejében mindössze 4900 olasz jutott, az utóbbiak nem túlságosan lelkesednek az Afrikában nyújtott gazdasági lehetőségekért.

Erőszakkal ugyanis nem lehet gyarmatosítani. Napoleon, aki eléggé szakembere volt a háborúnak, mondotta Las Cases-nek (Memorial de Sainte Helene, 1816 júl. 21): „Ha 40–50.000 francia család iparával és szokásaival letelepedne Egyiptomban, India elveszne az angolok számára, mert a viszonyok hatalmasabb, mint a fegyvereké”. És Jaurès, aki eléggé szakembere volt a békének, mondotta, mint a gyarmatügyi költségvetés előadója: „Nagyon gyakran birtokában van az országnak olyan gyarmat, amely fölött nem uralkodik és – megfordítva.” Ezt bizonyítja az angol gyarmatok túlnyomó része, amelyet az angolok előbb kolonizáltak s csak azután hódítottak meg. Ezt bizonyítja a francia Indokína és az angol Straits Settlements, amelyekben a franciák és angolok uralkodnak, de amelyekben gazdaságilag a kínaiak az urak.

Ha tehát nincs is ok, hogy Abessziniának primitív kultúrájáért lelkesedjünk, vagy az angol álszenteskedést tiszteljük, amely az abesszin szuverenitáson át saját afrikai érdekeit igyekezne megvédeni, viszont annak az önkéntes szorgalmi feladatnak is nehéz mentséget találni, amelyet egyik „liberálisunk” végzett, midőn egyazon számban közölt két kép közül az egyiket a „*Háborús uszítás Addisz Abeában*”, a másikat „*Mussolini, lelkesítő beszédet mond*” aláírással látta el. Főképpen pedig nincs ok, hogy művelt publicistáink igazolják az európai kultúrának tankokkal és gázbombákkal folytatott terjesztését. Sem olasz, sem abesszin hullák nem alkalmasak a kultúra földjének megtermékenyítésére. Erre akadnak más eszközök is. Olasz propagandisták az ősrégi anekdota változatát a kultúrátlanság kiirtására is alkal-

mázhatják, mondván: „megölni – az is jó”, ele nekünk sem érdekünk, sem igazságérzésünk nem javasolhatja, hogy az abesszinokat a poloskákkal, a fasiszta Olaszországot egy altruista ciánózó-vállalattal tévesszük össze.

XV.

Az amerikázó gólyamadár

„Nagyságos Asszonyom, hány gyermeket óhajt?” – ezzel a körkérdéssel fordult (persze még 1931-ben) egy frankfurti napilap olvasóihoz. Ezek közül ugyanis az egyik anya félelmét fejezte ki, hogy megszületendő gyermekei esetleg szemrehányással illethetnék: „minek hoztatok bennünket a világra, ha nem bírtok táplálni és rendesen fölnevelni!” Egyik napilapunk, amely a frankfurti újság körkérdéséről beszámol, hozzáfűzi, mégis csak groteszk elgondolás, hogy gyermekek számonkérhessék szüleiktől, miért nem pusztították el őket a „csirázó élet” idejében. Minthogy a gyermeknemzés a legritkább esetben történik a népszaporításra irányuló céltudatos gondolatkoncentrációval s a Simplicissimus-beli német Pastor, aki tíz gyermeke körében állva, az ég felé fordított tekintettel hirdeti: „Gott ist mein Zeuge, dass ich keines meiner Kinder in Wollust gezeugt habe” – szerencsére mégis a kivételek közé tartozik, a megszületett gyermekek panasza valóban groteszk. De távolról sem oly groteszk, mint a panasz, amelyet a statisztikai hivatal igazgatója a meg nem született gyermekek szülei ellen emel.

Hogy a tényleges szaporodás a háború

előtti Magyarország utolsó tizedében 8.5% volt s most „csak” 8.7%, ezen csupán az csodálkozhatik, aki nem ismeri a születések és a gazdasági helyzet között fennálló kapcsolat törvényszerűségét, amelyben az egyensúlyozott jólét és a fokozódó nyomor egyaránt a szaporodási arányszám csökkenését eredményezi. De ezen fölháborodni, ebben a nemzet „fejlődési lehetőségének leromlását” észlelni, amelyben „a főbűnös maga a főváros”, csupán az képes, aki kritikátlanul ragaszkodik a militarista-kapitalista babonához, hogy valamely népnek akár jóléte, akár kultúráértéke, akár csak nemzetközi súlya is a házinyulak vagy a baktériumok társadalmában uralkodó értékítélettől függne. Svájc tényleges szaporodása az utolsó évtizedben 4.8%, Norvégiáé 6.1% volt, Franciaországé nem érte el a 2%-ot sem. Mégis ugyanaz a Franciaország, amelynek nacionalistái évtizedek hosszú során át keserves sirámokban panaszolták a népesség stagnációját, állítólag a világháború győztese, Európa bankárja s viszonylag a legnagyobb jólétnek örvend, sőt még Svájc vagy Norvégia sem kesereg azon, hogy a szaporodási rangsorban Magyarország mögé került, pedig Svájcban az arányszám még 1900-ban 13.6%-ra, Norvégiában 12.6 %-ra rúgott.

Amíg a hadseregek létszámától függött a katonai felsőbbtség, amikor még nem a tankok, repülőek és gázok, nem a hadviselők gazdasági ereje, hanem a kézitusa döntötte el a háború sorsát, érthető volt, hogy a militaristák a népesség szaporaságában látták az állam boldogulásának zálogát. Sőt a tőke szemszögéből érthető volt az is, hogy a munkásbatallionok számának csökkenése a munkabérek emelkedésének „veszedelmével” járt, de

ma, midőn a munkanélküliek száma Magyarországon az utolsó három évben megduplázódott, vajjon micsoda érdek fűződik ahhoz, hogy „bármennyire megkevesbedett az a kenyér, ami egy-egy embernek jut megnyomort országunkban, mégsem mondhatunk le arról, hogy legalább az egyensúlyt fentartsuk népesség tekintetében”? Amikor azon siránkoznak, hogy a „főbűnös” Budapest nem hajlandó annyit szülni, mint a háború előtt, csodálatosképen egy zokszó nem sok, de annyi se esik a statisztika berkeiben, hogy a 18.4%-os csecsemőhalálozási arányszámmal még tartottuk (1932.) a világverő „rangsort” Európában s csak 1935-ben került elénk Bulgária, meg Románia. Nem terjed ki a statisztikai honfibu arra a „véletlenre” se, hogy a legkisebb szaporodás – az országos átlagnak kb. egyharmada – Tolna, Vas, Sopron és Fejér megyékben, vagyis a nagybirtok klasszikus hazájában mutatkozik. Százezrek, sőt milliók nélkülöznek ma a fizikai, még többen a szellemi életnek minimális anyagi föltételeit s akkor az a panasz, hogy nem sikerült a nyomorgók számát még jobban szaporítani!

Ha a logika nem hányna bukfencet, hazafiasnak hirdetett jelszavak előtt, amelyek régmúlt idők csökevéiiekép élnek tovább, akkor a szaporodási arány csökkenéséből talán más következtetéseket is lehetne levonni. így pl. azt, hogy ott, ahol a uépsürűség a háború előtti 64.6-ről 91.4-re emelkedett, az ország felvirágzását nem a nehezen szabályozható biológiai, hanem a kritizálatlanul hagyott gazdasági tényezők irányításától kellene várni. Rá lehetne mutatni arra az ellenmondásra, amely a termelés racionalizálását a szaporodás irracionalizálásával kívánja egybekap-

csolni, ami gazdaságilag ép oly logikus, mint az egyetemek szaporításával összekötött numerus clausus. Föl leelitne vetni a kérdést, vajjon Plato (Politika V. 9.) és Aristoteles (Politika IV. 14.), akik a gyermekek számát és a nemző szülők életkorát maximálni akarták, rossz görög hazafiak voltak-e, meg lehetne vizsgálni, vajjon Chile, Oroszország és Egyiptom, amely a természetes népszaporodásban vezet, annyival boldogabb és kulturáltabb-e, mint Anglia, Franciaország vagy Svédország, amely szégyenszemre a szaporodási statisztika legvégén kullog. Szóval, sokféle következtetésre nyújt módot az 1930-iki népszámlálás eredménye, de a következtetés logikai művelet, amely nehezen sikerül, amíg útjából el nem hárítunk olyan akadályokat, mint aminő a tenger fővényének ó-testamenti példázata, vagy Rákosi Jenő álma a 30 millió magyarról, vagyis amíg le nem szokunk róla, hogy a nép boldogságát matematikai kérdéssé egyszerűsítsük le.

Igazán nincs szükség mélyreszántó érvelésre, hogy azt a circulus vitiosus-t fölismerjük, amelyben a népszaporodás és a militarizmus találkoznak, s amely „hibás körből” a háború a szokásos kivezető út. Hogy a népszaporodás és valamely állam katonai ereje nem áll egyenes arányban, annak ékesszóló bizonyítékát szolgáltatta a legszaporább Oroszország, amely nem épen hadseregének fogyatékos utánpótlása miatt roppant össze, mint a meddő Franciaország, amely győztesen került ki a világháborúból, mert ezt tudvalevőleg sem a katonai erő száma, sem a vitézség nem döntötte el, hanem a központi hatalmak ellen szövetkezett államok gazdasági túlereje.

Másrészt azonban ép ily szembeszökő a kap-

csolat a népszaporaság és a háború tényezői közt. Ha Nagy-Britannia népsűrűsége kétszer akkora is, mint Olaszországé vagy Japáné, viszont utóbbiak szén- és vastermelése az előbbiekéhez arányosítva úgyszólván nulla, Japán területének csak kb. 20%-a művelhető. Itáliának nagy része pedig még öntözés segítségével sem változtatható termőföldre. És mégis Mussolini 1927 május 26-iki beszédében legsürgősebb célul tűzte ki, hogy a 40 millió olasz száma 60 millióra szaporodjon, Japánban pedig az Isimoto bárótól 1922-ben megindított születésszabályozási mozgalom hívei ma börtönben elmélkedhetnek arról a furcsa paradoxonról, amelyben az állam a népszaporodást minden lehető eszközzel, – kivéve persze a nemzeti jövedelem egyenletesebb megoszlását – előmozdítani igyekszik, másrészt pedig a népsűrűséget okul vagy legalább is ürügyül használja a hódító háborúhoz. Mint-hogy azonban a logika szellemi tevékenység, a háborútól, amely a szellemiségnek esküdt ellensége, nem lehet megkívánni, hogy tiszteltben tartsa.

Harold Cox, az Edinburgh Review szerkesztője szerint „a népesség gyarapodása a gazdasági terjeszkedésének ebből származó vágyával a háborúnak szükségszerű oka”. Ezzel szemben a rideg számok mást bizonyítanak. Állítólag Németország, Olaszország és Japán, azért áhítoznak gyarmatokra, mert nyersanyagban szegények. Valójában, miként legutóbb Lázár Vilmos kimutatta, (Harc a nyersanyagért 1937. 80-83.) Németország a háború előtti évben gyarmataival külkereskedelmének csupán ½%-át bonyolította le, sőt kaucsukimportja Kamerunból is csak 15%-a volt összes kaucsukbehozatalának. „Az olasz nép-

nek terület kell, hogy meg ne fulladjon” – modotta a Duce, de ezzel egyidejűleg megtiltották a kivándorlást, mert külföldön 10 millió olasz él, viszont a gyarmatokon csak 60.000. Ebből látszik, hogy az imperialista politika szüksége nem oka, csupán ürügye a háborúnak, amely kétségkívül célszerű érvágás a népfesleg levezetésére, amikor a szociális vérnyomás gutautéssel fenyegeti a kormányhatalmat.

Úgy gondolom William *Cowper*-től ered az állítás, hogy a képmutatásnak, akármily megvetést érdemel, javára kell írni, hogy elismeri annak értékét, amit annyi gondal mímel. így a háború okai körül tanúsított hipokrizis akaratlanul szolgálja a béke gondolatát, viszont a béke szolgálatában kifejtett képmutatás egyik legnagyobb akadály a. háborút előidéző feltételek elhárításának.

XVI.

Népszövetség és a Népek Szövetsége

Szégyenszemre bevallom, hogy e pillanatban (1936 május) érdeklődésemet egyáltalában nem tudja eléggé lekötni a kérdés: vajjon miniszterelnökünk radikális refomer-e vagy sem, vajjon Bethlen István valóban oly lelkes híve-e a szabadságjogoknak, mint aminőnek tízéves kormányzása alatt mutatkozott, vajjon a kisgazdapártban vannak-e disszidensek, vajjon Rassayékat a demokrata párttól mélyebb ellentétek választják-e el, mint aminő szorosak a kapcsolatok, amelyek a nyilaskereszte-

seket a NEP-hez fűzik? Egyéni – lehet téves – meggyőződésem ugyanis, hogy a legégetőbb nemzeti kérdéseknek, a másfél pengős napszámnak, a gyenmekhalandósági csúcsteljesítménynek, a titkos választójognak, a tőle elválaszthatatlan vélemény szabadságnak s ehhez hasonló néhány problémának megoldása első sorban attól függ, sikerül-e megakadályozni, hogy Európa egyetlen nagy harctérre alakuljon át? Ezt pedig sokkal kevésbé lehet *Winston Churchill*-nek szép retorikai szolamától remélni, hogy „megolvad a nagy nemzetek szíve és ezek a nemzetek egymás karjába borulnak”, (1937-ben már W. Churchill is rájött ennek az olvadási folyamatnak lassúságára), mint inkább attól, hogy a nagykorú nemzeteket képviselő államférfiak szakítanak a képmutató hazugságokkal, amelyek ma a Népszövetséget, az államoknak e közlekedési rendőré, körülhálózják. Egyébként ez a remény sem mondható éppen vérmesnek. Nem annyira a *nemzetek szívének kell meglágyulnia* – hisz a népek szíve elég lágy, ha profitéhes municiógyárosoknak fizetett tintakulijai nem uszítják őket egymásra –, hanem *a politikusok agyának nem szabad meglágyulni*, hogy végre belássák, mily veszélyesek a konvenciók hazugságok a diplomáciai érintkezésben s megértsék, hogy a szuverenitás fogalmának elavult értelmezése a Népszövetség útján egyik legnagyobb akadálya a béke biztosításának, (v. ö. XIV. fej.)

Több mint negyedfélszázada, hogy az államfenség fogalmának atyja: *Jean Boáin*, francia állambölcsész, a szuverenitást, mint valamely állam korlátlan és állandó hatalmát határozta meg. Azóta annyi tudós és tudatlan jogász játszott ezzel a fogalommal, hogy bol-

dog emlékü *Somló Bódog* barátom szerint, „elkopott, sokértelművé s majdnem teljesen használhatatlanná vált”. Csak így érthető, hogy ma is homlokegyenest ellenkező nézetek uralkodnak abban a kérdésben, vajjon a Népszövetség tagállamai feladták-e Vagy megőrizték-e szuverenitásukat? Noha annakidején, éppen az Északamerikai Egyesült Államok óhajára, a Népszövetség alkotmányában az államfenség elvének engedményeket tettek, az Unió tudvalevőleg nem csatlakozott a szövetséghez. Mégis a Népszövetség minden mozdulatából kiderül, hogy az államfenség elve – „*ce vieil esprit individualiste*” (ez az agg individualista szellem), amint Fleicher írta – súlyosan nehezedik cselekedeteire. Hiába remélte *Franz Klein*, a nagy osztrák jurista, a szuverenitások szocializálását, hiába mondotta *Dupuis*, hogy „*la souveraineté pour être respectée doit être respectable*” – az államfenség csak akkor számíthat tiszteletre, ha tiszteletreméltó: a *Népszövetség tizenhat évvel születése után még mindig oly kiskorú, hogy minden államot, mert állam, mint ilyet, teljeskorúnak kénytelen elismerni*. Csak a szuverenitásnak bálványképe körül járt e füzértánc teszi érthetővé, hogy az angol parlament egy képviselőjének kérdésére: vajjon az Olaszország ellen alkalmazott szankciók hatásosaknak bizonyultak-e, a külügyminiszter azt válaszolta: „*ez felfogás dolga*”. *Earl Stanhope*, külügyi államtitkár szerint pedig „*a Népszövetség egészben véve jól megállta a helyét* („has done very well”) *Abessziniában*”. („*New Statesman*” április 18), sőt Nagy-Britannia miniszterelnöke kénytelen volt a Harmadik Birodalomnak hízelegni, mondván, hogy az ő hatalmában áll az európai béke biz-

tosítása, holott époly jól tudta, mint a *Népszava* minden olvasója, hogy bárminő szelídlelkű és békeszerető lehet is a vegetáriánus és bornemissza német kancellár, az a politikai, vagy inkább vallási rendszer, amelynek nem ura, ele becsületes szolgája, agresszív, nacionalista fajta-fanatizmusával, még ha e gondolatvilág megszemélyesítői akarnák, se tudná Európa békéjét biztosítani. Kit csap be tehát Baldwin? Minket, a Harmadik Birodalmat, az angol népet, vagy önmagát? Nem, *egyiket sem, csupán áldozata annak a kétlakiságnak és képmutatásnak, amelyben a Népszövetség fogantatott.*

Noha már Aristoteles és több mint két évezreddel később Menger bizonyította, hogy a szuverenitásnak a hadsereg a letéteményese, noha már *Dante* a „*De Monarchia*”-jában tisztában volt azzal, hogy az államok felett álló szuverenitás nélkül a béke hiú ábrándkép marad, mégse történt semmi sem, ami a Népszövetséget céljához közelebb hozta volna. Még elméleti hang se akadt a Népszövetségben, amely megmagyarázta volna, hogy Bodin korában az államfenség tana a világi hatalmat az egyház igényeivel szemben volt hivatva megvédeni és a központi államhatalom erősítésével vetett véget a hűbérurak háborúskodásának. *Akkor* az állami szuverenitás eszméje megfelelt az emberi érdekeknek, *ma* veszélyezteti őket. Minthogy megváltozott magának a társadalomnak a szerkezete, az államszuverenitás sem állhat fenn oly értelemben, hogy korlátlan hatalmat jelentsen a társadalomban élő önkormányzati szervezetek felett (Laski: „*Grammar of Politics*” 271.).

Épígy meg kell változnia a szuverenitás fogalmának az államok nemzetközi vonatkozá-

sában is, hogy az imperializmust az a foederalizmus válthassa föl, amely jobban biztosítja az emberek érdekeit, mint akár az impérium, akár az egymással farkasszemet néző nemzeti államok, szóval az államoknak oly szövetsége, amelyben minden ember megtalálhatja Tocqueville-nek *pairie intellectuelle*-jet (értelmi hazáját). Ami természetesen nem jelenti, mintha a nemzeti államfenségnek ez a korlátozása a közös cél érdekében az állam értékét csökkentené, aminthogy nem csökkentette a korlátlan államfenség a megyének vagy más középkori közösségnek jelentőségét sem. Ha csak nem a szabad háborúskodásban és a nemzeti becsületnek ehhez hasonló megnyilatkozásaiban találjuk az állam értelmét.

Sajnos azonban a Népszövetségben, már keletkezésekor, a se hal, se hús álláspont győzött. *Jól akarták lakatni a Népszövetség kecskéjét, anélkül, hogy a szuverenitás káposztájában kár essék, most pedig csodálkoznak, hogy a kecske göthös maradt s minden kissé magasabb meredekségtől visszahőköl.* Minden kudarc, ami eddig a Népszövetséget érte, ebből a kétlakiságból származott, amelyben minden, a béke biztosítására 'megtett lépés beleütközött a szuverenitás bálványtisztelőbe. Mint ahogy végrehajtóhatalom nélkül nincs jog – csendőr nélkül a bíró, a francia közmondás szerint, szánalmas alak lenne –, épúgy nincs nemzetközi jog se, legalább is addig, amíg az államok, helyesebben az államférfiak nagykorúságukat el nem érik, amelyben a jog és erkölcs tisztelete magától értetődik. „Das Moralische versteht sich immer von selbst” – ami erkölcsös, az mindig magától értetődik – mondja Vischer-nek „Auch Einer”-

je. Ha a Népszövetség valóban a népek szövetsége s nem csupán az államszuverenitást joggal vagy jog nélkül jelképező kormányképviselőknek a nemzetközi etikett szabályait tömjénező gyűlése lenne, akkor már eleve nem támaszkodhatott volna arra a képmutató fikcióra, hogy a genfi nemzetközi úri kaszinóban Albánia vagy Abesszínia ugyanolyan kulturált gentleman, mint Anglia vagy Dánia, Noha valamely nemzetnek alacsonyabb fejlettségi foka nem ad jogot a magasabban fejlettnak, hogy azt meghódítsa, nem érdeke sem az utóbbinak, sem az előbbinek, hogy egy fél-tucat félművelt nemzet, a szuverenitás jogcímén, Angliát és Franciaországot leszavaznassa.

Ebből következik, hogy a Népszövetség a népek békéjének csak akkor lehet hathatós öre, ha tagjai nem golyózás, hanem *minősült*-ség alapján kerülnek ebbe a testületbe. Eleve nem alkalmasak a népszövetségi tagságra olyan államok, amelyeknek pusztá léte a Népszövetség céljával fogalmi ellentétben áll. Harcias, nacionalista diktatúrák a Népszövetségen belül jobban veszélyeztetik a békét, mint a Népszövetségen kívül, mert azt, aki egész létét az erőszakra alapítja, szép szóval legfeljebb arra sikerül rábírní, hogy békés szándékot hazudjon. Mint a nemzetközi békét biztosító szervezet, a Népszövetség homogenitást, egyneműséget feltételez. Nemcsak a matematikában, hanem a nemzetközi jogban sem lehet a különműeket összeadni, tehát *a bárányok és farkasok szövetsége a növényi táplálkozás biztosítására az előbbieket bégetésében fog kimerülni anélkül, hogy az utóbbiakat a salátához szoktatná.* Csupán oly Népszövetség biztosíthatja a békét, amelynek tagjai a

civilizáció minimális mértékét megütik, tehát olyan népek szövetsége, amelyek, az alkotmányos szabadság élvezetében, az államfenséget saját akarattal Jés az európai keresztény kultúra eszközeivel tudják kifejezni.

Csak nagykorú népekből lehet eredményesen Népszövetséget alakítani, csak ettől a szövetségtől remélhető a tagállamok szuverenitásának oly korlátozása, amely nem merül ki a hadihajótonnákról vagy ágyúkaliberekről folytatott nevetséges vitákban, hanem egyrészt a megvadult nacionalizmust igyekszik a fiatalság nevelésében fékezni, másrészt, mint a nemzetközi rend őre, az esetleges útonálló ellen nemcsak oly szankciókat alkalmaz, amelyeket az utóbbi nem vesz rossznéven. Szerencsére a nagykorú népek szövetsége képvisel annyi erőt, amennyi a kiskorúak neveléséhez szükséges. Téves ugyanis az a feltevés hogy az emberek túlnyomó többsége abban találná gyönyörűségét, hogy polgári napi foglalkozásának befejezésével egyenruhát öltön, parádés lépésben felvonuljon s végül vídám gázhalállal múltjon ki csak azért, mert más nyelvet beszélő embertársára haragszik. Nem, kérem, a néptömegek, az államfenségnek igazi letéteményesei, sokkal könnyebben nevelhetők a békére, mint a szuverenitást a pecsétes megbízólevelek alakiságával képviselő államférfiak és diplomaták túlnyomó része, föltéve, hogy ezt a nevelést a municiógyárosok megengedik. Sajnos, a kapitalista gazdasági rendszer éppen ennek az engedélynek a megszerzését nehezíti meg.

XVII.

Lesz-e háború ?

Semmi nem történik kellő ok nélkül. Ez az okozatosságnak törvénye, amelyet elsőnek Demokritosz ismert fel, sőt Plato már különböztetett értelmesen ható okok (aitiai protai) és az értelmetlenül ható anyagi okok (aitiai deuterai) közt. Szinte kizártnak látszik tehát, hogy az „Athéni Napló” vagy a „Görögség” a háború kérdésével úgy foglalkozott volna, mintha a háború megmagyarázhatatlan véletlen szülötte lehetne. Hellaszi újságírók aligha írtak olyat, hogy „a háború veszélye fenyeget”, vagy „a háború aligha lesz elkerülhető”. Minthogy társadalomtudományi oknyomozó ismereteik fogyatékosak voltak, logikai képességük ellenben annál fejlettebb, a háború ismeretlen okait épúgy Árész istenben testesítették meg mint a termékenységét Demeterben vagy a villámlását és a mennydörgését Zeuszban. Árész tudvalevőleg mamájának, Hérának veszekedő természetét örökölte s ezért az istenek, a béke megszemélyesítői, nem túlságosan rokonszenveztek vele, de különösen nem szívlelte őt Paliasz Athéné, mert a hitrege logikája szerint a háború és a bölcsesség egymást kizárja.

Amióta az Olimposz antropomorfi istenei operettalakokká devalválódtak, az emberek sok mindenért kénytelenek a felelősséget vállalni, így többek közt saját ostobaságukért is» Érthető azonban, hogy ezt nem szívesen teszik. Ennélfogva a diktatúrák, a nagytőke és az uralkodó osztályok érdekeit szabadon védő sajtó – ezért hívják „szabad” sajtónak – a személytelenség ködébe rejti a készülő hábo-

rút. Mussolini, Hitler, Sztálin, Kemal és a többiek egymással versenyeznek pacifista nyilatkozatokban; nincs nap, hogy a diktátorok, fél- és negyeddiktátorok valamelyike ne tenne szent fogadalmat a békéről, mert „ma csak örült akarhat háborút” (a hangsúly inkább a má-n nyugszik). Minthogy pedig, mint mondani szokás, a „háború veszélye a levegőben van”, mégis kell valamely misztikus hatalomnak lenni, amely a háborút „akarja”. Sajnos a sajtóban, amely gúzsbakötötten a közvéleménynek nem kifejezője, hanem gyárosa, mindig csak azokról esik szó, akik a háborút nem akarják. Ellenben egy szó nem sok, de annyi se hallatszik a háborút nem akaró államférfiaknak ama cselekedeteiről, amelyek a háborút akaró titokzatos hatalmat szolgálják. Aki az okokat akarja, az akarja az okozatot is, tehát hiába nem akarják a diktátorok, generálisok és nagyiparosok a háborút, amíg akarják a nacionalista hiúságot, az imperialista gondolkodást és a háborús profitot.

Kissé anakronisztikusan hangzik, ami Oppenheimer szociológiájában olvasható, hogy, ha a világháború remis-vel végződött volna, az összes népek burzsoáziái ma már tudnák, hogy a háború még a győztest és a győztes állam uralkodó osztályát is pusztulásba dönti. Ezt ma már az összes győztesek saját bőrükön észlelhetik s a háború legnagyobb hitelező államában, az amerikai Unióban csak a szokottnál is korlátoltabb tucatemberek nem látják a botot, amellyel több mint tizenegy milliárd dollárra rúgó háborús követelésük nyomát üthetik. Ha a háborút a kapitalista érdekek szolgálatában álló uralkodó osztályok s ezek exponensei – akár diktátorok, akár parlamenti politikusok – pontos számítások és bölcs

megfontolás alapján indítanak meg, akkor igazán nem kellene háborús veszedelemtől tartani. Noha nagyban és egészben igaz is, hogy a háborút végső vonatkozásban, már amennyire gazdasági tényezőkre vezethető vissza, mindig az uralkodó osztályok érdekei idézik elő, azok, akik az uralkodó osztályok nevében cselekszenek, nem mindig elég értelmesek, hogy megbízóik érdekeit felismerjék.. Nem is szólva arról, hogy azok a szellemi erők, amelyek a kapitalista érdekek inasai, idővel épúgy önállósulnak és pusztítanak, mint a kilőtt torpedó.

Ha igaz az, aminthogy nehezen cáfolható, hogy „csak őrült akarhat háborút”, akkor a pacifizmust hirdető politikusoknak mindenké előtt azokat a szellemi erőket kellene pórázra fogni, amelyek részint tudatosan, részint pusztán létükkel erre az őrültségre uszítanak s ha idejében féken nem tartják, menthetetlenül az őrültségbe torkolnak. Föltéve, hogy legalább is oly komolyan veszik saját kijelentéseiket, mint amennyire komolyan akarják vétetni azokkal, akiknek szánták. Megengedem, hogy a leghatalmasabb diktátorok se könnyen fékezhetik meg a Vickersek, Betlehemek, Kruppok, Skodák, Schneider-Creuzot-k étvágyát, amelyet a háború előkészítése a profitnak csillogászati számokig emelkedő csalétkével ingerel. Legalább is azok a diktátorok, akik a nehézipar kegyelméből diktálnak. Mégis, ha a diktátorok békeszeretete legalább annyira őszinte volna, mint az ugyancsak fegyverkező demokráciáké, akkor mindazoknak, akik ma a háborús akaratot őrültségnek nyilvánítják, arra kellene törekedni, hogy a tőlük monopolizált propaganda eszközeivel küzdjenek a háború lelki tényezői ellen

Ha a háború örültség, akkor örültség a hatalmi szövetségek kötése is, amelyek ősi tapasztalat szerint sohasem a hatalmi” egyensúly stabilitását szolgálják, hanem összeütközésre vezetnek. Bange machen gilt nicht – s ha anno 1914 az antant nem ijedt meg a hármasszövetségtől, úgy ma (1934!) sokkal kevesebb oka van, hogy a megcsönkített invalidusok összefogásától megrettenjen.

Ha a háború örültség, akkor örültség a nacionalista nagyzási hóbortnak szítása is. Nemzeti célokra kizárólag békés úton törekvő népeknek ugyan mi oka lehet a militarista gondolkodást és érzést éleszteni!

Ha a háború örültség, akkor örültség a nemzeti érzés jelképeinek oltárán emberhekatombákat áldozni, örültség más nemzeteknek époly jogosult hiúságát és érzékenységét megbántani.

Ha a háború örültség, akkor bizonyára örültség volt a világháború is és vajjon minő elmeállapotban lehetnek mindazok, akik a világháború eredményeként kikényszerített „igazságtalanságokat” (ugyan ki látott már „igazságos” békét!) egy újabb háborúval remélik jóvátehetni!

Ha a háború örültség, akkor örültségnek számítanak mindazok a tömegszervezkedések és mozgalmak, amelyek a háborús gondolatot terjesztik, akkor örültség az egész fiatalságot a rég letűnt korok eszményének, a hősi kultusznak tiszteletében nevelni, akkor örültség a hivatalos moziprogramokat kizárólag felvonulásokból, parádékból, sportrekord-örületekből összeállítani, amelyek az élet és a testi épség kíméletének érzését elfásítják.

Ha a háború örültség, akkor époly örültség a reviziofobia és a franciák biztonsági hisz-

tériája is, amelynek állandó hangoztatásával megakadályozzák, hogy a legyőzött államok népei észbekaphassanak, akkor örültség a hit, mintha szerződésekkel, melyeket a világháború néhány példájából kitünően meg lehet szegni, s különösen örültség a feltevés, mintha a fegyverkezés fokozásával valaha is sikerült volna, a békét biztosítani.

Ez a néhány szillogizmus csupán ízelítő a nacionalista imperializmusnak abból a gondolatköréből, amely minden háborúnak logikai előzménye. Aki a háborút nemcsak e pillanatban, hanem joggal mindenkor örültségnek tartja, annak nem elég a háborút kiátkozni, mint ahogy a Kellog-paktum teszi, hanem le kell rombolni a lélektani kockákat, amelyekből a háború piedesztálja fölépül. Aki, mint politikus, ezt elmulasztja, az akarja a háborút, ha százszor ismételve erősítgeti is az ellenkezőt.

Egy főiskolai hallgatók kötelező használatára szánt „honvédelmi” könyvben, amely a leendő „közéleti vezérférfiak célravezető munkásságát kívánja megkönnyíteni”, olvasható a „háború szociológiájáról”, hogy „az embert az értelme emeli az állat fölé”, tehát rájött, hogy „csak a támadás óvhatta meg azáltal, hogy az őt különben meglepő bestiát felkereste rejtekhelyén és elpusztította”. Amiből nyilván következik, hogy az ellenség bestia, amelyet ki kell pusztítani, mert a szerző „csak annak a népnek látja biztosítva jövődjét, amelyet túlfinomodott kényelemszeretete nem törölt még a „hím” nemzetek harcrakész sorából. A többi nemzetet eléri előbb-utóbb végzete.” Hogy e szociológia mily tudós, azt a történelem ragyogóan bizonyítja, mert Attila és Dsingisz Khán birodalma még csorbítatlanul virágzik, a „túlfinomodott” angol, kínai, nor-

vég, dán vagy svéd nemzet pedig már rég kipusztult. Értelmesebb diákokkal nincs baj, mert azok a munka további részében azt is olvassák, hogy „A nemzet illúzióit ismernie kell annak, aki vezérel. Ilyen illúzió például, hogy valamelyik nemzet magát különbnek tartja a másiknál”, másszóval megtudják a leendő „közéleti vezérférfiak”, hogy a népet téves képzeteinek felhasználásával lehet háborúra uszítani, de sajnos, a diákok többsége sohasé értelmes s így erre se jön rá.

Feltehető, hogy a háború netáni lelki gátlásait kiküszöbölni törekvő „tudományos” munkákat nemcsak a mi főiskoláinkon forgatnak. Épp ezért a vezérek, a diktátorok és államférfiak hiába szajkózzák, hogy ők nem akarnak háborút. Dehogyan nem akarják, csak akad köztük talán néhány jóhiszemű, aki nem ébred tudatára háborús akaratának. Nem elég ugyanis a háborút nem akarni, hanem akarni kell az ellenkezőjét. Erre a készség Európa legtöbb népét vezető politikusokból, sajnálatraméltó módon, hiányzik. Minthogy pedig a világ legkülönbözőbb pontjain éppen elég gyújtóanyag halmozódott föl és a háború manapság rendszerint nem azért tör ki, mert valaki elszánt gonosszággal akarja, hanem mert felhúzott kakasú, töltött fegyverrel nem lehet narancshéjakkal teleszórt síkos úton veszélytelenül sétálni, igazán csak valamely természeti csoda mentheti meg Európát attól a katasztrófától, amelyet senki se akar, de mindenki előkészít.

Negyedfél év telt el, amióta a fenti sorok először megjelentek. Azóta három háború „tört ki”, sőt kettő még folyamatban van. Igaz, hogy tőlünk elég távol s noha állítólag keresztények vagyunk, nincs elég fantáziánk,

hogy Spanyolországban és Kínában ezerszámra pusztuló embertársaink szenvedéseit átérezzük. Igaz, hogy nemcsak vörösök, sárgák és barna mórok, hanem egész rendes fehér emberek is áldozatul estek, de ismét sajátos érzébeli fogyatékoságunk, hogy egy ismerősünk vagy hozzátartozónk természetes halála közelebbről érint, mintha ismeretlenek ezrei, valahol a messzeségben erőszakos halálnak áldozatai.

Szóval egyelőre számunkra, itt Budapesten nincs háború. Mégis talán indokoltabb – ha az „optimisták” türelmetlenségükben gúnyosan mosolyognak is – a kérdést úgy feltenni: „elmaradhat-e a háború!”. Ami késik, az nem múlik. És ha ily csoda mégis megtörténne, Isten különös jóságának lenne következménye, mert az emberek, akiknek része van a háboni tényezőinek kitermelésében, igazán mindent elkövettek, hogy e csoda be ne következzen.

XVIII.

A béke élettana

Amilyen régi a háború, olyan régi a békevágy is, amelyet a háború dicsőítőinek sohasem sikerült azzal elfojtani, hogy a békemozgalmat „méregnek” (Bernhardi) vagy „gazságnak” (Ludendorff) bélyegezték. Már a harcok írójának Odyszeiája (XXIV. 486. v.) Zeusznak az „örök békére” irányuló intelmével végződik, már Aristophanes és Aischylos, Plautus és Catullus esküdt ellenségei voltak a háborúnak. Mint, az iszlám kivételével, minden fejlettebb vallás, a kereszténység is kezdetben minden háborút elítélt. Jusztin vér-

tanú Ézsaiásra hivatkozva (II. 4.) hirdeti, hogy „egy nép más nép ellen fegyvert ne vonjon, se pedig többé hadakozást ne tanuljanak”, Tertullianus szerint (De idolatria 19) pedig „amikor az Ur Pétert lefegyverezte, minden katonát lefegyverzett”. Változás a kereszténységnek a háborút feltétlenül elítélő álláspontjában tudvalevőleg akkor állt be, amikor ál-Jamvallás lett. Ennek ellenére mindig akadtak keresztény szektáriusok, – így a lollardok a 14. században, az anabaptisták a 16.-ban, akik üldözéssel szembeszállva is hirdették a háború istentelenségét, a quäkerek pedig, a Szentírásra hivatkozva, ma is tanítják, hogy minden háború ellenkezik a keresztény vallással.

Ha már a 16. század nagy vallásos „szabadgondolkodója”, rotterdami Erasmus mennydörgött a háború, mint „tömeggyilkosság és tömegrablás” ellen, barátja John Colét pedig Szent Pál templomának szószékéről prédikálta, hogy „a legigazságtalanabb béke is többet ér, mint a legigazságosabb háború”, úgy természetesnek látszik a szellemi pacifizmusnak az a folytatása, amellyel a 18. század úgynevezett fölvilágosodási filozófiájában találkozunk. Voltaire szemében a háború „pokoli vállalkozás”, amely főképen a fejedelmeknek és minisztereiknek becsvágyát és féltékenységét szolgálja. Mégis, amikor Abbé Saint-Pierre 1713-ban, Podjebrad és Leibniz után, újból felvetette az európai államok szövetségén alapuló örök béke eszméjét, Voltaire „félíg filozófusnak, félíg bolondnak” nevezte őt.

De az egyszer megszületett gondolat tovább élt. Igaz, csak mint gondolat, Rousseau, Bentham és Kant föderatív terveiben. Noha Kant szerint „még a háborúban is lehet valami fen-

költ”, mely megjegyzésével épúgy visszaéltek, mint a „föltétlen parancsolattal” (kategorikus imperitívus), amelyet a katonai szubordinációval tévesztettek össze, – még sincs kétség, hogy Kant nagyszerű békemanifesztumában, amely öt évvel a francia forradalom után jelent meg, a szabad köztársaságok szövetségétől remélte a világbéke biztosítását. Ennek feltételét azonban a területi annexiók, más államok belügyeibe való beavatkozás, fegyverkezési kölcsönök s főleg oly békeszerződések tilalmában látta, amelyek jövőendő háborúk magvát rejtik magukban.

Annyi bizonyos, hogy *a 18 század filozófiájának elvont, egyetemes béketörekvéseiben több valóság-tartalom volt, mint abban a békevágyban, amely a harcias nemzeti államokkal egyidejűleg, a napóleoni háborúk után, az első békeegyesületeket létrehozta.* Különösen a 19. század második felében vált divattá a szónokló, érzelgős pacifizmus. Suttner Berta bárónőnek regénye (Die Waffen nieder, 1889) az angol-amerikai békegondolatot áthozta Közép-Európába, Tolstoj és Kropotkin szava a kultúrvilág egész értelmiségéhez elhatolt és na a hadiszergyártással meggazdagodott hékeapostoloknak: Nobel Alfrédnak és Carnegienek fellépésében erkölcsi összeférhetlenség nyilvánult is meg, szellemi eszközökben igazán nem volt hiány, amelyek meggyőzhették az emberiséget, hogy a háború gonosz és kártékony. Még hathatósabb eszköznek ígérkezett, ha Sir Norman Angell közvetlenül a világháború előtt (The Great Illusion 1910) kézzelfoghatóan bebizonyította, hogy a háború mindenképen rossz üzlet, amit a világháborúnak gazdasági „eredményei” még a győztes államokban is bőségesen igazoltak. Nem csoda te-

hát, ha oly hűvösen tárgyilagos tudós, mint Westermarck, a jelen század elején, azt a reményét fejezte ki (Origin and development of moral ideas I. 369.), hogy a nacionalizmus akkori áradatának elapadásával, a kötelező békebíráskodás ellen emelt kifogások époly hiábavalóknak fognak bizonyulni, mint ha valaki a magánháborúk vagy a vérbosszú helyreállítása mellett érvelne.

Sajnos, a múlt századnak a jelenlegibe nyúló pacifizmusa a Bentham-Comte-Spencer racionalista társadalomszemléletének minden fogyatékoságában osztozott. Meg volt győződve, hogy elég, ha a háborúnak helytelenségét, oktalanságát és célszerűtlenségét hiánytalan érveléssel bebizonyítja, mert ha a hadviselő államférfiak, különösen pedig a demokráciák embertömegei tudatára ébrednek a háború kártékonyságának, akkor egyszeriben megszűnnek a háborúk. Ebből a pacifizmusból a világháború ugyan alaposan kiábrándította a békeapostolokat, de még 1917-ben is a tragikomikus Ford-békehajó utasai ráimádkozással gondoltak véget vethetni a földreszabadult pokolnak. Ha a világháború után megfogyott is a malasztos szavak csodájában hívő jámbor békebarátok száma, új szekta született azoknak a „lelkiismereti ellenkezők”-nek (conscientious objectors) mártiromságából, akik különösen Angliában a katonai szolgálat megtagadása miatt ezerszámra kerültek börtönbe. Így jött létre az a béke elgondolás, amely passzivitásban, lefegyverzésben és a war resister-ségben merül ki, tekintet nélkül arra, hogy a többi államokban ilyen hajlandóság észlelhető-e? Ennek az elgondolásnak volt az eredménye, hogy a brit munkáskormányok gyanútlanul készültek a lefegyverzésre, végnélküli

lefegyverzési nemzetközi konferenciákon tartottak pietisztikus szónoklatokat emberszereetről és barátságról, anélkül, hogy észrevették volna a bosszúért lihegő harci szellem ébredését a legyőzött államok túlnyomó részében és azokban a „szövetséges” államokban (Olaszország és Japán), amelyek kevesebb zsákmányhoz jutottak, mint amennyire áhítoztak. Ez az oka, hogy a lelkileg valóban lefegyverzett Nagy Britannia kénytelen volt marokba szorított ököllel lenyelni azokat a megalázásokat, amelyekben a Földközi tengeren és távol Keleten részesült.

Felesleges volna bizonyítani, hogy a béke és a lefegyverzés szoros kapcsolatban áll, hogy a *si vis pacem, para bellum* hazugságával ellentétben, amelyet feltehetően római fegyvergyárosok találtak ki, a fegyverkezés, legkésebb abban a pillanatban, amikor az egyik fél nyersanyag hiányából már nem bírja folytatni, matematikai törvényszerűséggel háborút eredményez. Mégis, ha azt akarjuk, hogy a lefegyverzés a kívánt hatást kiváltsa, *a béke-akarathoz a lefegyverzést a netán szembenálló hatalmaknál meg kell előznie*. Csupán primitív, materialista elgondolás várhat a fordított sorrendtől eredményt. Kétségtelen, hogy az egyoldalú lefegyverzés sincs híjján annak a logikának, amely az egykor híres olasz kriminológusnak: Enrico Ferrinek javaslatában nyilvánult meg, aki azt írta, hogy a bankjegyhamisítást legbiztosabban úgy lehet megelőzni, ha az állam nem bocsát ki bankjegyeket. Ez a *Schutz durch Vernichtung*, ahogy egy német büntetőjogász elkeresztelte, feltétlenül beválik. Aki nem áll ellen, azt meg sem lehet támadni, legfeljebb leigázni. Hogy Hitlert és Mussolinit visszatartaná-e a hódítástól, ha

Nagy-Britanniának, Franciaországnak és az Egyesült Államoknak nincs hadserege, azt legfeljebb olyan filozófusok hihetik el, akiknek logikai ereje nagyobb, semhogy másokban egyéb lelki tényezők működését is észre tudnák venni. Elképzelhető ugyan, hogy akadnak, akik, ha a háború és a diktatúrák uralma közt kell választaniuk, mint kisebb rosszat, az utóbbit választják, de nem ok nélkül kerültek egy amerikai iskolakönyvbe Kosuthnak halhatatlan szavai: „A béke embere vagyok. Isten a tudója, mennyire szeretem a békét, de *remélem, sohasem leszek oly gyáva, hogy az elnyomatást a békével tévesszem össze!*”

Őseikkel: a racionalista korszak békebarátaival közös hibája a Bertrand Russel-ek, Ramsay Mac Donald-ok és Aldous Huxley-knek, hogy a béke kérdését, ha mártiromsággal is, de *lényegileg értelmi alapon akarnák megoldani*. Előlegezik a tömegekben, úgy mint a gazdasági hatalom letéteményeseiben, nemcsak az értelmet, hanem az akaratot is, hogy értelmesen tudnak a béke érdekében cselekedni. Einstein Albert egy newyorki előadásában (1930. dec. 14.) felhívta a „komolyan gondolkodó” pacifistákat, hogy „értessék meg az emberekkel a háború erkölcstelenségét avégből, hogy ezek minden erejükkel szabaduljanak ettől az elvadult, barbár intézménytől”. Úgy ő, mint H. G. Wells (The open conspiracy 134.), Lord Ponsonby s a béke biztosítására folytatott küzdelemnek egész sereg intellektuális angol-amerikai harcosa abban látja a biztosan ható eszközt, ha már most megszervezzük azokat, akik kifejezetten kívánják a háborús konfliktus megoldásának előbb döntő bíraskodás útján való megkísér-

lését. Ezek a nagyszerű pacifista álomlovagok nyilván nem veszik észre, hogy ily szervezkedés csak a szabadságot tisztelő államokban lehetséges, ellenben a fegyveres erőre támaszkodó diktatúrák csirájukban fojtának el minden ily mozgalmat, tehát az végeredményben eleve kiszolgáltatja a védekezésükben megbénított demokráciákat a militarista hatalmak kényének-kedvének.

Értelmi érveket a béke érdekében, ha nem is kutatjuk az emberi társadalmak egész történetét, a világháború éppen elég nagy számban és nyomatékban szolgáltatott. Akinek józan eszét a nacionalista uszítás, a zászló lobogtatás, az üzleti jingo sajtó és a kétségbeesés még el nem vette, annak minden egyéb érvet feleslegessé tesz az a pusztá tény, hogy a világháborúban katonai és munkaszolgálatra mozgósított 66.1 millió ember közül kerek számban 10 millió esett el, 20 millió megsebesült, hogy az elesettek 5 millió hadiözvegyet, 9 millió hadiárvát hagytak örökül annak a társadalomnak, amely közvetlenül 186 milliárd dollárt (= 930 milliárd pengőt), dr. Zentay Dezső adatai szerint 208 milliárd dollárt (= 1040 milliárd pengőt) költött s ezenfelül 151.6 milliárd dollár (= 758 milliárd pengő) értéket pusztított el, (Kirby Page: National Defense 171-172), tehát a mi számításunk szerint összesen másfél billiónál többet fecsérelt a szenvedés, nyomor és reménytelenség finanszírozására. Nem kell wellsi fantázia ahhoz, hogy ez az összeg és az ötödfél évig pusztításra irányított emberenergia, együtt, céltudatosan felhasználva, ép úgy alkalmas lett volna, hogy az emberek anyagi boldogulását biztosítsa, mint ahogy a valóságban az emberi civilizáció öngyilkosságának vált eszközévé. Ily előz-

mény után a világ hét vezető állama 1936-ban, már amennyire a hivatalos adatok a valóságot fedik, közel 60 milliárd pengőt, tehát az 1914-ben e célra szolgáló összegnek *ötszörösét* fordította hadikiadásokra. Korántsem túlzás tehát, ha a londoni Szent Pál templom tudós esperese, *Dean Inge* szerint utódaink mindezekén valamikor, mint elmebetegek cselekedetein fognak csodálkozni. Racionális magyarázatot a háborúnak valóban nem lehet adni, de ép ezért *irracionális a föltevés is, hogy a háború helytelen, céltalan, oktalan vagy erkölcsstelen voltának bizonyításával kiküszöbölhetnők a háborút kiváltó tényezőket.*

Komolyan csak az a pacifizmus vehető, amely a társadalmi tények megelőzésében abból indul ki, hogy azoknak mozgó erői közt az irracionális tényező, részben mert erősebb az érzelmi hangsúlya, részben, mert néha tudat alatt érvényesül, fontosabb szerepet játszik, mint az értelmi megfontolás. Háborúkat nem a filozófusok tanácskozása alapján kezdenek a kormányok. Kiindulópontja mindig valamely *gazdasági* érdek, akármilyen szerényen húzódik is meg eszmei jelszavak között. Ezt a gazdasági érdeket a mai korban rendszerint mint imperialista törekvést, mint a nyersanyagért és kereskedelmi piacokért folytatott versenyt szokás megjelölni. Ily alapon osztja fel az angol pacifista szólam az államokat „*haves*” és „*have not's*”-ra, vagyis olyanokra, amelyek gyarmatokkal, nyersanyagokkal rendelkeznek (pl. Nagy-Britannia, Franciaország) s olyanokra, melyek e a gazdasági forrásokat egészben vagy részben nélkülözik (pl. Németország, Olaszország, Japán). Ha az imperialista terjeszkedést, mint a háború forrását, a világháború egyes pontokon megszün-

tette is, új érdekellentéteket szült vagy a régi érdekek körül új ellentéteket támasztott. Kielégített irredentizmusok helyébe az irredentizmusok új sora lépett, a német *Drang nach dem Osten*-t az olasz imperialista álmok váltották fel, az Adriáért Ausztria helyett Jugoszlávia versenyez Olaszországgal, a francia *revanche*-t a német *Rache*-re fordította a világháború, Japán ma Dél-Amerikában és a távol-Keleten egyaránt veszélyezteti az angol és az amerikai gazdasági érdekeket. Talán a legszabatosabban *Soddy*, oxfordi professzor jellemezte a helyzetet, mondván, hogy „az örültekházára emlékeztető lelkesedéssel termelik a tömegcikkeket s küldik a mindinkább összezsugorodó piacokra s egyben fokozódóan fegyverkeznek, hogy a piacokért verekedjenek.” Minderre a szocializmusnak csak egy válasza van: a kapitalista gazdasági rendszerben a háború elkerülhetetlen s nem is fog megszűnni, amíg a magánvállalkozás helyébe a szocialista közösség nem lép mint termelő. Kétségtelen, hogy a háború tényezőinek értékelésében a marxi álláspont az igazságnak nagy mértékét fejezi ki, de nem az egyedüli igazságot s bizonyára nem azt a gyakorlati módszert, amellyel a fejünk felett függő Damokles kard idejében elhárítható volna.

Noha a nyersanyagokért és piacokért folytatott verseny mozgató ereje sokkal inkább a tőke profitvágya, mint a nemzeti jólét érdeke, *mégsem tagadható, hogy a kapitalista államok egész sorának kormányzatát a legőszintébb békeakarát hatja át.* Ettől eltekintve is nyilvánvaló, hogy a „ki nem használt piacok” egyrésze, így Kelet-India és Japán versenyző termelővé alakult át, főképen pedig a vásárlóképességnek a háborút követő csökkenése követ-

kéztében a kapitalista rendszer világszerte komoly válságba került. Marxista tanítás szerint az összezsugorodó piacokért a nemzeti „monopólium egységek” közt folyó verseny háborúba kergeti a versenyzőket, bárha a háború a gazdasági probléma megoldására alkalmatlan is. Ebből, a marxista doktrína szerint, következik, hogy a háborút csak újabb világháború s az utána győzedelmes világforradalom háríthatja el. Még ha túlzott optimizmus nélkül elképzelhetnek is, hogy emberi civilizációnk kibír egy újabb világháborút, amely az előbbinél hasonlíthatatlanul pusztítóbb és kibír – össze-roppanás nélkül – egy utána következő világforradalmat, még akkor is szembeszökő, hogy a háborúnak ily „megelőzése” nem sokkal több sikerrel kecsegtet, mint az öngyilkosság, amelyet valaki halálfélelmében követ el.

Egy újabb háborúnak öngyilkossági jelentőségével a kapitalizmus képviselői is tisztában vannak. Hiszen még oly meggyőződéses marxista, mint *Harold Laski*, is elismeri, hogy a kapitalisták önérdékből készek lettek volna szuverén hatalmukat egy világgazdasági konferencián önként korlátozni, ha a nacionalista tényezők ebben meg nem akadályozzák. Igaz, hogy a kapitalizmus volt az, amely a túlzó nacionalizmust, a bolsevizmus elleni küzdelemben segítőtársul életrehívott diktatúrák alakjában, rászabadította az emberiségre, de őt is elérte *Goethe* varázsinasának tragédiája: tehetetlensége, hogy a felidézett „szellemeket” megfékezze. Mert akárhogy tagadja is a parlagi marxista, a tőkés is csak ember s így inkább hajlandó magát a kapitalista monopóliumban korlátoztatni, semhogy mint ember fizikailag elpusztuljon. De, sajnos, e pillanatban az ideológia, amelyet a kapitalista gazdasági rend

szolgálatába állított, erősebb, mint a gazda, aki tehetetlenül kénytelen szemlélni, hogy védelmezője miként készíti elő katasztrófát, amelytől meg akarja védeni.

Bármennyire igaz is, hogy a háború az uralgó gazdasági rendszernek egyik mellékterméke, az a következtetés, hogy *előbb* a kapitalista rendet kell a háború megelőzése céljából megdönteni, kétszeresen téves. Téves, mert a termelés kollektivizálása, amely csupán egy részproblémája a gépipari produkcióból keletkezett válság megoldásának, csak békében valósítható meg s bizonyára hosszabb időt igényel, mint ameddig a legközelebbi háború magára várát. Téves, mert még ha igaz volna is, a gyökeresebb megelőzés nem teszi feleslegessé a pillanatnyi megelőzést. Aki a váltóláz forrását: a mocsarat ki akarja szárítani, nem mondhat le a chinin-ről, amely nélkül elpusztul, mielőtt munkáját elvégezhetné. Azt a veszélyt, amely e pillanatban az emberi civilizációt fenyegeti, valóban nem lehet a háború tényezőinek kiküszöbölésével elhárítani. Erre egyetlen eszköz azoknak az államoknak az együttműködése, amelynek békeakarathoz kétség nem férhet, nemcsak azért, mert a háborúban csak veszhetnek, hanem azért is, mert ez a békeakarathoz szellemi kultúrájuk fejlettségi fokának is megfelel. Mint az egyes embereknek, úgy *az államoknak közösségében is vannak, akik hajlamosak és vannak, akik nem hajlamosak érzelmi- és érdek-ellentéteiket békés úton rendezni.* Ennek tagadása képmutatás vagy korlátoltság, bár ha az angol miniszterelnök vagy a francia külpolitika vezérlapja a *Le Temps*, azt állítja is (1938 január), hogy nem hajlandó a diktatúrák frontját a demokráciákéval szembeállítani, holott tudniok

kellene, hogy a diktatúrák e szembeállítást már rég elvégezték és még inkább tudniok kellene, hogy *a legbékeszeretőbb diktátor is idővel háborúra kényszerül, mert ezt a diktatúra „intézménye”, amely az erőszak presztízsére támaszkodik s a diktátornál is erősebb, előbbutóbb megköveteli.*

Ezzel a közvetlen veszéllyel szemben, amely Abesszínia, Spanyolország és Kína esetében már jóval több a veszéllynél, nincs más eszköz a béke roncsának biztosítására, mint a nem-támadó államok gazdasági és katonai túlsúlyának habozásmentes használata. Amíg a diktatúrák valamelyike nem tapasztalja, ha nem is szükségképpen katonai, de kézzelfogható, tehát az erőszak emberei számára is érthető visszahatást, amelyet támadása a nála erősebbekből kivált, addig a félig kulturált államok közül mindig újabb és újabb fog csatlakozni a diktatúráknak diadalmas frontjához. *Rendőrség nélkül ritkán sikerül útonállókat a támadásról lebeszélni.* Igaz, hogy a fegyveres útonálló is visszalöhet, de ez a lehetőség a kötelességtudó rendőröket még sohasem tartotta vissza hivatásuk ellátásától. Az utóbbit pedig „háborúnak” csak az nevezheti, aki nem ismeri a különbséget a betörő és a rendőr közt. Nem jogosult ellenvetés, hogy akik *ma* rendőrei az európai civilizációnak, *valamikor* maguk is betörők voltak. Ugyané logikával kifogásolni lehetne, hogy akármelyik nyugateurópai állam büntesse az útonállást, mert a középkorban a rablólovagok az útonállást, mint a társaiktól elismert, jogszerű foglalkozást üzték. Mint a társadalmon belül, úgy *a nemzetek közt is az erkölcsi színvonalat a felnőttek határozzák meg s aki a már felnőttek közt kíván élni, az*

nem ragaszkodhatik infantilis szokásokhoz. Még a szuverenitás formai ténye sem ad jogot az elismert szokásoknak szuverén megvetésére. Lefegyverzésről, igazságos nyersanyagelosztásról, területi revízióról s a béke egyéb életfeltételeinek megteremtéséről tehát csak a békebontók megfékezése után lehet szó. Igazságosság, jog, méltányosság, mind csak a békeatmoszférában életképes fogalom. Igazságos békére sohase számíthat, akinek hátsógondolata, hogy fegyverrel tesz „igazságot”. Minden igazságosság ott kezdődik, hol az erőszak végét ér, mert a kényszert, amelyet az igazság érvényesítésére akár egy, akár több állam, – akár nemzeti, akár nemzetközi jogszabály alapján alkalmaz, sohase szabad az erőszakkal összetéveszteni.

Moltke tábornagy szerint „az örök béke álmom és még csak nem is szép álmom. A háború az isteni világregd egyik eleme s benne a legnemesebb emberi erények fejlődnek ki.” Ez a vélemény teljesen összevág *G. B. Shaw* véleményével, amely a háború legfontosabb tényezőjét abban; az értékítéletben ismeri fel, hogy egyetlen erény a harciasság és egyetlen bűn a békeszeretet. *Treitschke* még a múlt század végén hangsúlyozta, hogy „amíg több állam van, a háborúknak folytatódniok kell a történelem végéig... sőt nem is kívánatos, hogy másképp legyen”, amint hogy *Berhardi* még a jelen század elején is a háborút „áldásosnak” és „biológiai szükségszerűségnek” nyilvánította. Bár mennyira igaza lehet is *Bransford*-nak, hogy a gazdasági terjeszkedés hatalmas nyomása a nemzetközi küzdelemnek mozgóereje, a német militarizmus képviselőinek idézett nyilatkozataiból eléggé nyilvánvaló, hogy a háborúnak, mint a nemzetközi ellentétek elinté-

zési módszerének erkölcsi értékelését kell a köztudatban átalakítani. Másszóval békére kell az embereket nevelni. Mint ahogy az államon belül a demokrácia és a diktatúra ellentéte módszeri kérdés – mindkettő különböző gazdasági érdeket szolgálhat, – ép úgy az államok között a döntőbírátság és a háború egyaránt lehetséges elintézési módja a gazdasági ellentéteknek, bár nyilvánvaló, hogy igazságos vagy akár csak méltányos elintézésre is az utóbbi teljesen alkalmatlan eszköz. Háborúval legjobb esetben is csupán sikert lehet elérni, de nem igazságot.

Úgyszólván indokolásra sem szorul, hogy *a béke elsősorban a nevelés kérdése*. Mielőtt leszerelésről szó lehetne, le kell szerelni a játékkatonákat. A leszerelésnek a gyermekszobában kell kezdődnie, írta dr. Paulina Luisi, mert a háborút pótló előntőbíráskodás, a háborút eleve kizáró *nemzetközi kultúrszövetség csak végső betetőzése lehet annak a szolidaritásnak, amelyet minden egyes államban a nevelésnek kell megalapoznia*. Érthető, hogy a gyermekkor, amely az egyéni életben az egész emberiség gyermekkorának érzésvilágát fejezi ki, hajlik a háborús érzésre. Ép ezért, ha a háborúhoz fűződő nacionalista-militarista-érzelmi hangsúlynak letompítására törekszünk – ami nélkül minden béketörekvés reménytelen –, ennek a törekvésnek az egész nevelést át kell hatnia. Csak a nevelésnek és a tanításnak oly rendszeréből születhetik meg a nemzetek együttműködésének őszinte akarata, amely az egyénben rejlő tehetséget, szorgalmat és jellemet nem sajátítja ki egy nemzet számára, amely nem hiszi, hogy Jehova, Jupiter, Wotan vagy Hadúr külön kegye s megmagyarázhatatlan különös szeretete az egyik

népet úrnak, a másikat szolgának szánta, hanem bízik benne, hogy az embernek társadalmi és gazdasági igazsága a népeknek egymást kiegészítő békés versenyében annál is inkább megvalósítható, mert a magyar napszámosnak és a román napszámosnak nincs ellentétes érdeke, a német és francia nehézipar pedig érdekeinek közösségét már a háború alatt felfedezte. *Első lépés tehát a sovinizmus elleni küzdelem.* Csak ezt követheti a második, amely lehetetlen addig, amíg az államot irányító politikusok nagyzási hóbortja fűti a korlátlan szuverenitásnak, Bodin és Macchiavelli tanításaiban, a 16. század óta kifejlesztett fogalmát.

Ennek a fékevesztett szuverenitásnak féltékenyen őrzött bálványa szolgáltatta egyrészt a háborúnak látszólagos okait, hiúsítja meg másrészt oly nemzetközi szervezetnek létesítését, amely --- akár népszövetségnek hívják, akár másnak – kötelezővé tehetné a nemzetközi viták bírói eldöntését s akaratának végrehajtására hatalommal is volna felruházható. Békére törekvő, felnőtt nemzetek ma már szerencsére nem találnak szükségképpen *casus belli*-t a szuverenitási jelvények és jelképek sérelmében. Kínában rálöttek az angol nagykövetre, letépték a brit zászlót, szélső japán militaristák elsülyesztettek egy amerikai ágyúnaszádot, anélkül, hogy sértett államok hadat üzentek volna Japánnak. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok „becsületét” nyilván nem érte sérelem, nemcsak mert presztízsük elég nagy, hogy e „sérelmeket” kibírja, hanem mert államférfiaik elég okosak voltak ahhoz, hogy a „nemzeti becsület” sérelme miatt ne indítsanak háborút. *Kiskorú népek azonban a nemzeti becsületben misztikus fétist*

tisztelnek, mert ép oly kevésbé tudják, mint a fogyatékos műveltségű egyén, hogy a becsületet, akár az egyes ember, akár az állam becsületéről van szó, senki más nem sértheti, mint ahogy nem is szerezheti meg, mint annak alanya és birtokosa.

Egy nemzet becsülete azokban az anyagi és szellemi, értékekben testesül meg, amelyet polgárai termelnek és annál nagyobb, mennél magasabb erkölcsi színvonalra sikerül polgárainak egyetemét emelni. Ezen a becsületen egy másik nemzet tagjának éretlen nacionalizmusa, az állami szimbólumok ellen irányuló csínytevéssel hiába próbál csorbát ejteni. Ha valaki a nemzeti lobogónak vagy himnusznek nem adja meg a szokásos tiszteletet, csupán saját éretlenségéről vagy neveltlenségéről tesz tanúságot, de a nemzeti becsületet ezzel époly kevésbé csökkenti, mint ahogy az istenkáromlást sem az Istenen esett sérelem miatt büntetjük. Aki Deák vagy Kossuth szobrát „meggyalázná”, az nem a magyar nemzetet, hanem csak önmagát gyalázná meg.

Cecil Rhodes, a brit impérium egyik conquistadora mondotta: „Ha zászlómat veszik el, mindenemet elveszik”, az olaszok Tripoliszt azon a „jogcímen” foglalták el, hogy a nemzeti lobogót sérelem érte és a szuverenitásban megszemélyesített állam „nemzeti becsülete” gyakran még ma is ürügyül, sőt néha okul szolgál a háborúra. Ez az alsóbrendűségből eredő, vidéki kaszinói érzékenység ép úgy mása a párbajörületnek, mint ahogy függvénye az anakronisztikus szuverenitás fogalmának. Hatása annál veszélyesebb, minél misztikusabb uszító befolyást gyakorol a tömegekre. Akárcsak a Monroe elv, („Amerika az amerikaiaké”), amelyről Horace Porter, volt

nagykövet jegyezte fel a következőket: Egy amerikai barátjával találkozott s így szólt: „Mit hallok rólad, Jones, te nem hiszel a Monroe elvben?” Amire Jones válaszol; „Gonosz rágalom, sohase mondtam, hogy nem hiszek a Monroe elvben. Persze, hogy hiszek benne, annyira, hogy akár hadat üzennék miatta Angliának. Még be is soroztatnám magamat s a csatatéren meg is halnék a Monroe elvért. Amit mondtam, csupán az, hogy nem tudom, mit jelent.”

Igaza van Laski professzornak hogy amióta a világ elkerülhetetlenül összefüggő egységgé vált, amióta a búza árának változása a chicagói tőzsdén alapján változtathatja meg a magyar paraszt életét, korlátlan államfenség, úgy ahogy az a hűbérurak ellen folytatott harcokból a középkor végén győztesen került ki, elvesztette értelmét. Sőt mi több, állandóan veszélyezteti nemcsak a világbékét, hanem autarkias berendezésével az államok gazdasági kapcsolatait is, amely nélkül káosz és anarchia áll be, úgy hogy végül a Hobbestól jellemzett őállapotba: a homo homini lupus-ba torkol. Amikor sikerült az állami központi hatalomnak a „szuverén” rablólovagok hatalmát megtörni, ezzel az egyéni szabadság nem mondhatni, hogy csökkent volna. Egyetlen gyöngyszem sem tört ki az államfenség koronájából, amikor az államok nemzetközi testületeknek önként ugyan, de közös gazdasági kényszer hatása alatt, beleszólást engedtek a vasúti, postai vagy távirati és távbeszélő berendezésükbe, amikor kiengedték az államfenség szuverén hatásköréből a fehér foszfor használatának vagy az obszcén nyomtatványoknak tilalmát. Nincs azonban obszcénebb irodalom, mint a háborúra uszító nacionalista

pamfletek, újságok s az egészséget a fehér foszfornál jobban veszélyezteti az államhatalomnak korlátlansága, amelytől végeredményben függ, hogy az állam fegyveres elintézés helyett hajlandó-e nemzetközi bíróság elé vinni panaszait és ellentéteit.

Ha és addig, amíg nem sikerül az állami szuverenitás harcias jellegét komolyabban megfékezni, addig természetesen nem remélhető, hogy a tomboló nacionalizmus önmagán harakirit hajtson végre. *Szuverenitás ma a kapitalista gazdasági berendezésű államoknak megtestesülése, a nacionalizmus pedig, amelynek eszméjére a kapitalizmus támaszkodik, összeférhetetlen a szuverenitásnak megnyirbálásával.* Épen a gazdasági nacionalizmus, amelyet a világháború kényszere élezett ki, s amelyben a kapitalista társadalom és a nemzetközi békeszervezet ellentéte jut kifejezésre, termelte a harcias fasizmust. Ennek imperialista törekvései – akár Afrika, akár a „wozu in die Ferne schweifen” jelszavával Ukrania felé irányulnak – biztosíthatják ugyan a nagytőke érdekelttségét és reményt nyújthatnak a tömegigények valamelyes kielégítésére is. de másrészt szükségképen együtt járnak a háborúnak, mint a szuverenitás végső kifejezésének magasztalásával, a presztízsnak féltékeny megőrzésével, egyszersmind azonban a presztízis mögött álló katonai hatalom fitogtatásával. Világos tehát, hogy a szuverenitás korlátlansága, amely legszembeszökőbben a militarista diktatúrákban testesül meg és a háborús hajlandóság a reménytelen circulus vitiosus látszatát keltik.

Mégse vonhatjuk le ebből azt a következtetést, hogy előbb az egyes államokban a szocializmusnak kell győznie s csak akkor lehet

majd szó a béke megszervezéséről. Nemcsak azért nem, mert e feltevés beláthatatlan ronszeségbe lialasztaná a békereményeket, hanem azért sem, mert miként épen a „szocialista” Laski mutatott rá, magát szocialistának nevező állam is akadhat, amely kevésbé hatalmas államok kizsákmányolásából él, s a szocialista társadalom is esetleg háborút kénytelen viselni, ha egyébként nem juthat a megélhetését biztosító nyersanyagokhoz. Az egyelőre tagadhatatlanul defenzív, bár erősen katonai jellegű Szovjetunió eleven bizonyítéka, hogy a szocializmus egymagában nem biztosíthatja a békét, hanem csupán oly világszövetség, amelynek tervgazdaság a az államok gazdasági összeütközését kizárja. Ettől az utópiától a világ, de sőt az egymással farkasszemet néző európai autarkiák is elég távol állanak.

Hol van tehát a béke biztosításához vezető útnak kiindulópontja! Ha a Népszövetség a békének komoly megalapozására irányult, akkor, a szuverenitások szövetsége helyett, a népek szövetséget kellett volna a győztes hatalmaknak megszervezni, akkor nem a tagállamok katonai hatalma, hanem kultúrfoka szerint kellett volna azoknak jogait szabályozni s a háború megelőzésére alkotott bonyolult, nehézkes, kibúvókkal teli rendelkezések helyett a háború gazdasági és lélektani tényezőinek kiküszöbölésére kellett volna törekedni, kötelezővé kellett volna tenni a döntőbíráskodást s a vonakodónak kollektív megfélemezését, mindenekelőtt pedig a Népszövetségnek végrehajtó hatalmát kellett volna megszervezni, hogy a kultúrnépek közös véleményéből eredő akaratnak érvényt is tudjon szerezni. Mindezt a győztes hatalmak, amelyek állítólag azért viseltek háborút, hogy véget vessenek a háború-

ritik, azért voltak kénytelenek elmulasztani, mert tisztelték a nacionalista szuverenitást, amely az államok közt nem tűr más megkülönböztetést, mint annak a hatalmi különbségnek figyelembevételét, amely az államsfenség mögött áll. Franciaország és Afganisztán szuverenitásai egyformák s ha az alapkormány az egyiknek állandó tanácstagságot biztosított, a másiknak nem, az csupán abban találja, magyarázatát, hogy Franciaország nagyobb számú lakossággal, több hadihajóval és repülővel rendelkezik, mint Afganisztán. Pedig a békekészséget és békeakaratot tekintve e különbségnél sokkal jelentősebb, hogy Anatole France, Jean Jaurès, Briand és Blum franciák s hogy a francia kispolgár sokkal öntudatosabban vágyik a békére, mint akár Amanullah, akár a mai afgán emír

Hogy az államoknak oly közössége keletkezhessek, amelyre a béke érdekében a szuverenitás korlátozása reábizható, *számolni kell a valósággal*. Mint ahogy az emberek egyenlősége üres jelszó, mert vannak tanult és tanulatlan, okos és ostoba, erős és gyenge jellemű, önző és önzetlen emberek, ép úgy a nemzetek is különböző kultúrfokon állanak. *Csak oly államok szövetségétől remélhető a béke biztosítása, amelyeknek szellemi kultúrája, alkotmányossága és békeakarata biztosítja a békevágynak komolyságai*. Hogy Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia, Belgium, Svájc és a skandináv államok ezen a színvonalon állanak, az ép oly kevésbé vonható kétségbe, minthogy például Japán, Irán vagy Albánia, bármily különböző is egyébként civilizációjuk és kultúrájuk, ma még nem ütik meg ezt a mértéket. *Kultúra a szelem szabadságtól ép oly elválaszthatatlan, mint ameny-*

nyire összefügg a komoly békeakarattal. Nagyszerű autóutak, felülmúlhatatlan teljesítményű bombavető repülőgépek az animal artifex-et, a szerszámfaragó állatot még nem teszik emberré. Henry Ford, az angol Beverley Nichols-t megnyugtatta, hogy az ember egyre tökéletesebb gépeket fog gyártani, de semmi remény, hogy a tökéletesebb gépek egyre jobb embereket fognak termelni. Valóbari találó a német vezérnek gúnyos megjegyzése, hogy nem lehet az államokat „jó és rossz államokra” osztani, mint ahogy a győztesek tették, de viszont az is igaz, hogy vannak kormányok, melyeknek mézes-mázos békeszólamaira tetteik és a nemzetnek szellemi nevelése nyomban rácáfolnak s vannak nemzetek, amelyekben a szabadon megnyilvánuló közvélemény biztosítja a békeszeretet őszinteségét. *Csak a kultúrált, demokratikus irányú államok szövetsége alkalmas a béke biztosítására,* s a szövetség tagságához sokkal fontosabb a kulturális minősültség, amelyet bátran nevezhetünk keresztény kultúrának, – bár hordozói talán mohammedánok, zsidók, vagy buddhisták is, – mint az a kvalifikáció, amelyet a népszövetségi alapokmány I. cikke megsza-
bott.

Ily exkluzív testület, a kultúrnépek ily „ári kaszinója” sokkal értékesebb békebástya lehetne, minit a Népszövetség jelenleg szuverenitási szertartásokat végző vegyes társasága, mely a diplomáciai képmutatás tolvajnyelvével kénytelen eltitkolni tagjainak egymás életére törő szándékát. Ha a Népszövetséget megteremtő „győztesek” kezdettől fogva nem arra törekedtek volna, hogy minden áron minél több államot toborozzanak a tarka gyülekezetbe, akkor nem következett volna be az oda nem tartozó

államoknak kiválása sem, amely fokozta ugyan a Népszövetségnek egyneműségét, de csökkentette látszat-tekintélyét. Lehetnek a szükséges értelmi és erkölcsi minősültségnek kétes esetei is, de a tagok kultúrájának meghatározott minimuma nélkül ez a szövetség nem lehet a békének hathatós öre s nem követelheti maga számára a jogot, hogy bírálója legyen a hozzá csatlakozni óhajtó államok érettségének, különösen pedig nem igényelheti a hatalmat, amely a szuverenitások korlátozására! szükséges. Ez a kultúrminimum mindekelőtt feltételezi a szellemi és a politikai szabadságnak legalább is azt a mértékét, amelyet a demokráciák a 19. században még a kapitalizmus uralma alatt is megtudtak szerezni és megtudtak őrizni.

Undershaft, Shaw „Barbara őrnagy”-ának fegyvergyárosa, sajnos nehezen cáfolható igazságot hirdet, mondván: „ne engem szidjatok, ha a jó emberek inkább prédikálnak, de visszariadnak attól, hogy megvegyék fegyvereimet és a gazemberek ellen küzdjenek... a társadalmat nem lehet megmenteni, amíg vagy a görög professzorok nem határozzák el, hogy puskaport gyártsanak, vagy puskaporgyárosok, hogy professzorok legyenek.” *Amíg a Népszövetség csak szavaló testület, amíg nincs hatalma, – miként az események egész sorában bebizonyult, – hogy akaratának érvényt szerezzen, addig sem azt nem remélheti, hogy az emberiségnek még kezdetleges kultúrájú része tiszteletben tartsa, sem azt, hogy az államok hajlandók legyenek szuverenitásuk egy részét ama békenevelés érdekében feláldozni, amely a szellemi erőt a fizikai erő, a jellemet a harciasság, az emberiességet a sovinizmus szívtelensége fölé helyezi.* Ezért szo-

rul korrektúrára az a Népszövetség, amely képmutatásban született, amikor az alapokmányban a „győztesek” kínos gonddal respekálták ugyan az államfelséget, de ugyanakkor a legkíméletlenebbül s ami még rosszabb, végzetes korlátoltsággal gázoltak bele egy sereg államnak „szent” szuverenitásába. Elkergették a Hohenzollern-okat és társaikat, egy csomó új szuverenitást teremtettek, tologatták ezek területeit, kontremínáltak minden becsületes béketörekvést és babusgatták a nacionalista militarizmusokat, amelyeket az álbéke esalt ki a vérrel öntözött harcmezőkön.

Ezzel a Népszövetséggel valóban fogalmi elmentésben állt volna a végrehajtó- és az ahhoz szükséges karhatalom. Ha tudatában vagyunk, hogy mi vetett véget az annak idején ép úgy kiirthatatlannak tartott törzsi és később a hűbéri háborúknak, a béke kérdése nyilvánvalóan oda zsugorodik össze: hogyan lehet a népszövetséget az igazságszolgáltatásnak ahhoz a nemzeti rendszeréhez hasonlatosabbá tenni, amely mögött erős és megbízható rendőrség áll. Csak ily nemzetközi rendőrség pótolhatná a nemzeti hadseregek problematikus együttműködését az esetleges támadó ellen irányuló kollektív biztosításban. Elismerem, hogy a nemzetközi rendőrség, amely az internacionális és nem supranacionális, tehát nem államok feletti állam rendelkezésére állna, egész sereg fogas gyakorlati kérdésnek (összeállítás, elhelyezés, parancsnokság, stb.) megoldással jár, de azok az ellenvetések, amelyekkel Aldous Huxley legutóbbi munkájában („Means and Ends”) bírálja a nemzetközi rendőrség gondolatát, csak azt bizonyítják, hogy a legműveltebb „intellektuális” pacifisták is mily könnyen vesztik el józan ítélőké-

pességüket, ha elefántcsonttoronyukon kívül eső kérdésekre válaszolnak. Huxley szerint a nemzetközi rendőrség neve tévedésbe ejtő, mert katonai szankciók háborút jelentéhek s a „bűnös nemzet” megbüntetése ártatlanokat is sújt.” Nem veszi tehát észre, hogy a háborúkat nem a „bűnös nemzetek” hanem a bűnös kormányok indítják s a katonai szankciók alkalmazása, még mindig kevesebb ártatlant ér, mint e szankciók alkalmazásának elmulasztása. Nem veszi észre azt az alapvető különbséget, amely a kollektív biztonság érdekében megmozduló fegyveres erő és a sovixsta vagy imperialista önzést szolgáló háború közt van. Holott, ha a Népek Szövetsége nélkülözi is a szuverenitást, a kettő közt a motívumot tekintve ugyanaz a különbség, mint a pénzbüntetést végrehajtó kir. ügyész s a másnak pénztárcáját eltulajdonító zsebtolvaj közt. Jellemző módon Huxley még a saját szeme előtt lejátszódó eseményekről sem hajlandó tudomást venni. Szerinte valószínűtlen, hogy a nemzetközi vezérkarnak az egyes nemzetekből származó tisztjei hajlandók lennének saját országuk inváziójára terveket készíteni. Úgy látszik Huxley-höz még nem ért el a hír, hogy Franco vezérkarában spanyol tisztak is akadnak.

Épen Huxley ismerteti azt a propagandát, amely a sajtó gyanútlan és tudatlan olvasóival elhitheti, hogy a tőke, a nehézipar és a finánc hatalom érdeke nemzeti érdek, ő idézi Seldes és Noel Baker munkáit, amelyekből kitűnik, hogy a fegyvergyárosok nyereségvágya a vesztegetésen kezdve a hazafias propagandáig, semmitől sem riad vissza a lefegyverzési törekvések diszkvalifikálásában, hogy az amerikai hajózási vállalatok felbérelt ügynökei

Shearer úr miként torpedózta meg a tengeri fegyverkezés korlátozására egybegyűlt nemzetközi értekezletet. Épen Huxley hangoztatja, hogy a fegyverkezés versenye szükségszerűen háborút eredményez, mert az egyik országnak fegyverkezése félelmet, gyanút és gyűlöletet ébreszt a másokban és minthogy minden fegyver gyorsan elavul, minden fegyverkező ország számára bekövetkezik a felkészültségnek viszonylag legkedvezőbb pillanata, amikor versenytársai felett áll és amikor támadnia kell, ha csak nem akarja, hogy később őt támadják eredményesen. Egészen rejtélyes, hogy a háborúnak ily ellenállhatatlan pszichikai erővel ható tényezői ellen vajjon miként képzei Huxley a passzivitás eredményességét és mitől várja a támadásra kész államok megfékezését, ha nem a kollektív biztonság mögött álló gazdasági és rendőri hatalomtól? Az a jó tanács ugyanis, hogy az imperialista államok gyarmataikat helyezték nemzetközi ellenőrzés alá s így a have not's-nak, a gyarmatéhes államoknak irigységét csökkentsék, nyilván a nacionalista diktatúrák lélektanának teljes félreismerésén alapszik. Utóbbiakat korántsem az indítja az imperialista háborús kalandra, hogy amazok ne rendelkezhessenek szabadon a gyarmatokkal, hanem, hogy ok maguk szerezzék meg amazoknak gyarmatait.

Pacifista intellektuellek és militarista nacionalisták, akármily ellentétes embertípus, egyaránt alkalmatlanok a béke biztosítására. Erre csak lelkiileg homogén, erős békeakarattól áthatott, cselekvésre képes államok szövetsége nyújt reményt. Ily szövetségnek feltétele, hogy az egyes államokban a nemzeti jövedelem igazságosabb elosztásából eredő majgasabb munkabérek fokozzák a hazai piac fogyasztó-

képességét, tehát a tőke ne keresse külföldi piacok megszerzése érdekében az állam fegyveres erejének segítségét. Kétségtelen, hogy a szocializmus érvényesülése a béke ügyét szolgálja, viszont a kapitalista osztályérdek a demokráciának nemzetközi hathatós fellépését akadályozza. Ezt szembeszökően bizonyítja a pacifista demokráciák zsákutcája, amelybe Nagy-Britanniát ezidőszerint (1938. január) az uralkodó osztály érdeke juttatta. Pedig a demokráciák a XVIII. századból származó „liberális” kultúrájukkal, az emberi természetet félreismerő racionalizmusukkal amúgy is hátránban vannak, amikor a diktatúrák reálpolitikusaival kerülnek szembe, akik minden lelkiismeretfurdalás nélkül, ép úgy készek az európai műveltségnek egyetemese értékeit, mint a nemzeti demokráciákat elpusztítani.

Mindamellet, ha arra kellene várni, amíg a politikai demokráciákat a szocialista törekvés gazdasági tartalommal tölti meg, a béke ügye kissé hosszú lejáratú biztosítékban részesülne. Arról nem is szólva, hogy *a szocialista megoldás egymagában pillanatnyilag még nem biztosítja a békét*, mint arra már fentebb (138. old.) utaltam. Csakis oly világközösségben nyílhatna remény tartós békére, amelynek gazdasági élete egységes terv szerint folyik le, mert ha az egyes államokra bízunk az összeütkezés ellenőrzését, mindig fennáll a veszély, hogy az önzés erősebb lesz a békeváagnál. Minden nemzetközi szervezet csak addig működik, amíg a béke fennáll, s a béke csak addig áll fenn, amíg ez egybevág tagjainak nyilvánvaló érdekeivel, aminek bizonyítására az ürügyek sohase hiányoznak. *Noha a béke útja a gazdasági demokrácián át vezet, ezt az álla-*

mok nemzeti szuverenitásának önkorlátozása nélkül ép oly kevéssé lehet elérni, mint a békére irányuló nevelést. Másszóval a nemzetközi békének igazi biztosítékait minden államban külön-külön kell kivívni. Ennek pedig éppen azok a szuverenitások aüegnehezebben legyőzhető akadályai, amelyek nem hajlamosak az öncsonkításra s így a békeprobléma veszedelmesen hasonlít a Münchhausen báró csodatételéhez, amellyel üstökénél fogva önmagát emelte a levegőbe.

Aki tisztában van azzal, hogy a nemzeti államok nem lehetnek az emberi társadalmak fejlődésének utolsó állomásai, annak még sincs oka a kétségbesésre. Ha talán korai, mégse alaptalan Anatole France optimizmusa: „Az egyetemes béke létre fog jönni, nem mert az emberek jobbak lesznek, hanem mert egy új rend, egy új tudomány, új gazdasági szükségyszerűség reájuk kényszerítik a békét.” Igaz, \ hogy az emebriséget már elég csalódás érte, valahányszor különbözően tagolt népcsaládjait akár egy eszme, akár egy jogi konstrukció alapján, akár pusztá hatalmi ténnyel oly egységbe próbálták foglalni, amely a háborút azért teszi lehetetlenné, mert ilykép nincs ellenség, aki ellen viselni lehetne. Majdnem az egész nyugati kultúrvilágra kiterjedt Nagy Károly uralma, aki mint az egész kereszténység világi feje, a béke szimbóluma és biztosítéka volt a 9. sz. kezdetén. Sőt a Karoling birodalom felbomlása után a 12.–16. századig a nemzetközi szervezeteknek oly mintaképeit teremtették meg, amelyek Van Eysinga-val szólva, a XX. században is irigységet kelthetnek.

De a középkor végétől egész a francia forradalom előestéjéig békéről csak államfilozó-

fusok írásaiban esik szó. Az új szuverén államokban a jus belli, a háború joga uralkodik, az egységesítő kereszténységnek, mint államalkotó eszmének szerepét a szétbontó nemzeti-ségi gondolat vette át.

Ettől az időtől kezdve a világháború kitöréséig – a Szent Szövetségtől a hágai konferenciáig – számos nemzetközi egyezmény igyekezett elméletileg biztosítani a békét, amelyet a bimbózó nacionalizmusok ép úgy állandóan veszélyeztettek, mint a ragadozó kapitalista imperializmusok. Még Napóleonnak próbálkozása is több sikerrel járt, mert katonai diadalai nyomában a szellemi egységnek elemeit valószínűsítette meg a meghódított területeken. Ellenben az 1815. év szeptember 26.-án aláírt Szent Szövetség, amely „a keresztény testvériség kötelekeire hivatkozik”, csak jámbor óhajtnak bizonyult, amely ép oly kevéssé irányult a szellemiséget jelentő keresztény kultúra biztosítására, mint manapság az antibolsevista egyezmény. Ép ezért Napoleon bukása mindent jelentett, csak nem a szuverenitások korlátozását a béke érdekében, sőt, Hilaire Belloc szerint, ha az Európát ma fenyegető végső szerencsétlenséget elhárítani sikerül, ezt végeredményben a Napóleontól megteremtett európai gondolatnak fogjuk köszönhetni. Mint népvándorláskori conquistador, Napoleon egy évezreddel elkésett, mint az európai kultúrának harcosa, egy századdal túlkorán érkezett, bár Tilsit után úgy látszott, mintha valóban a béke napja derengene az európai horizonton. Egy századdal később ismét feltűnt a csallóka remény, hogy a Népszövetség és a nyomába lépő egyezmények megteremtik a béke atmoszféráját, de a nacionalista kormányok, parlamentjükkel és sajtójukkal együtt vissza-

rettentek attól a szofisztikus madárijesztőtől, hogy a szuverenitás hathatós korlátozása észrevétlenül világállamot teremt fejük fölé. Ez az igazi oka, hogy nemzetközi békejogot kodifikáltak, nemzetközi bíróságokat szerveztek, leszerelési értekezleteket tartottak, noha mindezennek előfeltétele hiányzott: az a nemzetközi szervezet, amely az egyes allamszuverénitasok megcsonkításának árán is gyakorolja hatalmát. Vollenhoven a tények hosszú sorával bizonyítja, hogy rotterdami Erasmus optimista könyvének („Dulce bellum inexpertis” „Kellemes a háború a tapasztalatlanoknak” 1517.) megjelenése óta minden komoly békemozgalmat, komoly háború követett.

Vajjon ismétlődni fog-e a németalföldi tudósnak e tapasztalata? Sikerül-e a katasztrófát a népszövetség komolytalansága következtében elkerülni! Vajjon találkoznak-e állam- \ férfiak és találkoznak-e államok, amelyek vállalják a béke szervezésének nehéz és népszerűtlen feladatát! „Der Friedenszustand muss gestiftet werden” – írta Kant 1795-ben és *a béke szervezése ép oly forradalmi feladat, aminő 1492 után a modern állam szervezése volt.* Lehetséges, hogy a nemzetközi békének is akad Boclin-je és Macchiavelli-je, francia IX. Lajos vagy angol VII Henrik-je. De, sajnos, az is lehet, hogy az emberiség azt fogja saját sorsának felelni, amit *egykor* szimbóluma: Jézus felelt az égő Rómából menekülő Péter Apostol kérdésére: „Megyek magamat újra keresztre feszíttetni!” Ki tudná megmondani?

T A R T A L O M J E G Y Z É K :

1. A háború élettana.....	7
2. Háború és béke	23
3. A diktatúrák békéje.....	40
4. A Megváltó és a megváltók	47
5. Végre!	53
6. Mennydörgő pacifizmus.....	59
7. A békebontó Wells	64
8. „The gentle art of lying”	69
9. A forgószél.....	71
10. Pacifizmusmentes pályázat	76
11. A háború destrukciója.....	80
12. Uszítás gázmaszkban.....	85
13. Az egyedül üdvözítő szappan	91
14. Agyonütni – az is jó.....	96
15. Az amerikázó gólyamadár	102
16. Népszövetség és a Népek Szövetsége ..	107
17. Lesz-e háború?	114
18. A béke élettana.....	120